

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

М. О. Деменчук

**РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ
СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Монографія

Одеса
Фенікс
2019

УДК 347.99
Д 30

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 9 від 26 липня 2019 р.).

Рецензенти:

О. З. Хотинська-Нор – доктор юридичних наук, професор кафедри правосуддя Юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент;

Ю. Є. Полянський – кандидат юридичних наук, професор, ректор Міжнародного гуманітарного університету, Заслужений юрист України.

Деменчук М. О.
Д 30 Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики :
монографія / М. О. Деменчук. – Одеса : Фенікс, 2019. – 176 с.
ISBN 978-966-928-440-2

Монографію присвячено актуальній для правової науки та юридичної практики проблемі – ролі Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики в Україні. Автор приділяє увагу питанням історичного розвитку повноважень Верховного Суду та його попередників із забезпечення єдності судової практики на території України, перспективам їх удосконалення з урахуванням процесів євроінтеграції і рекомендацій інститутів світової та європейської співдружності. Комплексно досліджено поняття «єдність судової практики», ознаки її забезпечення та функції, які вона відіграє в державі. Сформульовано авторське визначення поняття «судова практика».

Для наукових і практичних працівників, аспірантів, студентів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів.

УДК 347.99

ISBN 978-966-928-440-2

© Деменчук М. О., 2019

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ	
1.1. Розвиток Верховного Суду як органу, покликаного забезпечувати єдність судової практики	8
1.2. Поняття судової практики та значення забезпечення її єдності	36
1.3. Принципи забезпечення єдності судової практики	58
1.4. Механізми забезпечення єдності судової практики	77
1.5. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом в окремих видах провадження	96
Розділ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВИЩИМИ ОРГАНАМИ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
2.1. Роль верховних (вищих) судів зарубіжних країн у забезпеченні єдності судової практики	114
2.2. Аналіз рекомендацій інститутів світової та європейської співдружності щодо статусу Верховного Суду як органу, покликаного забезпечувати єдність судової практики ..	134
2.3. Шляхи удосконалення забезпечення єдності судової практики Верховним Судом	146
ВИСНОВКИ	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	158

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

USAID	– Агентство Сполучених штатів Америки з міжнародного розвитку
ВГСУ	– Вищий господарський суд України
Венеціанська Комісія	– Європейська комісія за демократію через право
ВУЦВК	– Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України
ДТП	– Дорожньо-транспортна пригода
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗМІ	– Засоби масової інформації
КАС України	– Кодекс адміністративного судочинства України
КК України	– Кримінальний Кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КРЕС	– Консультативна рада європейських суддів
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
НКЮ УСРР	– Народний комісаріат юстиції Української Соціалістичної Радянської Республіки
ОБСЕ	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ПДВ	– Податок на додану вартість
ПК України	– Податковий Кодекс України
РНК УСРР	– Рада народних комісарів Української Радянської Соціалістичної республіки
РФ	– Російська Федерація
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	– Сполучені Штати Америки
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦК України	– Цивільний Кодекс України
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України
УЕН	– Українська економічна нарада
п.	– пункт
рр.	– роки
ст.	– стаття

ПЕРЕДМОВА

Становлення України як сучасної правової держави пов'язане з формуванням судової влади, здатної забезпечити реалізацію завдання зі здійснення правосуддя на високопрофесійному рівні, керуючись принципами верховенства права та законності. Проте сучасна ситуація в державі свідчить про низький рівень довіри суспільства до представників Феміди, непоодинокі випадки зволікання розгляду справ і неоднакове застосування законодавства. Обрання європейського вектора розвитку обумовило чергову хвилю реформ, які докорінно змінили систему судоустрою, обравши пріоритетними завданнями зміни у правовому статусі Верховного Суду та забезпечення єдності судової практики.

Судова практика – це результат тривалої діяльності судів різного рівня з розгляду справ певних категорій щодо позицій судів при застосуванні норм матеріального і процесуального права, що в майбутньому можуть бути відображеними у судових рішеннях, узагальненнях Верховного Суду та в юридичній науці. Єдність судової практики значною мірою є показником професійності суддів при розгляді справ, відсутності двозначностей у законодавстві, неоднакового тлумачення та застосування норм права, злагодженості у роботі судів усіх спеціалізацій і рівнів. В Україні забезпечення єдності та сталості судової практики покладено на Верховний Суд. Але якісне виконання цього обов'язку є можливим лише за наявності достатніх механізмів для впровадження цього завдання у життя.

Зарубіжний досвід свідчить про суттєві розбіжності в моделях вищих органів судової влади (в назвах, переліку повноважень щодо здійснення правосуддя, підходах до винесення рішення, підставах для розгляду справи, обов'язковості правової позиції вищих судів для виконання судами нижчої юрисдикції), проте підтверджує тезу, що обов'язок вищих органів судової влади щодо забезпечення єдності судової практики залишається незмінним в усіх країнах.

Реформа 2016–2017 років, обумовлена загостренням політичної ситуації в Україні, поширеністю корупції та необхідністю боротьби з нею, поглибленням недовіри до судів і суддів та усвідомленням необхідності вивчення й застосування зарубіжного досвіду, зміцнила роль Верховного Суду в державі, особливо в частині забезпечення єдності судової практики, та надала обраній темі особливої актуальності.

Метою дослідження була розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення діяльності Верховного Суду в правовому механізмі забезпечення єдності судової практики в Україні. Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних і радянських вчених, що досліджували розвиток судової влади, системи судоустрою, правовий статус Верховного Суду (України), особливості забезпечення ним єдності судової практики та судову практику як джерело права. Серед таких вчених: Н. Бакаянова, І. Бейцун, Є. Бондаренко, С. Братусь, С. Васильєв, М. Вільгушинський, Є. Додін, В. Долежан, А. Дрішлюк, В. Дудченко, О. Жидков, С. Кашкін, С. Ківалов, М. Косюта, Н. Слотвінська, О. Кот, Н. Кузнецова, Л. Луць, Б. Малишев, В. Марочкін, Л. Москвич, П. Музиченко, І. Назаров, Л. Нестерчук, Ю. Оборотов, О. Овчаренко, І. Олендер, П. Орловський, Л. Остафійчук, Н. Пильгун, М. Попович, Ю. Полянський, С. Погребняк, Б. Потильчак, Б. Пошва, М. Руденко, Д. Радиш, О. Романов, Я. Романюк, Т. Росік, О. Свида, М. Сірий, В. Сердюк, В. Сухонос, Ю. Фідря, Л. Фесенко, О. Хотинська-Нор, О. Уварова, О. Шередко, В. Шишкін та ін.

Серед зарубіжних вчених проблеми забезпечення єдності судової практики верховними (вищими) судами досліджували: Д. Байєр, Н. Бететто, І. Бічковічс, В. Валанчус, О. Войтович, Л. Вільдхабер, П. Гук, Т. Еречинські, Р. Ільясов, Г. Кірхер, П. Маффей, Й. Прап'єстіс, М. Придворова, М. Рогожин, В. Соловйов, О. Терєбков та інші.

Новизна монографії полягає в тому, що в ній з урахуванням сучасного етапу судової реформи здійснено дослідження ролі Верховного Суду в забезпеченні єдності судової практики. Вперше у вітчизняній науці на монографічному рівні визначено історичні пе-

ріоди та етапи розвитку повноважень вищого органу судової влади із забезпечення єдності судової практики на українських землях, запропоновано визначення поняття «єдність судової практики», запропоновано ознаки фактичного забезпечення єдності судової практики, виокремлено функції та принципи забезпечення єдності судової практики, охарактеризовано фактори, що впливають на забезпечення єдності судової практики.

Автор висловлює подяку за увагу до рукопису монографії: академіку НАН України, доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України, президенту Національного університету «Одеська юридична академія» Сергію Васильовичу Ківалову; ректору Національного університету «Одеська юридична академія», кандидату юридичних наук, доценту Віктору Євстафійовичу Загородньому; проректору з наукової роботи, доктору юридичних наук, професору Галині Олексіївні Ульяновій; доктору юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України, вченому секретарю Валентині Віталіївні Дудченко; рецензентам – ректору Міжнародного гуманітарного університету, кандидату юридичних наук, професору, Заслуженому юристу України Юрію Євгеновичу Полянському та професору кафедри правосуддя Юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктору юридичних наук, доценту Оксані Зіновіївні Хотинській-Нор.

Глибоку вдячність автор висловлює завідувачу кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія», доктору юридичних наук, доценту Нані Мезенівні Бакаяновій і всьому колективу кафедри за поради під час написання монографії.

РОЗДІЛ 1

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ
ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ
ПРАКТИКИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ**

**1.1. Розвиток Верховного Суду як органу,
покликаного забезпечувати єдність
судової практики**

Забезпеченню єдності судової практики Верховним Судом в Україні у сучасних умовах реформування приділяється значна увага. Становлення і розвиток цієї судової установи мали тривалий та іноді непослідовний характер, коло його повноважень, місце у системі судоустрою держави неодноразово змінювалися.

Давнім попередником Верховного Суду можна вважати утворений в Росії внаслідок судової реформи 1864 р. Сенат, що був найвищим судовим органом та до компетенції якого належало тлумачення законів та вирішення юридичних колізій. Роз'яснення Сенату мали обов'язковий характер для юридичної практики, а окремі його Постанови, затверджені імператором, набували статусу законів¹.

Прикладом судової правотворчості Сенату може бути касаційне рішення від 1867 р. № 492. Відповідно до нього: «На підставі ст. 801 Статуту кримінального судочинства голова, тобто головуючий суддя у судовому засіданні, має невід'ємне право пояснювати присяжним засідателям юридичні підстави до судження про силу показань експертів як доказів, службовців на користь або проти підсудного. Для оцінки цих думок по суті йому не може бути заборонено вказувати і на такі обставини, які не лише підкріплюють, але й спростовують висновок експерта». Це рішення Сенату певною мірою суперечило

¹ Слотвінська Н.Д. Історико-правові аспекти формування судової практики як джерела права в Україні (X–XVIII ст.). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 44.

змістові ст. 801 Статуту кримінального судочинства. Наслідком такого погляду на заключну промову голови став певною мірою непрямий дозвіл голові висловлювати власний погляд на наявні у справі докази. У своєму висновку у справі Саратовсько-Симбірського банку обер-прокурор А. Коні підтримав наведений погляд Сенату².

На нашу думку, доцільним є розпочати дослідження забезпечення єдності судової практики з періоду відродження Української держави, а саме з виникнення в 1917 р. Української Центральної Ради та проголошення Української Народної Республіки. Підтримуємо точку зору П. Музиченко, який зазначив, що у перші місяці після революції продовжували діяти суди, запроваджені Російською імперією в 1864 р. на чолі з Правительствующим сенатом³. Цікавим є той факт, що 04.12.1917 р. М. Ткаченко направив циркуляр головам судових палат, окружних судів і з'їздів мирових судів, в якому просив негайно вжити заходів щодо припинення пересилання на розгляд Правительствующого Сенату касаційних скарг по справах, що вирішуються судами на території України⁴, що призвело до зупинення діяльності цього органу на території України. Замінити цей орган мав Генеральний Суд. Важливим для формування судової практики є той факт, що відповідно до Закону про утворення Генерального суду від 02.12.1917 р., декрети Правительствующого Сенату у справах, повсталих на території України і поданих йому до дня проголошення Генеральним судом своєї діяльності, визначалися Українською Народною Республікою за правосильні та обов'язкові для Судових Установ України⁵.

² Слотвінська Н.Д. Судова практика як джерело права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. С. 36.

³ Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. 5-те вид., випр. і допов. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2006. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/60889-93-sudova-sistema.html> (дата звернення: 15.06.2019).

⁴ Гуцалюк І. Судова система української центральної ради. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/972/1/Inna%20Gutsalyuk_Zhitomyr.pdf (дата звернення: 15.06.2019).

⁵ Закон про утворення Генерального Суду (2 грудня 1917 р.). URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/994/17/> (дата звернення: 15.06.2019).

Як зазначає І. Гуцалюк, до 17.04.1918 р. Генеральний суд не мав власного приміщення, що стало вагомою перешкодою для його повноцінного функціонування. У зв'язку із цим можна зробити висновок, що, незважаючи на документальне закріплення та створення певних механізмів для забезпечення єдності судової практики, ідея фактично не була реалізованою. В 1918 р. прийнято Закон «Про утворення Державного сенату», відповідно до якого цей орган визнавався вищою державною інституцією у судових та адміністративних справах.

Відповідно до Закону від 1919 р. «Про скасування Державного сенату та утворення Найвищого суду УНР на підставі Закону Центральної Ради», фактично відновлювалася діяльність Генерального Суду лише під новою назвою.

Із встановленням радянської влади починається нова хвиля реформувань. Важливим для дослідження рівня забезпечення єдності судової практики є той факт, що постановою Народного секретаріату Української Республіки від 04.01.1918 р. «Про введення Народного суду» взагалі не передбачалося утворення другої інстанції, оскільки у тодішніх умовах воєнного часу рішення новостворених судів були остаточними, не підлягали оскарженню і мали негайно виконуватися⁶.

Із часом уже в Радянській Україні виникла потреба у судовому органі, який узагальнював би судову практику на території держави. Але здійснення вищого судового нагляду та розгляд касаційних скарг було зосереджено не в судовому, а у виконавчому органі – НКЮ УСРР, де було створено IX відділ – Верховний судовий контроль і X відділ – Верховний касаційний суд, які проіснували до утворення Верховного Суду УСРР в 1922 р.

IX відділ здійснював нагляд за діяльністю усіх судів і мав право переглядати всі судові справи, проводити ревізії усіх судових установ, надавати керівні роз'яснення, вимагати від судових органів відомості про вирішені ними справи, у тому числі кримінальні, тобто

⁶ Сердюк В.В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. С. 2-3, 49.

фактично орган виконавчої влади взяв на себе обов'язок найвищого судового органу.

Х відділ розглядав касаційні скарги на вироки революційних трибуналів, а 27.04.1921 р. його було реорганізовано у Верховний касаційний трибунал при ВУЦВК. 23.06.1921 р. ВУЦВК замість Верховного касаційного трибуналу запровадив Єдиний Верховний трибунал УСРР, що став касаційним органом та органом судового нагляду за усіма чинними на території України трибуналами, а також як суд першої інстанції розглядав виключно важливі справи⁷. Фактично він виконував функції Верховного Суду.

У тодішніх умовах розбалансованості системи судоустрою було зайвим говорити про незалежність як судів у цілому, так і самих суддів. До того ж характерною особливістю перших правових актів УРСР було те, що в них взагалі не містилося норм, які її хоча б декларували.

Під час переходу УСРР до Нової економічної політики з'ясувалося, що існуюча система судів із двома непов'язаними між собою паралельними гілками (народних судів і революційних трибуналів) є занадто громіздкою і потребує спрощення. Основою судової реформи стала постанова ВУЦВК від 16.12.1922 р., якою було затверджено Положення про судовий устрій УРСР, що набрало чинності 01.02.1923 р. Згідно зі ст. 1 названого Положення на території України запроваджувалась єдина триланкова система судових установ: 1) народний суд у складі постійного народного судді; 2) народний суд у складі постійного народного судді і двох народних засідателів; 3) губернський суд; 4) Верховний суд УСРР і його колегиї. Для розгляду справ спеціальних категорій створювалися військові трибунали, військово-транспортні трибунали, особливі трудові сесії народних судів, земельні комісії, центральна і місцеві арбітражні комісії⁸.

⁷ Сердюк В.В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. С. 53-54.

⁸ Положення про судовий устрій УСРР (16 грудня 1922 р.). URL: <https://goo.gl/YVh6wS> (дата звернення: 15.06.2019).

До функцій Верховного Суду УСРР, як органу, що очолював судову систему, належали: контроль за усіма судовими установами в республіці, за винятком військових і військово-транспортних трибуналів, контрольні повноваження щодо яких здійснював Найвищий Суд СРСР; розгляд у касаційному порядку справ, вирішених губернськими судами, а в порядку нагляду – усіх справ, вирішених будь-яким судом республіки, за винятком справ, розглянутих військовими та військово-транспортними трибуналами. Розгляд особливо важливих справ по першій інстанції відповідно до встановленої законом підсудності здійснював безпосередньо Верховний Суд.

Верховний Суд УСРР як суд першої інстанції у складі трьох суддів (постійних членів) розглядав також справи особливої важливості, зокрема за обвинуваченням членів ВУЦВК, народних комісарів, членів Президії Української Ради Народного Господарства, голів та членів президій губернських виконкомів і губернських судів, членів Революційної військової ради республіки та колегії Державного політичного управління УСРР, повноважних послів та їх помічників, а також цивільні справи, в яких позивачем або відповідачем був Народний комісаріат республіки або прирівняна до нього центральна установа. Такі справи передавалися на розгляд Верховного Суду за постановами ВУЦВК і РНК, Пленуму Верховного Суду, Прокурора республіки, Державного політичного управління.

До компетенції Пленуму суду належало: тлумачення законів з питань судової практики, яких на обговорення виносили окремі колегії, склади суду, Президія Верховного Суду УСРР, Прокурор Республіки або його помічник (ця практика певною мірою сприяла єдності і тотожності застосування судами усіх рівнів, проте вона була недосконалою з огляду на низький рівень правосвідомості суддів і апарату суду), а розгляд, скасування і зміна вироків, рішень та ухвал судових і касаційних колегій Верховного чи будь-якого іншого суду республіки – на пропозицію Президії ВУЦВК, Президії Верховного Суду УСРР, Прокурора Республіки і за протестами головуючих на засіданнях цих колегій або присутніх на них прокурорів.

З утворенням Союзу РСР в Україні відбулися адміністративно-територіальні зміни та виникла необхідність узгодження українського законодавства про судоустрій із законодавством СРСР. Тому друга сесія ВУЦВК IX скликання 23.10.1925 р. затвердила Положення про судоустрій УСРР, за яким судова система республіки складалася з таких ланок: народний суд, окружний суд, Головний суд Автономної Молдавської СРР. Очолював діяльність усіх судів, як і раніше, Верховний Суд УСРР, який згідно з арт. 5 розд. 1 Положення контролював усі суди та військові трибунали на території УСРР; розглядав у касаційно-ревізійному порядку справи, вирішені окружними судами і військовими трибуналами, у порядку нагляду – всі справи, вирішені будь-яким судом республіки; по першій інстанції – кримінальні і цивільні справи особливої державної ваги.

До компетенції Пленуму цього суду належало тлумачення законів у питаннях судової практики загальних судових установ у разі порушення питання Президією ВУЦВКу, Генеральним Прокурором Республіки, його Старшим Помічником або його помічником, головою окремих дисциплінарних колегій Найвищого Суду та ін. Пленум тлумачив також закони у питаннях судової практики Вищої Арбітражної Комісії при Українській економічній нараді, Особливої Колегії Вищого контролю в земельних спорах і Центральної Комісії у справах про «недолітніх праволомців», у разі порушення питання встановленим переліком осіб⁹.

При дослідженні проблематики ролі Верховного Суду УСРР у забезпеченні єдності судової практики постає запитання щодо його підлеглості Верховному Суду СРСР та його впливу на суди республік у частині формування судової практики. Закон України «Про судоустрій СРСР» у ст. 63 закріплював, що Верховний Суд СРСР забезпечував нагляд за судовою діяльністю усіх судових органів СРСР та союзних республік, а у ст. 75 – що його Пленум надавав керуючі

⁹ Положення про судоустрій УСРР: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23.10.1925 р. URL: <https://goo.gl/1EVwqT> (дата звернення: 15.06.2019).

вказівки із питань судової практики на підставі рішень, прийнятих за розглядом справ¹⁰.

Слід погодитися з Н. Слотвинською, яка зазначила, що така практика допомагала у випадках неточностей, двозначностей законодавства, або навіть відсутності правової норми, що регулювала спірні відносини¹¹. Проте, на підставі вищезазначеного, можна зробити висновок, що, незважаючи на велике значення Верховного Суду УСРР, його повноваження із забезпечення єдності судової практики у певному сенсі мали другорядний характер через існування Верховного Суду СРСР.

ВУЦВК 11.09.1929 р. прийняв нове Положення про судоустрій УСРР, згідно з яким Верховний Суд УСРР залишався єдиним судом України, що мав право переглядати вироки, ухвали й рішення усіх судів республіки, що набрали законної сили, у порядку судового нагляду та за нововиявленими обставинами¹².

У подальшому формування тоталітарного режиму супроводжувалося створенням позасудових карально-репресивних органів – «двійок» та «трійок», які брали до свого провадження будь-які справи про так звані контрреволюційні злочини і розглядали їх без свідків, захисника і прокурора та навіть не ознайомлювали з її матеріалами обвинуваченого. Їх вироки не підлягали оскарженню. Таким чином, в умовах порушення права оскарження судового рішення беззаперечним є факт відсутності умов для забезпечення єдності судової практики.

Нове Положення про судоустрій Української СРР було прийнято 25.09.1931 р. Воно зобов'язувало судові органи УСРР крім вирішення завдань, які визначалися попередніми положеннями, боротися з класовими ворогами та будь-якими спробами протидіяти соціалістичному будівництву, активно сприяти соціалістичній індустріалі-

¹⁰ Закон о судоустройстве СССР, союзных и автономных республик от 16 августа 1938 г. URL: <http://istmat.info/node/24226> (дата звернення: 15.06.2019)

¹¹ Слотвинська Н.Д. Судова практика як джерело права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. С. 42.

¹² Кожевников М.В. История советского суда 1917–1956 годы. Москва: Гос. изд-во юрид. лит. 1957. С. 151.

зації країни, перебудові сільського господарства на соціалістичних засадах і рішучому наступу на рештки капіталістичних елементів, що неминуче тягло за собою порушення законності та посилення карального ухилу в діяльності судів. Як наслідок, Верховний Суд фактично перетворився на інструмент впровадження політики партії щодо індустріалізації та колективізації і подолання опору так званих класових ворогів.

Постановою ВУЦВК і РНК УСРР про зміну в організації судових органів від 20.05.1932 р. судова система набула такого вигляду: районний суд, обласний суд і Верховний Суд УСРР. Відповідно до Постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 26.06.1934 р. «Про розширення прав Верховного Суду УСРР, Головного Суду Автономної Молдавської Радянської Республіки і обласних судів стосовно керівництва судовими органами на місцях» на Верховний Суд покладалося керівництво усіма судами республіки та допоміжними судовими органами, а також контроль за організацією та діяльністю товариських і сільських судів¹³.

Після прийняття 05.12.1936 р. Конституції СРСР виникла необхідність розроблення нової Конституції України, якої і було затверджено Надзвичайним XIV з'їздом Рад 30.01.1937 р. та яка стала юридичною базою для розвитку системи судоустрою. У ній містився спеціальний розділ, присвячений організації суду і прокуратури¹⁴.

Верховний суд УРСР, як найвищий судовий орган республіки, здійснював нагляд за діяльністю усіх судових органів, міг розглядати протести у порядку судового нагляду, його вироки й рішення по першій інстанції були остаточними, касаційному оскарженню не підлягали, але могли опротестовуватися Прокурором СРСР або Головою Верховного Суду СРСР до відповідної колегії (у кримінальних або цивільних справах) Верховного Суду СРСР.

Оскільки Верховний Суд СРСР наділявся правом розглядати протести на рішення, вироки, ухвали усіх судів, минаючи їх пере-

¹³ Історія Верховного Суду України. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <https://goo.gl/8asyGq> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁴ Конституції УРСР від 1937 р. URL: <https://goo.gl/kJYZFs> (дата звернення: 15.06.2019).

вірку Верховними судами союзних республік, конституційна норма, що Верховний Суд УРСР був найвищим судом республіки, в умовах централізації судової системи СРСР була досить декларативною. Зосередження у Верховному Суді СРСР величезної кількості справ породжувало тяганину, а в деяких випадках негативно впливало на якість їх розгляду у порядку нагляду¹⁵.

В 1941 р. через окупацію України фашистською Німеччиною діяльність Верховного Суду УРСР було призупинено, найвища судова установа у серпні 1941 р. евакуйовано спочатку до Харкова, у жовтні-листопаді того ж року Верховний Суд УРСР у скороченому складі переїхав до Ворошиловграда, де працював до червня 1942 р. У перші повоєнні роки судочинство здійснювалося на основі Конституції УРСР 1937 р. та Закону СРСР «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» 1938 р. Досліджуючи цей період часу, Б. Потильчак звертає увагу на те, що у Верховного Суду УРСР відібрали право надавати народним і обласним судам керівні вказівки з питань судової практики на підставі власних рішень. Проте, ухвали обох судових колегій Верховного Суду УРСР, як у касаційних, так і у справах, що вирішувалися у порядку нагляду, були керівними для місцевих і обласних судів УРСР¹⁶, що мало позитивний вплив на забезпечення єдності судової практики. З 1953 р. розпочалися процеси десталізації і відповідно із цим певної демократизації суспільного і державного життя. Зміни не оминули і судову систему і в цілому сприяли підвищенню ролі Верховного Суду УРСР. Так, Указом Верховної Ради УРСР від 03.09.1954 р. у складі Верховного Суду та обласних судів було утворено президії, до компетенції яких належав розгляд протестів у порядку судового нагляду на вироки, рішення, ухвали і постанови судів нижчого рівня, що набрали законної сили,

¹⁵ Закон о судоустройстве СССР, союзных и автономных республик от 16 августа 1938 г. URL: <http://istmat.info/node/24226> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁶ Потильчак Б.О. Верховний Суд Української РСР у 1943–1945 рр.: організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. С. 67.

і це сприяло зміцненню законності¹⁷. Крім Генерального прокурора СРСР і прокурора УРСР, голів Верховного Суду СРСР і Верховного Суду УРСР, право опротестування у порядку нагляду було надано також їх заступникам, обласним прокурорам і головам обласних судів¹⁸.

Нову судову реформу було започатковано 30.06.1960 р. із прийняттям Закону «Про судоустрій Української РСР». Відповідно до нього Верховний Суд УРСР було визнано найвищим судовим органом УРСР, що діяв у складі Президії, а також судових колегій у цивільних і кримінальних справах. Для розгляду організаційних питань утворювалася Президія Суду. Щодо повноважень із забезпечення єдності судової практики, то цей суд здійснював нагляд за усіма судами республіки.

У 1963–1970 рр. у зв'язку з ліквідацією Міністерства юстиції, на Верховний Суд УРСР, крім організаційного керівництва усіма судовими органами УРСР, було покладено також функцію управління органами державного нотаріату, що викликало критику у судовому співтоваристві, оскільки покладення на судові органи функцій органів юстиції, тобто суб'єктів виконавчої влади, суперечить завданням судової влади.

У Конституції УРСР 1978 р. Верховний Суд УРСР визнавався найвищим судовим органом, що здійснював нагляд за судовою діяльністю судів республіки¹⁹.

У гл. 4 Закону «Про судоустрій Української РСР» від 05.06.1981 р. зазначалося, що Верховний Суд УРСР є найвищим судовим органом Української РСР і здійснює нагляд за судовою діяльністю судів республіки у порядку, встановленому законодавством Союзу РСР і Української РСР. У межах своїх повноважень розглядає справи як суд першої інстанції, у касаційному порядку, порядку нагляду та у зв'язку з нововиявленими обставинами; вивчає й узагальнює судову практи-

¹⁷ Сердюк В.В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. С. 59.

¹⁸ Боковня В.М. Суд і юстиція УРСР у 1953–1964 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. (Серія «Юриспруденція»). 2014. № 7. С. 7.

¹⁹ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 1978 р. URL: <https://goo.gl/x1SZjh> (дата звернення: 15.06.2019).

ку, аналізує судову статистику і надає керівні роз'яснення судам у питаннях застосування республіканського законодавства, що виникають під час розгляду судових справ. Важливим для забезпечення єдності судової практики був той факт, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду Української РСР вважалися обов'язковими для судів, інших органів і службових осіб, що застосовували закон, згідно з яким надано роз'яснення. Цей суд здійснював також контроль за виконанням судами республіки керівних роз'яснень Пленуму Верховного Суду СРСР і Пленуму Верховного Суду Української РСР, вирішував у межах своїх повноважень питання, що впливають із міжнародних договорів СРСР і Української РСР, та здійснював інші повноваження, надані йому законодавством.

Важливим моментом було те, що при обговоренні питання щодо надання судам керівних роз'яснень, Пленум брав до уваги повідомлення голів обласних судів та Київського міського суду про судову практику щодо застосування законодавства²⁰.

Із кінця 80-х рр., напередодні здобуття Україною державної незалежності, було здійснено зміни у суспільно-політичному житті колишніх радянських республік, що обумовило реформування і законодавства УРСР. Законом «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 27.10.1989 р. Верховному Суду УРСР було надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді УРСР²¹. 16.07.1990 р. Верховною Радою УРСР було ухвалено Декларацію про державний суверенітет України, яка закріпила поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Нарешті, 24.10.1990 р. було прийнято Закон «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР», які вивели судову систему, і, передусім, Верховний Суд Української РСР, із підпорядкування союзним органам²². Підсумовуючи діяльність судової сис-

²⁰ Закон «Про судоустрій Української РСР» від 1981 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/page> (дата звернення: 15.06.2019).

²¹ Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 1989 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8303-11?nreg=8303-11&find>.

²² Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 1990 р. URL: <https://goo.gl/MZqHdJ> (дата звернення: 15.06.2019).

теми радянських часів, варто зазначити, що офіційно судова правотворчість не визнавалася. Але фактично вона використовувалася шляхом маскування керівних роз'яснень пленумів, президій Верховних Судів Союзу РСР і Української РСР, які містили правила субсидіарного застосування норм права (за загальним правилом субсидіарне застосування норм права передбачає вирішення справи або окремого юридичного питання за відсутності норми у певній галузі права шляхом використання норм іншої спорідненої галузі права²³ на підставі принципу соціалістичної законності. У разі наявності прогалин у законодавстві, проблема вирішувалася шляхом особистого розсуду судді під час судового тлумачення, через його активність при з'ясуванні норми права²⁴.

Після ухвалення 24.08.1991 р. Акта проголошення незалежності Україна остаточно стала на шлях побудови демократичної, правової держави, що обумовило нагальну потребу реформування судострою та судочинства²⁵.

Відтак 28.04.1992 р. було затверджено Концепцію судово-правової реформи, метою якої було приведення усіх галузей права у відповідність до політичних, соціальних та економічних змін, що відбувались у суспільстві, і перспективами державно-правового будівництва. Концепцією передбачалося, що Верховний Суд України є найвищою судовою інстанцією в системі судів загальної юрисдикції та уповноважений переглядати в апеляційному та касаційному порядках справи, розглянуті цими судами, а також розглядати справи за нововиявленими обставинами²⁶.

Таким чином, передбачалося відновлення перегляду справ вищим судовим органом країни в апеляційному порядку, інститут якого

²³ Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. С. 429-430.

²⁴ Романюк Я.С. Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: роль Верховного Суду України. URL: <https://goo.gl/pQYMgS> (дата звернення: 15.05.2018).

²⁵ Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 15.06.2019).

²⁶ Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. URL: <https://goo.gl/hzhcpX> (дата звернення: 15.06.2019).

існував в Україні ще як результат Судової реформи 1864 р. та був ліквідований із початком становлення радянської моделі судової системи. Інноваційним на той час виглядало положення Концепції судово-правової реформи щодо того, що Верховний Суд України не розглядав справи по першій інстанції, оскільки це суперечило Міжнародному пакту про громадянські та політичні права і позбавляло засуджених та інших учасників процесу права на апеляційне і касаційне оскарження судового рішення²⁷.

Для функціонування судових органів у нових соціально-економічних і політичних умовах декілька разів вносилися зміни та доповнення до Закону «Про судоустрій Української РСР». Станом на 1994 р. до повноважень Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики належав розгляд справ як судом першої інстанції, у касаційному порядку, порядку нагляду та у зв'язку з нововиявленими обставинами. Він узагальнював також судову практику, аналізував судову статистику, надавав керівні роз'яснення судам у питаннях застосування республіканського законодавства, що виникали при розгляді судових справ²⁸. Важливим для дослідження обраної теми є той факт, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України були обов'язковими для судів, інших органів і службових осіб, що застосовували закон, по якому надано роз'яснення. Сприяла забезпеченню єдності судової практики і можливість здійснювати контроль за виконанням судами республіки наданих керівних роз'яснень²⁹.

Початком перегляду основних засад судочинства та побудови судової системи незалежної України стало прийняття 28.06.1996 р. Конституції України, згідно із ст. 6 якої державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. А ст. 125 Конституції України було підтверджено, що Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

²⁷ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.06.2019).

²⁸ Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://goo.gl/S3ir3A> (дата звернення: 15.06.2019).

²⁹ Закон «Про судоустрій Української РСР» від 1981 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/page> (дата звернення: 15.06.2019).

Набуття Україною незалежності та створення єдиної системи судустрою потребувало єдності застосування законодавства усіма судами на території держави, що вимагало наявності відповідного органу. З 1991 р. по 2001 р. таку роль відігравав Пленум Верховного Суду України. Голова Верховного Суду України та його заступники мали право вносити протести у порядку нагляду у разі невідповідності рішення судів чинному законодавству. На жаль, непоодинокими були випадки відсутності таких протестів від суддів, які обіймали адміністративні посади у суді відповідного рівня, що унеможлилювало розгляд справи президією обласного суду або Верховного. Отже, протягом тривалого часу механізм забезпечення єдності судової практики не був досконалим³⁰.

До середини 2001 р. законодавчу базу діяльності Верховного Суду України утворювали Конституція України 1996 р., закони від 05.06.1981 р. (з наступними змінами та доповненнями) «Про судоустрій України», та від 15.12.1992 р. «Про статус суддів».

У червні 2001 р. парламентом було внесено зміни до судустрою. Внаслідок здійснення реформ Голова Верховного Суду України, його заступники та Пленум Верховного Суду України втратили повноваження ініціювати та переглядати судові справи у порядку нагляду. Разом із тим, до компетенції Верховного Суду України було віднесено перегляд цивільних і кримінальних справ у касаційному порядку та за виключними обставинами.

Подальше реформування було пов'язано із прийняттям 07.02.2002 р. нового Закону України «Про судоустрій України». Відповідно до цього Закону система судів загальної юрисдикції складалася із місцевих судів, апеляційних судів, Апеляційного суду України, Касаційного суду України, вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України, за яким було закріплено статус найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції.. До його повноважень

³⁰ Сердюк В.В. Правовий статус Верховного Суду в системі розподілу функцій влади: монографія. Київ: Істина, 2007. С. 174.

належало здійснення правосуддя та забезпечення однакового застосування законодавства усіма вищеназваними судами³¹.

Відповідно до ст. 47 Закону Верховний Суд України переглядав справи у зв'язку з винятковими обставинами у порядку, встановленому процесуальним законом; переглядав справи у касаційному порядку у випадках, встановлених законом, а у випадках, передбачених законом, розглядав інші справи, пов'язані з виключними обставинами; надавав судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; у разі необхідності визнавав нечинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду; звертався до Конституційного Суду України у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів; вів та аналізував судову статистику, вивчав та узагальнював судову практику, знайомився в судах із практикою застосування законодавства; у межах своїх повноважень вирішував питання, що впливають з міжнародних договорів України; представляв суди загальної юрисдикції у зносинах із судами інших держав.

Наступний етап реформування пов'язаний із прийняттям 07.07.2010 р. Верховною Радою України чергового Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який зі змінами та доповненнями, останні з яких відбулися у березні 2015 р., діяв протягом шести років. Цим законом було змінено систему судів загальної юрисдикції, а саме – до її складу увійшли місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України. Незважаючи на те, що Верховний Суд України визнавався найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, його повноваження було суттєво звужено. Так, він втратив повноваження із касаційного перегляду судових рішень. Його також було позбавлено права надавати судам роз'яснення з питань правозастосування на основі узагаль-

³¹ Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3018-14> (дата звернення: 15.06.2019).

нень судової практики, а його судові повноваження звузилися до перегляду судових рішень лише з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції однієї й тієї самої норми матеріального права у подібних правовідносинах. Відзначимо, що Верховний Суд України втратив повноваження переглядати судові рішення у кримінальних справах із питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності. Певним механізмом, що мав виправити ситуацію, було запровадження принципу обов'язковості висновків Верховного Суду України, викладених у постановках за результатами перегляду судових рішень із підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону, для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують зазначену норму закону, а також для всіх судів. Проте процесуальне законодавство не передбачало механізмів дотримання такої обов'язковості, що надавало цій нормі декларативного характеру³².

У зв'язку із цим В. Сердюк указав на існуючий дисбаланс у судовій системі, недотримання принципу виключності повноважень Верховного Суду України та недостатність його повноважень, особливо щодо забезпечення єдності судової практики. На його думку, фактична відсутність обов'язкової сили роз'яснень Верховного Суду України призводила до ситуацій, коли вищий суд надавав спеціалізованим судам певної галузевої юрисдикції роз'яснення, які не збігалися із правовою позицією Верховного Суду України, що, безперечно, було не на користь правосуддю і судовій системі у цілому³³.

Венеціанська комісія у Висновку від 25.09.2010 р. також негативно сприйняла звуження повноважень Верховного Суду України, звертаючи увагу на те, що Закон фактично поставив вищі спеціалізовані суди у системі судів загальної юрисдикції вище за Верховний

³² Шаповалова О. Повноваження Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції та їх реалізація у кримінальному судочинстві. *Судова Практика*. 2013. № 9–10. URL: <https://goo.gl/pc44Wp> (дата звернення: 15.06.2019).

³³ Сердюк В.В. Верховний Суд України і реформування системи правосуддя: організаційно-правовий аспект. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 6. С. 39.

Суд України. Комісія також звернула увагу на зменшення кількості суддів цієї інстанції до 20 осіб, зазначаючи, що кожна із палат мала складатися лише із п'яти суддів, а це було вкрай замало для розгляду значної за обсягом кількості справ цивільної та кримінальної юрисдикції.

На думку європейських фахівців, Верховний Суд України фактично втратив можливість впливати на судову практику вищих спеціалізованих судів, адже його позбавили повноважень щодо надання роз'яснень судам стосовно тлумачення та застосування законодавства (за вищими спеціалізованими судами це право зберігалось). Відтак, юрисдикція Верховного Суду України мала бути розширена аби він «відображав свій конституційний статус найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції»³⁴.

Остання хвиля змін, що вплинули на судову реформу та, як наслідок, і на Верховний Суд України, пов'язана із прийняттям низки нормативно-правових актів у сфері судоустрою і процесуального законодавства, зокрема, Законів України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 р., «Про забезпечення права на справедливий суд» від 25.04.2015 р., який виклав у новій редакції Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р., значно розширивши повноваження Верховного Суду України у забезпеченні єдності судової практики, а також Указу Президента України від 20.05.2015 р. «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки».

Так, ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (попередньої редакції) закріплювала, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду України, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, які містяться у постановках Верховного Суду України, враховуються

³⁴ Висновок Венеціанської комісії стосовно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 25.10.2010 р. URL: <http://pravo.ua/news.php?id=23556#ct414> (дата звернення: 15.05.2018).

іншими судами при застосуванні таких норм. Редакція статті закону також передбачала, що суди мають право відступити від правової позиції Верховного Суду України лише з одночасним наведенням відповідних мотивів. Чинна редакція не містить такої можливості.

Погоджуємося із точкою зору фахівців КРЕС щодо того, що концепція єдиного застосування закону для всіх державних органів обумовлена тим, що вони є взаємопов'язаними та взаємозалежними, оскільки мають посилювати узгодженість та послідовність у застосуванні правових норм. Так, логічні, узгоджені, належним чином сформульовані закони не мають внутрішніх суперечень та, як наслідок, є зрозумілими для застосування³⁵, що позитивно впливає на єдність судової практики.

У зв'язку із цим І. Міщенко зазначив, що суди почали активніше посилалися у своїх рішеннях не тільки на правові позиції Верховного Суду, які є обов'язковими в силу закону, але й на усталену практику судів касаційних інстанцій. Єдність та послідовність судової практики забезпечує швидке, ефективне та прогнозоване правосуддя³⁶.

Важливим кроком у посиленні місця та ролі Верховного Суду в системі судоустрою була зміна порядку надходження заяв про перегляд ним судових рішень. Так, ст. 391 ЦПК України «Порядок подання касаційної скарги» закріплює, що такі скарги подаються безпосередньо до суду касаційної інстанції, тобто Верховного Суду³⁷.

Подібний порядок перегляду судових рішень Верховним Судом в Україні передбачений у КПК України, ГПК України та КУпАП.

Отже, якщо раніше питання щодо прийняття скарги та відповідно розглядові справи Верховним Судом вирішували окремі вищі спеціалізовані суди, то тепер це питання вирішує виключно Верховний Суд (вважаємо, що новий порядок мав сприяти прозорості та

³⁵ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.06.2019).

³⁶ Міщенко І., Кравець О. Судова практика. До справи. Юрист. URL: http://trustedadvisors.ua/media/userfile/2016/12/26/_-__12_2016.pdf (дата звернення: 15.06.2019).

³⁷ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.06.2019).

довірі до судової влади, адже усунулась можливість прийняття вищим спеціалізованим судом неправомірного рішення щодо недопуску справи до Верховного Суду у власних інтересах або на користь сторонніх осіб)³⁸.

Тим часом, на думку законодавця, вищенаведені зміни у нормативно-правових актах були не в змозі задовольнити потреби суспільства, забезпечити верховенство права у сфері правосуддя та були недостатніми для вдалого рівняння України на європейських сусідів. У зв'язку із цим було прийнято рішення щодо внесення змін до Конституції України.

Новий етап конституційної реформи пов'язаний із затвердженням 03.03.2015 р. Президентом України П. Порошенком Положення про Конституційну комісію, яка розробила пропозиції щодо удосконалення діючої Конституції України та внесення змін до неї з метою задоволення сучасних потреб суспільств.

На нашу думку, причинами цього кроку можна вважати:

- загострення політичної ситуації в Україні, необхідність додаткового реформування певних інститутів влади, передусім судової системи;
- поширеність корупції та необхідність боротьби з нею. У 2016 р. близько 61% від загальної кількості опитаних вважали суддів причетними до корупції, 86% негативно оцінили спроби української влади боротьби з корупцією у державі у цілому³⁹, у 2018 р. суди були визнані найбільш корумпованими державними органами та зайняли перше місце (друге – фіскальні органи, третє – органи прокуратури)⁴⁰;

³⁸ Деменчук М.О. Переваги зміни порядку подання заяви про перегляд судових рішень верховним судом України. *Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми*: матеріали 2-ї Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої 5-річчю створення кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Київ, 25–26 берез. 2016 р.). С. 276.

³⁹ Українці невдоволені рівнем боротьби з корупцією – дослідження Transparency International. URL: <http://ukrainian.voanews.com/a/global-corruption-barometer/3598555.html> (дата звернення: 15.06.2019).

⁴⁰ Найбільш корумпованими державними органами є суди – дослідження URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/29/633500> (дата звернення: 15.06.2019).

— поглиблення недовіри до судів та суддів. За статистичними даними USAID у 2009 р. судовій владі довіряло близько 16,3%, у 2010 р. – 16,2%, у 2011 р. – 17,1%, у 2015 р. – 5%, а у 2016 р. – 10%⁴¹, у 2018 р. – 16 %⁴² тоді як у країнах Європи цей показник є набагато більшим, наприклад, у Данії судовій владі довіряє близько 83%, у Німеччині – 67%, Чеській республіці – 39%⁴³. Вважаємо, що проблема недовіри до судів та суддів має комплексний характер та пов'язана з політичною ситуацією в державі, неефективністю діяльності правоохоронних органів, впливом ЗМІ на населення;

— усвідомлення необхідності вивчення і застосування зарубіжних, передусім європейських, підходів до модернізації судової системи.

Колишній голова Верховного Суду України Я. Романюк зазначив, що судова система України з дня здобуття незалежності реформується майже безперервно. Він був упевнений, що у цьому процесові нарешті варто поставити крапку, а тому метою цієї реформи було забезпечення функціонування в Україні такої судової системи, яка буде орієнтуватися на задоволення потреб та інтересів насамперед споживачів судових послуг та забезпечить максимальну ефективність виконання судами своєї основної функції – здійснення правосуддя. На його думку: «...людину, яка звертається до суду, не цікавлять кількість інстанцій, нюанси компетенції спеціалізованих судів, назва суду або процесуальне чи матеріальне законодавство на підставі якого буде розглядатися її справа. Головним для такої особи є бажання отримати правовий захист швидко, доступно, зрозуміло та ефективно»⁴⁴.

⁴¹ Всеукраїнське опитування громадян щодо демократичних змін у політичних та суспільних сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні. URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_LustrSurvey_Summary_2016_UKR.pdf (дата звернення: 15.06.2019).

⁴² Довіра українців до судів зросла з 5 до 16% – USAID URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2578137-usaid-hto-stikavsa-doviraut-sudam-vdvici-bilse-za-spozivaciv-novin.html> (дата звернення: 15.06.2019).

⁴³ A justice you can trust? URL: <https://clck.ru/9bnQF> (дата звернення: 15.06.2019).

⁴⁴ Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р., м. Київ). С. 10.

Від себе додамо, що громадськості України, як і громадськості зарубіжних країн, не було наведено достатніх аргументів для того, щоб зробити висновок щодо того, що це докорінно поліпшить якість судочинства.

Ключовим моментом початку судової реформи можна назвати прийняття Законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р., які набрали чинності 30.09.2016 р.

Нова редакція Закону України «Про судоустрій і статус суддів» внесла суттєвих змін до системи судоустрою, а головне, закон замінив чотирирівневу систему (місцевий суд – апеляційний суд – вищий спеціалізований суд – Верховний Суд України) трирівневою (місцевий суд – апеляційний суд – Верховний суд) шляхом перетворення Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів на новий Верховний Суд – конгломерат різних за компетенцією судових органів.

Відповідно до Перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на матеріально-технічній базі Верховного Суду України та баз Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого господарського суду України, Вищого адміністративного суду України утворюється Верховний Суд. Законодавець встановив для цього шестимісячний термін з дня набрання законом сили, тобто новий суд мав почати діяти до кінця березня 2017 р. На жаль, ця ідея не була реалізованою вчасно.

Серед змін, що відбулися у вищому судовому органі можна назвати такі.

По-перше, змінилася назва судового органу. Слово «Україна» з неї вилучено з метою підкреслення створення повністю нового судового органу. Судді Верховного Суду України зазначали, що це нововведення має семантичний характер, адже повноваження Верховного Суду України не змінюються. Можливість здійснення правосуддя як суду касаційної інстанції не можна вважати новим повноваженням, адже Верховний Суд України мав його до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р.⁴⁵.

⁴⁵ Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) окремих положень пунктів; 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні

На нашу думку, зміна назви не має змістового значення, а в деяких випадках може навіть викликати плутанину. Адже постає питання щодо необхідності вилучення слова «Україна» і з інших органів державної влади, наприклад, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та ін.

По-друге, змінився статус цього судового органу. У зв'язку з усуненням із закону словосполучення «суди загальної юрисдикції» статус Верховного Суду визначено так: «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» (ч. 1 ст. 36).

По-третє, змінилася структура суду. Відтепер вона передбачає функціонування Великої Палати Верховного Суду, Касаційного адміністративного суду, Касаційного господарського суду, Касаційного кримінального суду та Касаційного цивільного суду. Представники ОБСЄ у своєму висновку від 30.06.2017 р. щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначили, що об'єднавши касаційні суди та створивши Велику Палату, законодавець сприяв формуванню єдиної судової практики та усуненню потенційних відмінностей практики касаційних судів Верховного Суду⁴⁶.

По-четверте, зросла і кількість суддів, що належать до складу цього суду. Ст. 37 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює, що до складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. Можна зазначити, що збільшення кількості суддів арифметично обґрунтовано, адже структура Верховного Суду є більш розгалуженою, ніж раніше.

положення» Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-УІІ «Про судоустрій і статус суддів» статті 6, частинам першій і другій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій і другій статті 24, частинам першій і другій статті 55, частинам першій, п'ятій і шостій статті 126 Конституції України. URL: <https://goo.gl/WiPB2z> (дата звернення: 15.06.2019).

⁴⁶ Висновок ОБСЄ/БДПІЛ щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 30.06.2017 р. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/335431?download=true> (дата звернення: 15.06.2019).

По-п'яте, як уже було зазначено раніше, судді Верховного Суду призначаються на посаду на підставі конкурсу, що в Україні відбувається уперше (із розширенням кола осіб, що можуть претендувати на посаду судді Верховного Суду).

Заради об'єктивності слід сказати, що чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» значною мірою розширив повноваження Верховного Суду, що, на нашу думку, сприятиме забезпеченню реалізації принципу верховенства права та підвищенню його ролі у забезпеченні єдності судової практики.

До повноважень цього судового органу належить:

1. Здійснення правосуддя у касаційній інстанції, а у випадках, визначених законом, як суд першої або апеляційної інстанції. Детальний порядок здійснення правосуддя регламентується відповідними процесуальними кодексами: ЦПК України, КАС України, ГПК України та КПК України.

2. Надання висновків про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; внесення за зверненням Верховної Ради України письмового подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я.

Вважається, це повноваження має суто політичний характер. Це обумовлено тим, що в Україні пост Президента не є номінальним та не зводиться до виконання ролі «символу», як, наприклад, Короля чи Королеви у Великій Британії. В Українській державі Президент володіє широким колом повноважень: підписує закони, прийняті Верховною Радою України, зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності, призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені Конституцією, призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України, проголошує всеукраїнський референдум за народної ініціативи тощо.

Відповідно до Конституції України саме Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України,

додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Фактично він та його апарат являють собою самостійну державну структуру в Україні. Посаду Президента України не можна віднести до жодної з гілок влади. Для виконання встановленого Конституцією України призначення, реалізації прав та обов'язків, Президент України має не лише певні гарантії, наприклад, право на недоторканність на час виконання своїх повноважень, але й певні важелі впливу на нього. Одним із таких важелів є усунення Президента з поста у порядку імпідменту. Отже, наявність у Верховного Суду повноваження такого характеру є гарантією усунення Президента від посади у разі недобросовісного, неякісного виконання покладених на нього повноважень, хоча в реальному житті уявити таку можливість дуже важко.

3. Аналіз судової статистики та узагальнення судової практики. За допомогою аналізу судової статистики Верховним Судом отримується інформація щодо кількості кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ, що стали предметом судового розгляду у суді на рівні різних інстанцій, отримуються статистичні дані щодо обсягу роботи судів, навантаження на суддів, оперативності розгляду справ, результати розгляду справ, якість судового розгляду, кількість усіх скасованих і змінених судових рішень.

Щодо питань узагальнення судової практики та ролі Верховного Суду у цьому процесі, які будуть розглядатися детально у другому розділі монографії, слід лише зазначити, що єдина судова практика сприятиме усуненню помилок та їх запобіганню у тлумаченні та застосуванні норм права. Це, у свою чергу, забезпечить прискорення розгляду справ у судах усіх рівнів, передбачуваність судових рішень та, як наслідок, сприятиме підвищенню довіри до судової влади.

4. Надання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України. На нашу думку, наявність такого повноваження обумовлена, по-перше, статусом Верховного Суду, як найвищого судового органу в системі судоустрою України, по-друге, досвідом осіб, які обіймають посади суддів у цьому суді та можуть прогнозувати

ефективність та можливий позитивний або негативний вплив проекту закону на судову систему.

5. Звернення Верховного Суду до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України. Це повноваження закріплено у чинному Законі України «Про Конституційний Суд України». Відповідно до нього Верховний Суд визнано суб'єктом конституційного подання з питань прийняття рішень і надання висновків Конституційним Судом України та суб'єктом права на конституційне подання з питань прийняття рішень Конституційним Судом України. Конституційний Суд України за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення, яким може визнати неконституційним правовий акт повністю або в окремії його частині⁴⁷.

Наявність такого механізму та його необхідність обумовлена тим, що Конституція є нормативною базою, на якій будуються норми усіх галузей права. У результаті цього будь-який закон або інший правовий акт має відповідати положенням, закріпленим у Конституції України, для забезпечення захисту людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, які Конституцією проголошені в Україні найвищою соціальною цінністю.

6. Забезпечення однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Слід сказати, що наявність формулювання «у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом» протягом певного періоду часу, до внесення змін до процесуального законодавства, залишалося питанням щодо процесуальних повноважень із забезпечення єдності судової практики не вирішеним.

⁴⁷ Про Конституційний суд України: Закон від 13.07.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 15.06.2019).

7. Забезпечення апеляційних та місцевих судів методичною інформацією з питань правозастосування. Включення цього пункту до ст. 36 (на підставі Закону № 2509-VIII від 12.07.2018) вважаємо позитивним моментом, адже методична допомога має орієнтовний характер, стосується вирішення існуючих проблем застосування норм матеріального чи процесуального права, і в жодному разі не містить зауважень або критики чи пропозицій щодо вирішення конкретних справ, які перебували у провадженні тих чи інших судів чи суддів.

Заслужує на увагу той факт, що відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд здійснює й інші повноваження, визначені законом. Можна зробити висновок, що, на відміну від редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р., перелік повноважень найвищого судового органу не є вичерпним та може бути розширений, наприклад, у процесуальному законодавстві.

Дослідивши історію розвитку повноважень Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики на території України, доцільним буде запропонувати її періодизацію. У цілому, періодизація – це поділ процесів розвитку суспільства або природи на періоди, що відрізняються один від одного залежно від певних ознак або принципів⁴⁸.

Погоджуємося з точкою зору щодо того, що періодизація дає можливість узагальнити масиви історичних даних, визначити причини виникнення та зміни тенденцій історичного розвитку досліджуємого об'єкту⁴⁹ та врахувати їх у подальших дослідженнях.

У результаті аналізу розвитку повноважень Верховного Суду на території України із забезпечення єдності судової практики можна запропонувати їх спрощену та ускладнену періодизацію.

Так, досліджуючи проміжок часу з 1917 р. до теперішнього часу, у спрощеному вигляді можна виокремити періоди, коли забезпечення єдності судової практики було покладено на:

⁴⁸ Большой энциклопедический словарь. URL: http://slovoonline.ru/slovar_ctc/b-16/id-46265/periodizatsiya.html (дата звернення: 15.06.2019).

⁴⁹ Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. С. 229.

орган виконавчої влади (НКЮ УСРР, де було створено IX відділ – Верховний судовий контроль і X відділ – Верховний касаційний суд);

судові органи (Генеральний Суд, Верховний Суд УСРР, Верховний Суд УРСР, Верховний Суд України та ін.).

Відповідно до ускладненої періодизації, пропонуємо виокремлювати такі періоди та етапи:

1. Дорадянський період (02.12.1917 р. – 03.01.1918 р.). Незважаючи на те, що у науковій літературі протягом указаних років виокремлюють такі самостійні етапи, як «Відродження Української держави», «Українська Гетьманська держава», в рамках періодизації забезпечення єдності судової практики пропонуємо об'єднати їх в один через відсутність реального забезпечення єдності судової практики;

2. Радянський період, який містить п'ять етапів:

з 04.01.1918 р. по 13.02.1919 р. – рішення новостворених судів в умовах воєнного часу були остаточними, не підлягали оскарженню і мали негайно виконуватися, друга інстанція була відсутньою;

з 14.02.1919 р. по 26.04.1921 р. – реорганізація судової системи, покладання судових повноважень із забезпечення єдності судової практики на орган виконавчої влади НКЮ СРСР, в якому було утворено IX відділ – Верховний судовий контроль і X відділ – Верховний касаційний суд;

з 27.04.1921 р. по 15.01.1922 р. – перетворення Верховного касаційного суду на Верховний касаційний трибунал при ВУЦВК, а згодом – утворення Єдиного Верховного трибуналу УСРР, який став касаційним органом та органом судового нагляду за всіма чинними на території України трибуналами;

з 16.01.1922 р. по 29.01.1937 р. – забезпечення єдності судової практики Верховним судом УСРР. Так, Верховний Суд УСРР здійснював контроль за усіма судовими установами в республіці, окрім певних виключень, розглядав деякі справи у касаційному порядку, здійснював розгляд особливо важливих справ по першій інстанції, а Пленум Верховного Суду УСРР мав право тлумачи закони з питань

судової практики. Проте, варто зазначити, що формування тоталітарного режиму, яке супроводжувалося створенням позасудових карально-репресивних органів, вироки яких не підлягали оскарженню, не лише порушувало право оскарження судового рішення, але й створювало умови для розбалансованості судової практики;

з 30.01.1937 р. по 27.04.1992 р. – забезпечення єдності судової практики покладено на Верховний суд УРСР, наприклад, шляхом надання керівних роз'яснень, здійснення нагляду за усіма судами республіки тощо.

3. Період незалежної України (1992 – теперішній час), який охоплює чотири етапи:

з 28.04.1992 р. по 06.02.2002 р. – проголошення Верховного Суду України вищою судовою інстанцією в системі загальних судів, яка переглядала в апеляційному та касаційному порядку справи, розглянуті загальними судами, та справи за нововиявленими обставинами;

з 07.02.2002 р. по 06.07.2010 р. – розширення повноважень Верховного Суду України, який переглядав справи у зв'язку з винятковими обставинами у порядку, встановленому процесуальним законом; справи у касаційному порядку у випадках, встановлених законом; у випадках, передбачених законом, розглядав інші справи, пов'язані з виключними обставинами, надавав судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, а в разі необхідності визнавав нечинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду;

з 07.07.2010 р. по 11.02.2015 р. – повноваження Верховного Суду України суттєво звужено на користь вищих спеціалізованих судів, які розглядали справи відповідної судової юрисдикції у касаційному порядку згідно з процесуальним законом, аналізували судову статистику, вивчали та узагальнювали судову практику;

з 12.02.2015 р. – до теперішнього часу – зміни у системі судоустрою, зміцнення повноважень Верховного Суду щодо забезпечення єдності судової практики, надання його висновкам щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, обов'язкового характеру для всіх суб'єктів владних повноважень, які

застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; запровадження інституту зразкових справ до адміністративного судочинства.

Відзначимо, що запропонована періодизація має умовний характер, може бути доповненою або уточненою, проте вже на цьому етапі вона дозволяє простежити тенденції та передумови розвитку повноважень Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики на території України.

Враховуючи наведене, ще раз підтверджується теза, якої було висловлено на початку дослідження, що розвиток та зміна повноважень Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики мали тривалий та непослідовний характер, а остання хвиля реформування системи судоустрою позитивно вплинула на повноваження Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики.

1.2. Поняття судової практики та значення забезпечення її єдності

Перш ніж розпочати розгляд поняття судової практики, вважаємо за необхідне дослідити такі поняття як практика та юридична практика, оскільки вони становлять базис дослідження цього питання.

Термін практика (від грец. *praktikos* — діяльний, активний) є багатогранною категорією щодо якого відсутнє єдине визначення.

У науці під практикою розуміють усю діяльність людей, спрямовану на перетворення матеріального світу (на створення матеріальних і духовних благ, необхідних умов існування суспільства). Набуло поширення також визначення, що практика — це набутий досвід, сукупність навичок, конкретних знань у певній галузі діяльності⁵⁰. У словнику Даля практика ототожнюється з досвідом⁵¹. Відтак влучним є зазначення О. Зайчук та Н. Оніщенко щодо того, що практика є одночасно мотивованою діяльністю людини, цілеспрямованою на

⁵⁰ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

⁵¹ Словник Даля. URL: <http://slovardalja.net/> (дата звернення: 15.06.2019).

досягнення бажаного особистого чи соціального результату та підсумком, результатом, досвідом, який отримується внаслідок такої діяльності людини⁵².

Залежно від сфери діяльності практика може бути медичною, виробничою, юридичною тощо. Щодо поняття юридичної практики, то можна вказати на єдність підходів до її визначення. Під юридичною практикою розуміють професійну юридичну діяльність із видання, тлумачення та реалізації правових приписів, яка здійснюється з урахуванням накопиченого соціально-правового досвіду. За суб'єктами юридичну практику розмежовують на законодавчу, судову, слідчу, нотаріальну⁵³, прокурорську, адвокатську тощо. Із вищенаведеного обґрунтованим є те, що судова практика є різновидом юридичної діяльності, а остання – різновидом практики як діяльності у цілому.

Досліджуючи питання удосконалення судової практики, варто зазначити, що існуючі нормативно-правові акти не можуть врахувати усього розмаїття життєвих ситуацій, що належать до сфер їхнього регулювання, і будь-яку їхню норму важко сформулювати абсолютно чітко. Тому у правовій доктрині існує теза, що однією з важливих рис права значною мірою є його загальний характер. При цьому формальні джерела права не претендують на абсолютну вичерпність правового регулювання та залишають простір, до якого учасники спеціальних відносин можуть самостійно визначити окремі моделі своєї поведінки, але у спірних ситуаціях саме суд має визначити конкретні правила, за якими мають вирішуватися справи.

Як зазначив О. Петришин, при цьому слід враховувати, що формальне право:

а) має бути критично оцінене, передусім з боку суддів, на предмет його відповідності об'єктивним межам правового регулювання, принципам права і правам людини;

⁵² Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. Київ Юрінком Інтер, 2006 URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2801.htm (дата звернення: 15.06.2019).

⁵³ Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-е вид. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 343-344.

б) може підлягати динамічному тлумаченню, якщо суспільні відносини внаслідок свого розвитку потребують іншої моделі поведінки;

в) держава в особі судових органів може санкціонувати норми, створені інститутами громадянського суспільства, надаючи їм тим самим статусу правових.

Усе це створює об'єктивне підґрунтя для визнання судової практики джерелом права, тобто визнаною у суспільстві офіційною формою зовнішнього виразу та закріплення норм, посилення на які підтверджують їхнє існування⁵⁴.

Юристи-практики приділяють основну увагу саме судовій практиці, виходячи з того, що узагальнений досвід, який виробляє судова практика з величезної кількості прийнятих судових рішень, надає змогу визначити основні способи вирішення того чи іншого питання, є орієнтиром при розгляді конкретних аналогічних, близьких за змістом справ, а судові інстанції нижчого рівня намагаються наслідувати практику вищих судів при розгляді аналогічних справ, щоб запобігти скасуванню рішень в апеляційному чи касаційному порядку.

Таким чином, у результаті застосування судами норм права формується судова практика яка є джерелом інформації про досконалість правових норм і ефективність їх застосування судом, і основою подальшого удосконалення та розвитку чинного законодавства. У разі відсутності чіткого нормативного регулювання певних суспільних відносин судова практика конкретизує положення нормативних актів, а її уніфікація дозволяє подолати різнобій при вирішенні однотипних справ відповідної судової юрисдикції та є поштовхом для перегляду окремих норм права або їх уточнення, тобто можна говорити про наявність взаємного впливу судової практики та правозастосування, а також судової практики і нормотворчості.

Незважаючи на широке використання цього терміна в літературі, чіткого визначення поняття судової практики не було і досі немає.

За радянських часів найчастіше це питання поставало при з'ясуванні вченими юридичної природи постанов Пленуму Верхов-

⁵⁴ Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 12 (196) С. 12.

ного Суду та можливостей їхнього визнання джерелами права. Наприклад, О. Іоффе не визнавав судову практику джерелом права та вважав, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду СРСР мають нормотворчу силу шляхом їх відокремлення від судової практики. Під судовою практикою він розумів узагальнене вираження єдиної лінії радянських судів при вирішенні справ певної категорії, що втілюється у рішеннях та ухвалах народних судів і судів вищого рівня⁵⁵.

Подібною точки зору дотримувався і С. Вільнянський, який виключав керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду з поняття судової практики, оскільки останні не є рішеннями по конкретних справах, з яких власне і складається судова практика⁵⁶. Судовою практикою він вважав правові положення, що виникли внаслідок постійного й однакового (одноманітного) застосування їх у діяльності судів при розгляді конкретних справ.

Цілком протилежним був погляд на це питання П. Орловського. Розглядаючи можливості визнання судової практики джерелом права, він розумів під нею висновки й узагальнення, зроблені саме Пленумом Верховного Суду СРСР із низки одноманітних судових рішень, що застосовуються судовими органами протягом певного періоду по одноманітних справах⁵⁷.

По-різному трактуючи поняття судової практики, майже усі вищезгадані автори розглядали судову практику з точки зору здійснення аналізу її результатів. Але також існує думка багатьох вчених, що під судовою практикою слід розуміти діяльність усієї системи судово-устрою, усіх судових органів щодо здійснення правосуддя. На наш погляд, ці точки зору просто відображають різні сторони судової практики та не є взаємовиключними.

⁵⁵ Иоффе О.С. Советское гражданское право. Москва: Госюриздат, 1958. Т. 1. С. 48.

⁵⁶ Вильнянский С.И. Лекции по советскому гражданскому праву. Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1958. С. 57–58.

⁵⁷ Орловский П.Е. Значение судебной практики в развитии советского гражданского права. *Советское государство и право*. 1940. № 8–9. С. 95–96.

Найґрунтовнішою розробкою концепції судової практики ще за радянських часів, яка широко цитується і сучасними юристами, була спільна праця провідних науковців під назвою «Судебная практика в советской правовой системе» за редакцією С. Братуся. У розділі «Понятие, содержание и формы судебной практики» С. Братусь та А. Венгеров визначили судову практику як єдність виду судової діяльності із застосування правових норм, який пов'язаний із формуванням правоположень на підставі розкриття смислу та змісту норм, що застосовуються, а в необхідних випадках їх конкретизації та деталізації і специфічного результату, підсумку цієї діяльності (самих правоположень).

Аналіз думок і розуміння судової практики дозволяє нині виокремити три основні концепції:

- 1) судова практика являє собою об'єктивований досвід (результат) правової діяльності (С. Алексєєв, С. Вільнянський та ін.);
- 2) судова практика ототожнюється з юридичною діяльністю (І. Дюрягін, В. Кнап, А. Герлох, Т. Радько, В. Казимирчук та ін.);
- 3) судова практика розглядається у нерозривній єдності правової діяльності і сформованого на її основі результату.

У першому випадку науковці проводять розмежування судової діяльності і судової практики, яку вважають відносно самостійним явищем та зараховують до неї лише певні підсумки юридичної діяльності, і не враховують того, що практична перебудова суспільного життя відбувається не лише за допомогою рішень і положень, що виражають підсумковий бік юридичної діяльності, але й безпосередньо при здійсненні правових дій, тобто у ході цієї діяльності, зокрема і при розгляді судових справ.

Недоліком другої позиції є те, що із судової практики виключається її важливіший елемент – юридичний результат. С. Братусь та А. Венгеров вважали, що далеко не всі акти судової діяльності становлять судову практику. «Будь-яке рішення суду являє собою юрисдикційний акт, акт судової діяльності, оскільки судові рішення – це застосування закону до даних конкретних відносин, але не будь-яке

рішення є судовою практикою»⁵⁸. Не стосується судової практики, наприклад, посилання на зміст закону, які нерідко мають місце у рішеннях судів першої інстанції, в ухвалах і постановах вищестоящих інстанцій. У цьому випадку суд лише застосовує і дослівно цитує закон. Там, де необхідним є тлумачення змісту закону і виникає судова практика. У цьому аспекті вона складається із судових постанов, в яких судом деталізуються і конкретизуються закони, виробляються правоположення⁵⁹. До таких постанов можна зараховувати як рішення судів першої інстанції, так і рішення судових органів вищої інстанції з конкретних справ, пов'язані із застосуванням і тлумаченням права, коли у правозастосовній практиці відсутнє однозначне розуміння правових норм⁶⁰.

На нашу думку, найбільш виваженим є третій підхід. Його дотримувалися такі науковці: В. Бабаєв, С. Братусь, А. Венгеров, В. Жуйков, В. Леушин, К. Комісаров, В. Реутов та ін.

Як традиційно зазначається в юридичній літературі, судова практика є різновидом юридичної практики, яка, у свою чергу, – є різновидом соціальної практики, що регулюється та впорядковується юридичними актами. Із загальнофілософської точки зору соціальна практика визначається через взаємовідносини між суб'єктом і об'єктом практичної діяльності. Це має вираження у прямій вольовій дії суб'єкта, відповідно до його модельних уявлень, на об'єкт, у результаті якої відбувається фактична зміна стану об'єкта, та в можливій зворотній дії об'єкта на суб'єкт, внаслідок чого змінюється суб'єкт або його модельні уявлення.

Особливий характер судової практики пов'язується із її суб'єктом. Судова практика є властивою виключно судам, і це відрізняє її від інших різновидів юридичної практики (законодавчої, слідчої, нотаріальної), які здійснюються іншими суб'єктами. Об'єктом же су-

⁵⁸ Братусь С.Н. Судебная практика в советской правовой системе. Москва: Юрид. лит., 1975. 327 с.

⁵⁹ Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов. 3-е изд. Москва: Юриспруденция, 2000. С. 216.

⁶⁰ Гражданский процесс. Учебник; под. ред. М.К. Треушникова. Москва: Городец-издат, 2003. С. 53.

дової практики є будь-які юридичні справи, що розглядаються у суді. Суд на основі чинного законодавства, яке формує його модельні уявлення, приймає рішення правового характеру. Це є результатом цілеспрямованої діяльності, що набувають втілення у тих чи інших актах суду (ухвали, рішення, постанови). У разі зворотної дії за сукупністю судових справ чи за даною конкретною справою відбувається зміна модельних уявлень суду як суб'єкта щодо чинного законодавства і, як наслідок – в усвідомленні ним необхідності конкретизації положень законодавства і наданні відповідних роз'яснень⁶¹.

Такий підхід дозволяє розглянути судову практику у статичі та динаміці. Конкретні та узагальнені результати діяльності суду становлять статичний компонент судової практики. У своїй сукупності результати утворюють досвід судової діяльності, в якому набувають висвітлення дискусійні питання практики, основні напрями їх вирішення, містяться орієнтири правотворчості, застосування, конкретизації, роз'яснення правових приписів, типові висновки із тих чи інших складних проблем судової діяльності⁶². Ці результати, як правило, втілюються у судових рішеннях та інших судових актах. Динамічний аспект дозволяє побачити тенденції у вирішенні судами справ, наприклад, шляхом порівняння показників навантаження на різні судові інстанції за поточний та попередні роки.

Щодо визначення поняття судової практики, Я. Романюк зазначив, що це – наслідок повсякденної діяльності судів, результат правозастосування, який знаходить своє формальне вираження у масиві ухвалених судами рішень. Але, на його думку, судовою практикою також можна назвати певні усталені висновки, результати тлумачення правових норм⁶³.

⁶¹ Радиш Д. Ю. Щодо деяких загальнотеоретичних аспектів поняття судової практики. *Наукові записки НаУКМА* (Серія «Юридичні науки»). 2003. Т. 21. Юридичні науки. С. 26.

⁶² Погребняк С.П., Уварова О.О. Судова практика: поняття та функції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9. С. 49.

⁶³ Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р., м. Київ). С. 12.

Судова практика є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів судової системи України зі здійснення правосуддя і сформований на її основі результат у формі правових приписів (правових позицій), які надолужують, доповнюють або змінюють у зв'язку з дефективністю (прогальністю) норм, що регулюють суспільні відносини при розгляді конкретних категорій справ⁶⁴.

Це також сукупність формально визначених, ustalених приписів загального характеру (правоположень), які виникають і формулюються у процесі застосування судами неоднозначних чи занадто широко сформульованих норм законодавства, або у ході заповнення судами прогалин у праві⁶⁵.

Рисою судової практики є також взаємодія діяльності судів і результатів цієї діяльності, виражених у нових правоположеннях, вироблених судовою владою та закріплених у рішеннях із конкретних справ і/чи в актах із сукупності однотипних конкретних судових справ⁶⁶.

У цілому українське законодавство поняття «судова практика» використовує без інтерпретації його змісту. В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» термін «судова практика» використовується досить часто, зокрема зазначається, що: «Апеляційний суд аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд» (ст. 27); «Вищий спеціалізований суд аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд» (ст. 32); «Суддя Верховного Суду аналізує судову практику, бере участь у її узагальненні» (ст. 38); «Голова касаційного суду організо-

⁶⁴ Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1082, вип. 16. С. 194.

⁶⁵ Малишев Б.В. Судова практика: поняття, ознаки, структура. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 26.

⁶⁶ Луць Л.А. Уніфікація судової практики – важливий засіб забезпечення належного правосуддя. *Право України*. № 11-12. 2012. С. 145.

вує вивчення судової практики» (ст. 42), «Велика Палата Верховного Суду аналізує судову статистику та вивчає судову практику, здійснює узагальнення судової практики» (ст. 81); «Верховний Суд має офіційний друкований орган, в якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду та інші матеріали» (ст. 47).

У зв'язку з відсутністю єдиного визначення цього поняття в юридичній літературі вважаємо за необхідне його закріплення на законодавчому рівні, наприклад, у ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та викласти її у такій редакції: «Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Судова практика – результат тривалої діяльності судів різного рівня з розгляду справ певних категорій щодо позицій судів при застосуванні норм матеріального і процесуального права, що в майбутньому можуть бути відображені у судових рішеннях, узагальненнях Верховного Суду та в юридичній науці».

В юридичній літературі можна зустріти декілька класифікацій змісту судової практики. Наприклад, С. Васильєв розрізняє поточну, прецедентну та керівну практику⁶⁷. На його думку, поточна практика набуває вираження у рішеннях судів із конкретних справ у результаті застосування законодавства. Цей вид судової практики вважається найбільш простим та первинним порівняно з іншими її видами. Прецедентна практика є результатом застосування законодавства вищими судовими органами та деякими іншими органами по конкретних справах, що мають вираження у постановах та ухвалах, які мають принциповий характер. Її результатом є прецедент тлумачення, тобто зразок застосування права, але, на відміну від прецеденту, як джерела права, прецедентна практика не створює нової юридичної норми. Керівна практика – досвід застосування законодавства, що виража-

⁶⁷ Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1082, вип. 16. С. 193.

ється в особливих актах центральних судових та інших юрисдикційних органів, які мають керівний характер. Цей вид практики конкретизує закон у найважливіших деталях, внаслідок чого формуються положення, які можуть мати статус юридичних норм. В. Лебедєв та П. Гук підтримують виокремлення цих трьох видів судової практики. А. Рожнов виокремлює поточну, прецеденту та узагальнюючу судову практику⁶⁸.

На нашу думку, така класифікація видів судової практики є несприйнятною для України через те, що, незважаючи на обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, офіційно щодо них не використовується термін «прецедент». Як критерій для класифікації судової практики О. Курільова використовує ступінь впливу судової практики на удосконалення законодавства і ступінь обов'язковості елементів змісту практики та виокремлює поточну, касаційно-наглядову, узагальнену та керівну практику⁶⁹.

Цікавою та можливою для використання вважаємо точку зору В. Соловйова, який запропонував як критерій важливості судової практики використовувати ступінь складності справ, тобто виокремлювати судову практику у справах невеликої складності та судову практику у тяжких справах. Останні можна поділити на справи з оцінки фактів та тлумачення норм права. Автор виокремив також внутрідержавну практику та практику Європейського суду з прав людини, а залежно від ступеня стійкості: одиночну, періодичну та сталу практику. Одиночна практика – рішення суду з розгляду справи з певними фактичними обставинами. Періодична – два або більше рішень у межах одного або двох судів, переважно першої інстанції. Стала практика виникає у разі наявності значної кількості рішень, близьких за змістом правовій позиції, що залишаються без змін після перегляду справ в апеляційному або касаційному порядку. Підтри-

⁶⁸ Дрішлюк А.І. До питання про класифікації видів судової практики. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 162.

⁶⁹ Там само..

маємо точку зору Л. Лічмана, який запропонував таку класифікацію судової практики у цивільному судочинстві:

- за видами цивільного судочинства: позовне, наказне, окреме провадження;
- за предметом спору: вимоги щодо захисту порушених прав, свобод чи інтересів, щодо захисту невизначених прав, свобод чи інтересів, щодо оспорюваних прав, свобод чи інтересів тощо;
- за інстанційним критерієм: практика судів першої інстанції, апеляційної, касаційної інстанції та Верховного Суду України⁷⁰.

Залежно від юридичного значення судових актів, покладених в основу судової практики, виокремлюють правозастосовну, інтерпретаційну та правотворчу практику.

Правозастосовна практика – результат правозастосовної діяльності судів під час розгляду юридичних справ, з оформленням індивідуальних приписів у вигляді судового рішення.

В. Джура виокремив такі ознаки рішень судів першої інстанції:

- виходять від судових органів, що здійснюють правозастосування;
- є складовою частиною актів застосування права;
- не містять загальнообов'язкових правил поведінки (норм права);
- містять у собі вказівки, як необхідно розуміти норми права у конкретних юридичних ситуаціях;
- мають значення лише для тих випадків, стосовно яких здійснюється правозастосування;
- не можуть мати офіційного нормативного значення;
- діють у єдності з тими нормативними актами та іншими джерелами, в яких містяться тлумачення юридичних норм;
- перебувають у залежності від нормативно-правових актів, обслуговують і поділяють їхню долю.

⁷⁰ Дрішлюк А.І. До питання про класифікації видів судової практики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 163.

А. Селіванов зазначив, що судові акти правозастосовчого спрямування є результатом казуального тлумачення, які здійснено судом у процесі правозастосування. Вони використовуються місцевими судами для з'ясування змісту і дії правових приписів в аналогічних за фактичними обставинами випадках (функція прецеденту тлумачення)⁷¹.

Інтерпретаційна практика – результат нормативного тлумачення вищих судових інстанцій. Судові інтерпретаційні акти містять описові судження стосовно змісту і дії правових приписів, зв'язків одних норм з іншими.

Правотворча практика – результат створення, переважно вищими судовими органами, загальнообов'язкових правил поведінки, які набувають закріплення у судовій практиці.

Додатково, в науковій літературі наводяться такі критерії для класифікації судової практики:

- що впливають з існуючого правового регулювання (за системно-структурними та функціональними ознаками, інстанційністю);
- що визначаються безпосередньо в самому процесі правозастосування (за галузями права, за категоріями справ, за ступенем складності справ тощо)⁷².

З урахуванням запропонованих класифікацій судової практики, останніх змін у системі судоустрою, процесуальному законодавстві, запропонованого нами визначення судової практики, вважаємо за доцільне підтримати точку зору Л. Лічмана та залежно від рівня судового органу у системі судоустрою виокремлювати судову практику судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій. Щодо спеціалізованих судів, варто підкреслити, що вони здійснюють правосуддя як суди першої та апеляційної інстанцій, а тому проблем з визначення

⁷¹ Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082, вип. 16. С. 194.

⁷² Там само.

місця судової практики, виробленої цими судами, у запропонованій класифікації не має виникнути.

Судова практика, як і будь-яке явище, має власні ознаки. Ґрунтовне дослідження цього питання зроблено С. Васильєвим, який зазначає, що судова практика:

- поєднує в собі два елементи: діяльність уповноважених органів та одержаний на основі цієї діяльності результат;
- формується на основі чинного законодавства і не має йому суперечити;
- є формою судової правотворчості, у процесі якої створюються норми, адресовані невизначеному колу осіб;
- може бути застосована протягом тривалого періоду до однакових ситуацій;
- є джерелом правового регулювання, найважливіші її положення можуть бути покладені в основу судових актів;
- підтверджує на досвіді життєвість і доцільність тих чи інших правових норм і є джерелом подальшого розвитку цивільного процесуального права;
- може мати місце у певних межах для запобігання формування судового свавілля⁷³.

Однією з фундаментальних засад здійснення судочинства та найважливішим елементом реформування судової системи є забезпечення єдності судової практики у межах держави. Така єдність дозволить подолати різнобій при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції, усунути правотворчі і правозастосовувальні помилки, забезпечити однотипне розуміння закону та сприяти розвитку права.

Однакове застосування судами норм права є базовим принципом діяльності судової системи, нерозривно пов'язаним із принципом правової визначеності, і є одним з основоположних елементів принципу верховенства права⁷⁴.

⁷³ Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1082, вип. 16. С. 194.

⁷⁴ Розірвана єдність. Закон і Бізнес. URL: <https://goo.gl/5YupQ8> (дата звернення: 15.06.2019).

Цікавою є точка зору Є. Васьківського, який у своєму підручникові «Курс цивільного процесу» зазначав, що відсутність єдності судової практики руйнує єдність державного правопорядку, послаблює силу закону і порушує принцип рівності усіх громадян перед законом. Дослідження експертів Ради суддів України у 2012 р. підтверджує вищезазначене таким висновком: «створення дієвих правових механізмів забезпечення однакового застосування законодавства та формування стабільної судової практики дозволить унеможливити вплив на суди та суддів, що породжують факти судового рейдерства і «відбіркового правосуддя»⁷⁵.

На думку М. Коркунова, однією з головних умов правосуддя є застосування законів до всіх однаково, а це неможливо без однакової, усталеної судової практики. В. Гайворонський та М. Тітов також зазначали, що додаткові можливості реалізації принципу верховенства права полягають у наданні судовій владі, поряд із функцією застосування, функції нормотворчості, тобто у визнанні певних судових рішень так званими «прецедентами», як це робиться у споріднених системах права⁷⁶. Є. Мурадян при цьому зазначив: «Звісно ж, закони мають бути повні, але в силу багатства життя всієї різноманітності судових ситуацій передбачити і нормувати неможливо. На те і суддя». В. Сукало стверджує, що судова практика є своєрідною сполучною ланкою між правотворчістю і правозастосуванням, і її значення має визначальну роль у побудові цивілізованої і високорозвиненої правової системи⁷⁷.

⁷⁵ Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження. Газета українських юристів «Юридична практика». 2013. С. 5–6.

⁷⁶ Остафійчук Л. А. Законодавче забезпечення та реалізація принципу єдності судової практики. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. статей. 2014. № 4. С. 98–107.

⁷⁷ Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082, вип. 16. С. 192.

Як зазначив Голова Європейського суду з прав людини Л. Вільдхабер, вирішення аналогічних справ по-різному може призвести до порушення законних очікувань осіб, які звертаються по судовий захист. На його думку, саме єдність судової практики найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захистові прав людини⁷⁸.

Литовський науковець В. Валанчус важливість забезпечення єдиної судової практики обґрунтував такими причинами:

- уніфікованість судової практики сприяє рівності осіб;
- єдина судова практика забезпечує стабільність правової системи, а стабільність, у свою чергу, породжує передбачуваність і, водночас, правову впевненість для людей, які звертаються до судів по захист своїх прав;
- неоднакова судова практика руйнує авторитет судівництва і не сприяє довірі населення до органів судової влади;
- єдина судова практика зменшує вірогідність оскарження судового рішення через передбачуваність позиції суду вищої інстанції щодо обставин по справі;
- єдність судової практики допомагає зменшити навантаження на суди, тому що люди, знаючи, як у судах вирішувалися подібні справи, зможуть зрозуміти безперспективність судового провадження та утриматися від звернення до суду у певних випадках⁷⁹.

Цікавою є точка зору І. Марочкіна щодо того, що така якісна властивість судової практики як єдність не є самоціллю, а спрямована на виключення судових помилок та свавілля з боку суду, у тому числі на винесення судом рішення на основі неправового акта чи в умовах несправедливих процедур. До речі, І. Марочкін до судової практики зараховував: рішення у конкретних справах вищих спеціалізованих судів, які є фактично обов'язковими з метою одноманітного застосу-

⁷⁸ Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека. *Государство и право*. 2001. № 12. С. 10.

⁷⁹ Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? *Право України*. 2012. № 11-12. С. 137.

вання законів; рекомендаційні роз'яснення та узагальнення судової практики, що здійснюються вищими судовими органами на основі аналізу і вивчення судової практики з вирішення однакових справ судами усіх інстанцій; рішення у конкретних справах Верховного Суду України; постанови Пленуму Верховного Суду України; правові акти Конституційного Суду України; практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини⁸⁰.

Дослідивши значення єдності судової практики, пропонуємо визначення цього поняття. Єдність судової практики це – однаковий підхід судів відповідної юрисдикції до застосування норм матеріального та процесуального права при розгляді конкретних судових справ з урахуванням попереднього розгляду аналогічних за характером справ.

Незважаючи на суттєві переваги єдиної судової практики у державі, вважаємо за необхідне звернути увагу на можливі проблеми, до яких вона може призвести. Так, п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 12.01.1973 р. було встановлено: «Если приписки в государственной отчетности и представление других умышленно искаженных отчетных данных о выполнении планов были сопряжены с последующим умышленным незаконным оформлением документов и обращением материальных средств в свою собственность или собственность других лиц, содеянное должно квалифицироваться по статьям УК, предусматривающим ответственность за приписки и хищения социалистической собственности, исходя при этом из всей суммы денежных средств, полученных как должностным лицом, совершившим приписки, так и переданных другим лицам в виде премий либо иных выплат».

Як наслідок, ця позиція Пленуму Верховного Суду СРСР призвела до того, що посадові особи, які у звітних даних надавали неправдиві показники з перевищення плану, підлягали додатковій кримінальній відповідальності за викрадення державного майна, до

⁸⁰ Марочкін І.Є., Москвич Л.М., Назаров І.В., Овчаренко О.М. Судова влада: монографія. Харків: Право, 2015. С. 127.

яких належали грошові премії, отримані за «перевыполнение плана» не лише керівниками підприємств, але й усіма його співробітниками.

Лише постановою № 15 від 24.12.1987 р. Пленум Верховного Суду СРСР змінив свою позицію: «Приписки, совершенные без цели присвоения государственного имущества, если они повлекли незаконную выплату заработной платы, премий или списание материальных ценностей....» та далі за текстом⁸¹.

У результаті вищевикладеного можна дійти висновку, що наявність єдиної судової практики та безумовне дотримання правових позицій вищого судового органу не є гарантією забезпечення верховенства права та законності у державі. Проте, на нашу думку, зважаючи на суттєві переваги єдиної судової практики, випадки неоднакового застосування норм права верховним (вищим) судом можуть розглядатись як виключення.

На підставі наданого вище поняття та важливості єдності судової практики для держави пропонуємо такі ознаки фактичного забезпечення єдності судової практики:

- узгодженість у застосуванні норм права судами при вирішенні судових справ;
- послідовність у застосуванні норм права;
- однаковість у вирішенні подібних судових справ;
- високий рівень довіри та поваги судів нижчої інстанції до судів вищої інстанції, особливо Верховного Суду, які формують судову практику;
- незначна кількість оскаржених рішень до вищестоящих інстанцій через неоднакове застосування норм матеріального або процесуального права;
- високий рівень довіри населення до судової влади, особливо до Верховного Суду.

⁸¹ Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике: Междунар. коллект. монография. 2-е изд., перераб. Москва: Статут, 2010. С. 276.

До того ж, погоджуємося з точкою зору Л. Москвич, яка зазначила, що стабільність судової практики є одним з індикаторів стабільності судової системи, а остання, у свою чергу, – критерієм ефективності обраної моделі побудови судової системи⁸².

Теоретичні та практичні аспекти забезпечення єдності судової практики потребують також вивчення представниками правової науки, які досліджують питання судоустрою і застосування норм сучасного законодавства. Це стосується передусім правових висновків Верховного Суду. У результаті їх аналізу, з одного боку, підвищується професійний рівень представників правової науки та їх обізнаність щодо нормативно-правових актів, з іншого – науковці-юристи можуть вносити зауваження щодо помилок у застосуванні норм права судами, пропозиції щодо удосконалення норм законодавства, що викликали труднощі у тлумаченні.

Уряд України звертає особливу увагу на підвищення якості співпраці з працівниками різних правових шкіл. Активну участь у такій діяльності беруть і працівники кафедр організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія», які надають коментарі, пропозиції, роблять зауваження на законодавчі акти або їх проекти. Вважаємо за необхідне посилення акценту у такій діяльності на проблемах правосуддя, а саме дослідження правових позицій Верховного Суду.

На додатковий аспект зв'язку науки та процесу забезпечення єдності судової практики звернула увагу І. Бейцун, на думку якої, робота із забезпечення єдності судової практики має науковий характер, оскільки наука – це узагальнення, систематизація певних знань, найвищий ступінь абстрагування. Сам процес аналізу судової практики потребує професійної підготовки, інтелектуальних, організаційних ресурсів та практичного досвіду⁸³.

⁸² Москвич Л. Концепція оцінки ефективності судової системи. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 194.

⁸³ Забезпечення єдності судової практики – основна місія Верховного Суду України. *Юридичний Вісник України*. 2008. № 1–2. URL: <https://goo.gl/yf5Spk> (дата звернення: 15.05.2018).

У ч. 1 ст. 36 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики. Проте законодавець не роз'яснює, чи є це повноваження правом, функцією чи обов'язком Верховного Суду.

Під категорією «право» О. Скакун, наприклад, розуміє напрям діяльності, тобто міру можливої поведінки, закріплену у нормативно-правових актах⁸⁴.

Щодо поняття «функції» в юридичній літературі та законодавстві відсутній єдиний підхід щодо його використання. Поняття «функція» ототожнюють з поняттями «повноваження», «компетенція», «завдання». Так, М. Мельник та М. Хавронюк звертають увагу на те, що в одному разі законодавець під функціями розуміє призначення державного органу, його роль, місце у структурі державного апарату, коло проблем, за вирішення яких він відповідає. В іншому разі функції розуміються інакше – як певне коло дій, які має виконувати державний орган⁸⁵.

Під терміном «обов'язок» розуміють те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління⁸⁶. О. Скакун зазначає, що обов'язок – передбачені законодавством вид та міра належної поведінки особи, що забезпечується державою⁸⁷.

Проаналізувавши три поняття, вважаємо, що забезпечення сталості та єдності судової практики є обов'язком Верховного Суду.

Досліджуючи проблематику єдності судової практики виникає питання щодо його співвідношення з поняттям її уніфікації.

Відповідно до словника Ушакова термін «уніфікація» походить від лат. unio – єдність та facere – робити⁸⁸, та передбачає зведення

⁸⁴ Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. С. 68.

⁸⁵ Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. С. 11.

⁸⁶ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/>

⁸⁷ Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. С. 71.

⁸⁸ Словник Ушакова. URL: <http://ushakov-online.ru/> (дата звернення: 15.06.2019).

чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів⁸⁹. В юридичній літературі цей термін переважно використовується у словосполученні «уніфікація права», тобто процес приведення чого-небудь до єдиної норми, системи, форми, однаковості. На думку О. Будильова, уніфікація є результатом об'єднання оптимізаційної та нормативної функцій термінологічної діяльності, а продуктами уніфікації – нормативні та ненормативні регулюючі словники. У своїх дослідженнях А. Піголкін спеціально виокремив вимогу уніфікації, тобто однаковості форми та структури нормативних актів, і вважає цю вимогу одним із найзагальніших принципів, якого має бути покладено в основу підготовлених проектів нормативно-правових актів⁹⁰.

Звертаючи увагу на проблему законодавчої техніки, О. Ющик визначив уніфікацію як процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання однаковості правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин.

Досліджуючи питання співвідношення цих понять, Т. Коляда відзначив наявність між ними діалектичного зв'язку, через що уніфікація створює певні умови для наростання елементів єдності системи, а єдність передбачає подальшу уніфікацію.

Можна зробити висновок, що єдність судової практики є запорукою її подальшої уніфікації, а уніфікована судова практика є базисом для її формування.

До основних позитивних якостей уніфікації в літературі зараховують:

- створення ряду вигідних моментів законодавчого характеру і зменшення об'єму нормативного матеріалу;
- виключення елементів нормативного дублювання;
- полегшення вивчення і застосування правових норм;
- усунення невиправданих випадків диференціації;

⁸⁹ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

⁹⁰ Шайгарданова В.В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 404

— спрощення нормативного матеріалу, сприяння його однако-
вому застосуванню⁹¹.

Досліджуючи питання уніфікації судової практики, варто при-
ділити увагу також її гармонізації. В юридичній літературі під тер-
міном «гармонізація» найчастіше розуміють процес приведення у
відповідність, побудований на наукових, методологічних засадах
єдності, завершеності, цілісності, пропорційності, узгодженості та
досконалості. Зазначається також, що за своєю метою уніфікація та
гармонізація відрізняються тим, що метою уніфікації є однакове за-
стосування норм права, а гармонізації – встановлення єдиного ре-
зультату дії норми права⁹².

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок щодо
наявності спільних понять «забезпечення єдності судової практики»,
«уніфікація судової практики», «гармонізація судової практики».
Проте вони не є тотожними.

Вважаємо за необхідне зазначити, що єдність судової практики
сприяє її стабільності, тобто її незмінності та стійкості, і, як наслідок,
послідовності.

При дослідженні проблематики єдності судової практики ви-
никає запитання щодо її співвідношення із принципом незалежності
судової влади. На думку Я. Романюка, забезпечення єдності судової
практики не посягає на незалежність судової влади, оскільки вона
не є абсолютною. Судді залежать від закону, його розуміння та тлу-
мачення, що переважає у суспільстві, але це не означає, що пред-
ставники Феміди не можуть відійти від усталеної судової практики у
разі обґрунтованого мотивування свого рішення⁹³. Вважаємо, що під
обґрунтованістю можна розуміти таку позицію судді, що не є вузько
суб'єктивною, а підкріплена достатніми аргументами (як з теоретич-
ного, так і з практичного боку).

⁹¹ Коляда Т.А. Поняття диференціації правового регулювання праці. *Право і безпека*. 2003. Т. 2 № 3. С. 96.

⁹² Шайгарданова В.В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського уні-
верситету права*. 2013. № 2. С. 405.

⁹³ Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: ре-
форма потребує продовження. Газета українських юристів *«Юридична практика»*.
2013. С. 5.

Варто пам'ятати, по-перше, що у жодній країні не існує судів лише однієї ланки, чи компетенції. Так і в Українській державі судова система є розгалуженою, що уможливорює відмінності у компетенції різних судів – загальних, адміністративних, господарських. По-друге, не можна заперечувати того, що навіть в уніфікованій судовій практиці при здійсненні судочинства можливими є помилки. Наприклад, якщо положення закону тлумачаться чи застосовуються однаково неправильно, або якщо враховується, що не буває повністю схожих ситуацій чи суддя має аргументи, які не піддавались аналізу раніше, але які можуть викликати потребу у відході від попередніх тлумачень закону при винесенні судових рішень. Як наслідок, це ускладнює забезпечення єдності судової практики.

Цікавою є точку зору Я. Романюка, який зазначив, що процес уніфікації судової практики суддями є завжди мисленим, а тому нерозривно пов'язаний з особистісними характеристиками судді. На його думку, неможливо також досягти єдиного та, більше того, єдиного правильного тлумачення правових норм усіма суддями у кожному суді держави. Розбіжності у судовій практиці властиві будь-якій державі, судова система якої побудована за принципами інстанційної та територіальної юрисдикції судів (особливо це має відображення на рівні судів першої інстанції).

Як підтвердження такої позиції можна навести точку зору фахівців Європейського суду з прав людини, які погоджуються з тим, що деякі розбіжності в інтерпретації судами одних і тих самих правових норм – звичайний наслідок функціонування подібних судових систем. При цьому вони наголошують, що завданням вищих (верховних) судів є врегулювання суперечливостей тлумачення, використовуючи ефективні механізми забезпечення єдності практики національних судів⁹⁴.

Цілковите усунення розбіжностей у судовій практиці є неможливим, але необхідно мінімізувати їх обсяг з урахуванням узагальнень судової практики.

⁹⁴ Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р., м. Київ). С. 12.

1.3. Принципи забезпечення єдності судової практики

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» підкреслює, що Верховний Суд забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Термін «єдність» судової практики вказує на її узгодженість, тісний взаємозв'язок між судовими рішеннями, що її формують за певний період часу, а термін «сталість» – на її постійність, незмінність та розрахованість на тривале використання⁹⁵. Обидва терміни доповнюють один одного. Судова практика не може бути єдиною, якщо позиція судів по частині справ не відповідає практиці Верховного Суду.

Проблематика розмежування цих понять полягає ще й в тому, що поняття «єдність судової практики» є більш розвинутим в юридичній науці, порівняно із поняттям «сталість судової практики». До того ж, переважно, вони використовуються у нерозривній єдності. Незважаючи на це, відзначимо, що залежно від характеру, роль забезпечення єдності судової практики є першочерговою для Верховного Суду, а роль забезпечення сталості судової практики – похідною. Неможливо говорити про забезпечення сталості судової практики без забезпечення її єдності. Проте, якщо звернути увагу на суди нижчої інстанції, вважаємо, що для них є ключовою саме роль з забезпечення сталості судової практики, адже вони мають приймати рішення відповідно до судової практики, сформованої Верховним Судом.

Єдність судової практики є фундаментальною засадою не лише для стабілізації судочинства, підвищення його ефективності, але й вагомим підґрунтям для стабілізації розвитку держави загалом⁹⁶, оскільки забезпечує правову визначеність, що є однією з ознак принципу верховенства права, та прогнозованість судових рішень, що, у свою чергу, забезпечує належний рівень довіри громадськості.

⁹⁵ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

⁹⁶ У Верховному Суді України обговорили механізми забезпечення єдності судової практики. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://goo.gl/1UdwrK> (дата звернення: 15.05.2018).

ті до суду. Гармонізація судової практики та забезпечення єдності та стабільності її застосування усіма судами України покладено на Верховний Суд та є важливим елементом реформування системи судоустрою Української держави. Для досягнення цієї мети постійно вивчається та узагальнюється судова практика, аналізується судова статистика. Цим питанням у Верховному Суді завжди приділялася підвищена увага.

Забезпечення єдності судової практики, як необхідної умови її стабільності, є складною комплексною діяльністю, яка, видається, будується на певних принципах, що спрямовують та коригують її.

Термін «принцип» походить від латинського слова «*princīpium*», тобто початок, основа. Принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки⁹⁷. За тлумачним словником Даля, «принцип» – наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають⁹⁸.

У наукових працях поняття «принцип» ототожнюється з вихідними теоретичними положеннями, основними, керівними засадами (ідеями), закономірністю, сутністю та ін.⁹⁹. Не можна не погодитись із Н. Бакаяною, яка зазначає, що принципи дозволяють дослідити функціональні та організаційні основи досліджуемого інституту через закріплену у законодавстві систему ідей, кожна з яких відображає якесь окреме визначене начало та у сукупності характеризують увесь інститут¹⁰⁰.

Проблематика принципів забезпечення єдності судової практики Верховним Судом порушується нами в юридичній науці уперше, а тому до вивчення цього питання варто підійти комплексно та системно. При цьому слід зазначити, що на забезпечення єдності судової практики впливають певні фактори, а саме:

⁹⁷ Культурологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/culture/dict/990.html> (дата звернення: 15.06.2019).

⁹⁸ Словник Даля. URL: <http://slovardalja.net/> (дата звернення: 15.06.2019).

⁹⁹ Старочук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40.

¹⁰⁰ Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти: монографія. НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 111.

- політичний фактор, до якого, на нашу думку, належить пануюча у державі ідеологія, обрані правлячою верхівкою напрямки розвитку держави в цілому, та, як наслідок, системи судоустрою та законодавства у цій сфері, рівень та плідність співпраці з міжнародними установами;
- економічний фактор, як показник спроможності держави втілювати та реалізовувати провідні ідеї організації судоустрою і судочинства. Адже саме з державного бюджету фінансуються матеріально-технічне забезпечення суду, вжиття заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації суддів та запозичення міжнародного досвіду (відрядження на конференції, «круглі столи» тощо);
- рівень правової обізнаності, тобто сформований правовий світогляд, володіння правовими інструментаріями¹⁰¹, рівень правової освіченості суддів у діючому законодавстві, у тому числі щодо наявності у ньому спірних або двозначних положень, що можуть викликати труднощі у застосуванні норм матеріального та процесуального права, освіченості щодо наявності судової практики, що вже була сформована суддями, з того чи іншого правового питання;
- застосування дисциплінарної відповідальності як запорука гарантування додержання суддями присяги;
- додержання засад суддівської етики: поєднання відповідних якостей з високим рівнем професіоналізму.

Ці фактори, що впливають на забезпечення єдності судової практики, є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та взаємозалежними один від одного. Слабкість одного з них у разі розвинутості інших, на нашу думку, не призведе до значних перешкод у забезпеченні єдності судової практики. Але всі вони є однаково важливими та кожному з них має приділятися окрема увага.

До принципів забезпечення єдності судової практики пропонуємо зарахувати принципи верховенства права, законності, незалежності суду (суддів), оперативності, актуальності, інстанційності, узгодженості, доступності, гласності та обґрунтованості.

¹⁰¹ Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. С. 110-111.

Принцип верховенства права. Верховенство права є загальнотеоретичною категорією, невід'ємною засадою діяльності демократичної, правової держави, закріпленою як на міжнародному, так і національному рівнях.

Так, принцип верховенства права знайшов своє закріплення у преамбулі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁰², преамбулі та ст. 3 Статуту Ради Європи¹⁰³, відповідно до якої кожен член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод усіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співпрацювати в досягненні мети Ради Європи. У Резолюції «Функціонування демократичних інституцій в Україні» Парламентська Асамблея Ради Європи зазначила, що реформа судової влади та системи правосуддя є вкрай важливою для консолідації верховенства права в Україні¹⁰⁴.

Крім того, заслуговує на увагу доповідь Венеціанської комісії «Верховенство права», в якій виокремлено такі елементи верховенства права як законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридичну визначеність; заборону свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, у тому числі тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборону дискримінації та рівність перед законом. Безумовно, головне значення при дослідженні принципу верховенства права мають положення ст. 8 Конституції України, яка закріплює визнання та діяльність цього принципу в Українській державі та має тісний зв'язок із ст. 3 Конституції, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії є змістом та спрямованістю діяль-

¹⁰² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁰³ Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁰⁴ Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04.10.2010 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a19 (дата звернення: 15.06.2019).

ності держави. Фахівці Венеціанської Комісії також підкреслюють, що права людини є основою величезного корпусу конституційних і законодавчих положень та судової практики як на національному, так і на міжнародному рівні¹⁰⁵.

Суттєве значення для осмислення цього принципу також має рішення Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2004 р., в якому закріплено, що верховенство права – це панування права в суспільстві, яке вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо¹⁰⁶.

Пленум Верховного Суду України у постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1996 р., аналізуючи положення ст. 8 Конституції України визначив, що судова діяльність має бути спрямованою на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ¹⁰⁷.

Цікавою є точка зору В. Авер'янова, який зазначив, що цей принцип є об'єднанням вимог, що забезпечують підпорядкування діяльності усіх без винятку державних інститутів потребам реалізації й захисту прав людини та пріоритетність цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави¹⁰⁸.

Не можна не погодитися з А. Алексєєвим, який вважав, що однією з умов верховенства права має бути наявність «правильного» суду, тобто правового, справедливого, безстороннього і незалежного суду, який чиниться чітко, узгоджено та ефективно, діє в законодавчо

¹⁰⁵ Верховенство права: доповідь, схвалена Венеціанською Комісією на 86му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). URL: <https://goo.gl/W39xe6> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁰⁶ Рішення Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 15.06.2019)..

¹⁰⁷ Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁰⁸ Курс адміністративного права України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко; за ред. В.В. Коваленка. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

встановлених демократичних процесуальних формах судової системи¹⁰⁹. Подібну точку зору висловлює Б. Потильчак, відповідно до якої принцип верховенства права неодмінно і безпосередньо пов'язаний з регламентованим правом на справедливий судовий розгляд відповідно до належної правової процедури, що утверджує роль незалежних і неупереджених судів у забезпеченні захисту й гарантії здійснення прав та законних інтересів¹¹⁰.

Аналіз міжнародних правових актів та національного законодавства підтверджує значущість цього принципу та дозволяє дійти висновку, що Верховний Суд має ним керуватися під час здійснення всіх своїх повноважень, у тому числі забезпечуючи єдність судової практики.

Принцип законності. У найпростішому розумінні законність – це неухильне дотримання закону. В юридичній літературі термін «законність» розглядають у широкому і вузькому сенсі. У широкому – це неухильне дотримання усіма суб'єктами права законів і підзаконних актів, тобто необхідний державі спосіб поведінки населення. У вузькому – принцип діяльності державного апарату щодо здійснення своїх владних функцій у чітких межах закону, пов'язаних із забезпеченням прав громадян та громадських організацій¹¹¹.

У такому разі законність містить у собі три складових елементи: органи державної влади та посадові особи при здійсненні своєї діяльності, розробляючи і приймаючи рішення, спираються на принципи і вимоги законності; у процесі прийняття рішень вони не виходять за межі своєї компетенції; при здійсненні контролю і нагляду за законністю дій учасників суспільних відносин вони дотримуються правових процедур, використовують правові методи і способи¹¹².

¹⁰⁹ Городовенко В.В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14. С. 1.

¹¹⁰ Потильчак О.І. Реалізація принципу верховенства права у рішеннях Верховного Суду України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 2. С. 163.

¹¹¹ Марушій О.А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 133.

¹¹² Теорія держави та права : [підручник] / Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний, А.О. Осауленко; за заг. ред. Є.О. Гіди. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

Принцип законності є одним із головних у діяльності будь-яких органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, та вимагає суворого дотримання Конституції України та законів України.

Щодо діяльності суду, то найчастіше цей принцип використовується стосовно судової влади. Відповідно до нього суди у своїй діяльності підпорядковуються лише Конституції України та законам. Розглядаючи діяльність цього принципу стосовно діяльності суду, можна погодитися з точкою зору, щодо того, що законність – відповідність закону судових установ і судових процедур¹¹³.

Принцип законності знайшов закріплення у процесуальному законодавстві України. Так, наприклад, відповідно до ст. 242 КАС України судові рішення повинні ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним вважається рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з дотриманням норм процесуального права¹¹⁴.

Керуватися принципом законності, беззаперечно, повинен і Верховний Суд під час здійснення покладених на нього повноважень, у тому числі й під час забезпечення єдності судової практики.

Принцип незалежності суду (суддів). Цей принцип набув свого закріплення у багатьох міжнародних та європейських документах. Так, відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом¹¹⁵. Проте, як слушно зазначила Ю. Фідря, ані ст. 6, ані будь-яке інше положення вищезазначеної Конвенції не вимагає від держав дотримання будь-яких теоретичних конституційних концепцій стосовно дозволених меж взаємодії між гілками влади¹¹⁶. Відпо-

¹¹³ Гончаренко О.В. Основні принципи добору кандидатів на посаду судді. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 22.

¹¹⁴ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.06.2019).

¹¹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.06.2019).

¹¹⁶ Фідря Ю. Незалежність суду як основний елемент права на справедливий суд. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 166.

відно до Основних принципів незалежності судових органів ООН, незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється у конституції або законах країни, усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її¹¹⁷. Заслугує на увагу також Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів, відповідно до якого незалежність судів є передумовою верховенства права та основоположною гарантією справедливого суду¹¹⁸.

Грунтовне значення для осмислення суті та значення принципу незалежності суду (суддів) має Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. В рекомендації незалежність судів поділено на зовнішню та внутрішню.

Так, зовнішня незалежність забезпечується шляхом утвердження конструктивних робочих відносин з установами та органами влади, які беруть участь в управлінні та адмініструванні судів, а також із професіоналами, завдання яких пов'язані з роботою суддів та необхідністю запровадження заходів для забезпечення поваги, захисту і сприяння незалежності та неупередженості суддів.

Внутрішня незалежність судової влади означає незалежність кожного судді при здійсненні ним функцій прийняття судових рішень, тобто мати можливість діяти без будь-яких обмежень, впливу, тиску, погроз або прямого чи непрямого втручання будь-яких органів влади, зокрема внутрішніх органів судової влади¹¹⁹.

Подібну точку зору підтримує і Л. Москвич, яка, досліджуючи проблематику незалежності судді і суду, також поділяє її на зовніш-

¹¹⁷ Основні принципи незалежності судових органів ООН від 13.12.1958 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (дата звернення: 15.06.2019).

¹¹⁸ Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів. URL: <https://goo.gl/QsAmWE> (дата звернення: 15.06.2019).

¹¹⁹ Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a38 (дата звернення: 15.06.2019).

ню (від впливу інших гілок влади) та внутрішню (від впливу всередині судових компонентів – дискреційних, корпоративних тощо), наголошуючи, що суддя має бути незалежним як інституціонально, так й індивідуально¹²⁰.

На національному рівні цей принцип знайшов закріплення у ст. 124 Конституції України, відповідно до якої делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються, та у ст. 126 – незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Стаття 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплює, що, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу, правосуддя здійснюється на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права, тобто цей принцип є одним із головних у діяльності судів у цілому, тому він і не є виключенням для діяльності Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики.

Пленум Верховного Суду України у Постанові № 8 від 2007 р. «Про незалежність судової влади» роз'яснив, що незалежність суддів при розгляді конкретних судових справ має забезпечуватись і в самому суді. У зв'язку із цим неприпустимими є непроцесуальний вплив на суддю з боку інших суддів, у тому числі тих, що обіймають адміністративні посади в судах; встановлення контролю за здійсненням судочинства суддею, виклик його до вищестоящих судів та вимагання звітів чи пояснень щодо розгляду конкретних справ; витребування від судді будь-якої інформації чи довідок про хід та перспективи розгляду справи, іншої інформації, яка може надаватися лише сторонам у справі та іншим особам, визначеним процесуальним законодавством, а також відомостей, які становлять таємницю нарадчої кімнати; прийняття суддею від будь-яких осіб та розгляд ним заяв,

¹²⁰ Москвич Л. Стратегічне бачення наступних кроків судової реформи. III Судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор». С. 95. URL: <https://goo.gl/nUq8F5> (дата звернення: 15.06.2019).

скарг, інших документів поза встановленим законом процесуальним порядком¹²¹.

Суттєве значення для дослідження цього принципу мають статистичні дані соціологічних опитувань. Так, у 2012 р. близько 56,31% респондентів вважали, що суд при розгляді їхньої справи був незалежним та неупередженим, у 2014 р. цей показник знизився до 46,38%¹²². А за результатами Ради суддів України, у жовтні 2017 р. повністю судам довіряло 1,3% громадян, частково – 8%¹²³.

Слід сказати, що новостворений Верховного Суд має всі умови для реалізації принципу незалежності суду (суддів) у своїй діяльності, поступового підвищення рівня довіри до всієї системи судоустрою. Видається, ключову роль у цьому процесі відіграє запровадження нового порядку обрання на посаду судді – конкурсу, запровадження якого, на нашу думку, є прогресивною ідеєю, спрямованою на підвищення довіри населення до судової влади, очищення суддівського корпусу, що повністю відповідає європейському вектору розвитку, обраному державою.

Принцип оперативності. Оперативність передбачає здатність правильно і швидко виконувати ті чи інші практичні завдання¹²⁴. Оперативність у забезпеченні єдності судової практики Верховним Судом пов'язана з тим, що у сучасних умовах реформування законодавства судді Верховного Суду та інші фахівці-правознавці, які там працюють, повинні швидко реагувати на прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін в уже існуючі. У результаті їх дослідження та аналізу є можливість своєчасно виявити положення, які через їх неточність у формулюванні, недосконалість або супер-

¹²¹ Про незалежність судової влади: постанова Пленума Верховного Суду України № 8 від 2007 р. URL: <https://goo.gl/H3gtW> (дата звернення: 15.05.2018).

¹²² Моніторинг доступності, ефективності та неупередженості правосуддя в Україні. Спільний Центр суддівських студій та Ради суддів України. С. 5. URL: <http://www.judges.org.ua/article/visnik16.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).

¹²³ Жернаков М. Чия вина в низькій довірі до суду? URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/zhernakov/5a1717caf2996> (дата звернення: 15.05.2018).

¹²⁴ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

ечність уже існуючим положенням законодавства, можуть викликати проблеми у суддів під час тлумачення або застосування норм права.

Принцип оперативності у діяльності Верховного Суду має прояв у двох аспектах. По-перше, якомога оперативнішому усуненні Верховним Судом помилки, якої припустився суд нижчої інстанції при розгляді конкретної справи. По-друге, в інформуванні інших суддів щодо позиції найвищого судового органу для того, щоб вони враховували її у своїй практичній діяльності.

Аналіз процесуального законодавства дозволяє зробити висновки щодо встановлення певних строків. Так, відповідно до:

ст. 401 ЦПК України попередній розгляд справи має бути проведений протягом п'яти днів після складення доповіді суддею-доповідачем колегією у складі трьох суддів у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи;

ст. 402 ЦПК України – розгляд справи в суді касаційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через п'ятнадцять днів з дня відкриття касаційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи.

Отже, можна зробити висновок, що у певному сенсі законодавець уже закріпив умови для реалізації та дотримання цього принципу, проте бажано, щоби судді Верховного Суду не затягували розгляд справи, залишаючи вирішення питання на останні дні передбаченого терміну.

Принцип актуальності. Незважаючи на те, що цей принцип тісно пов'язаний із принципом оперативності, вважаємо його самостійною засадою забезпечення єдності судової практики. Термін актуальність з лат. *actualis* – справжній, теперішній, сучасний, важливий у даний момент, злободенний, назрілий. Відповідно до словника, актуальний – такий, що відповідає найважливішим потребам сучасності¹²⁵.

Змісту правовим позиціям Верховного Суду у певному сенсі притаманні всі ознаки будь-якої інформації: повнота, вірогідність, об'єктивність. Вимога щодо актуальності не є виключенням. Як за-

¹²⁵ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

значає Н. Маркова, актуальність визначається ступенем збереженості цінності інформації на момент використання та залежить від динаміки збереження її характеристик, а також від періоду часу, який сплинув з моменту виникнення інформації¹²⁶.

Принцип актуальності передбачає, що сформована судова практика є важливою передусім саме для певного періоду та відповідає існуючим потребам суспільства. У зв'язку із цим можна зробити висновок, що із плином часу або зміною певних обставин, сформована практика Верховного Суду втрапить свою актуальність. До таких випадків слід зараховувати:

- визнання Верховним Судом помилковості своєї правової позиції та відступ від неї;
- зміна або вилучення із законодавства норми матеріального чи процесуального права, на підставі якої було прийнято рішення;
- суттєва зміна обставин (наприклад, у разі поділу країни правові позиції, що можуть прийматися у військовий час, втратять свою актуальність).

До того ж, у деякому сенсі судді Верховного Суду мають працювати на випередження, не дочекуючись накопичення помилок у результаті застосування суддями нижчих інстанцій спірних положень.

Принцип інстанційності. Так, відповідно до Протоколу № 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., кожна людина, визнана судом винною у вчиненні кримінального злочину, має право на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного їй вироку і призначення міри покарання¹²⁷. Подібні положення закріплено у ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права¹²⁸.

Принцип інстанційності ґрунтується на ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого учасники спра-

¹²⁶ Інформаційно-аналітична діяльність педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів. URL: <https://goo.gl/oeK96w> (дата звернення: 15.06.2019).

¹²⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: (дата звернення: 15.06.2019).

¹²⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.06.2019).

ви, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках; ст. 36, що закріплює статус Верховного Суду, як найвищої судової інстанції України, та ст. 13, яка закріпила, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами різних рівнів при застосуванні таких норм права.

Поняття інстанція та інстанційність мають процесуальний характер. За допомогою принципу інстанційності у процесуальних кодифікованих актах визначається порядок розгляду справ різних категорій.

Інстанційність, як вважає В. Шишкін, є одним із принципів організації судового устрою і в переважній більшості країн судові системи організовані таким чином, що для кожної стадії судового провадження (інстанції) створено судові установи, до функціональної діяльності яких віднесено лише один із видів проходження справи.

На думку І. Марочкина, інстанційність – організація діяльності судів відповідно до необхідності забезпечення права на перегляд судового рішення судом вищого рівня, а наявність інстанційної системи – гарантія високої якості судочинства та забезпечення конституційного права на оскарження¹²⁹.

Цей принцип підкреслює, що Верховний Суд формує судову практику саме через своє становище у судовій системі та унікальність правової сили своїх рішень.

У зв'язку із суттєвою зміною структури Верховного Суду та передбачення існування у його складі Великої Палати Верховного Суду, Касаційного адміністративного суду, Касаційного господарського суду, Касаційного кримінального суду, Касаційного цивільного суду, а також зміною у процесуальних кодексах, цікавими нововве-

¹²⁹ Назаров І.В. Принципи побудови судової системи: монографія. Харків: Вид. «ФІНН», 2009. С. 65.

деннями, на нашу думку, є підстави та порядок для передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду. У зв'язку із цим можна говорити про наявність окремої інстанційності у самому Верховному Суді або підінстанційності.

Незважаючи на очевидну роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики, суди нижчої інстанції також беруть участь у її формуванні. Відповідно до ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» апеляційні суди аналізують судову статистику, вивчають та узагальнюють судову практику, інформують про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд, надають місцевим судам методичну допомогу у застосуванні законодавства (круглі столи, лекції, методичні семінари). Подібні повноваження з аналізу судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформування про результати узагальнення судової практики Верховного Суду мають вищі спеціалізовані суди. У зв'язку із цим можна зробити висновок щодо допоміжного характеру їх повноважень із забезпечення єдності судової практики.

Особливу увагу ролі апеляційних судів у забезпеченні єдності судової практики приділяють спеціалісти КРЕС. Суперечливою видається їх точка зору щодо того, що верховні суди не повинні автоматично втручатись у розгляд справ (особливо коли розгляд справи у верховних судах стає переважно винятком) як тільки з'являються розбіжності рішень на рівні апеляційних судів, тому що з часом єдність судової практики все одно буде досягнутою¹³⁰. На нашу думку, така ситуація для України не є прийнятною, тому що на розгляд справ до Верховного Суду попадають не лише справи виключної важливості, також це може призвести до накопичення значної кількості помилок на рівні апеляційних судів та, як наслідок, збільшення навантаження на Верховний Суд, що зведе на нівець усі спроби української влади підвищити рівень довіри до судів та суддів.

¹³⁰ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. С. 10. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.06.2019).

Принцип узгодженості. В основі цього принципу перебуває дієслово «узгоджувати», що передбачає надання відповідності до чогонебудь, єдності із чим-небудь¹³¹.

Принцип узгодженості передбачає наявність єдиної моделі вирішення у судовому порядку певної категорії справ за однакових обставин. На нашу думку, принцип узгодженості ще раз підтверджує тезу, що Верховний Суд має не лише виправляти уже допущені помилки у застосуванні норм матеріального і процесуального права, але й попереджати їх виникнення, а тому можна зробити висновок щодо дії цього принципу у двох вимірах часу: теперішньому та майбутньому. У зв'язку із цим набуває особливої актуальності питання щодо розвитку позапроцесуальних (вторинних) механізмів забезпечення єдності судової практики Верховним Судом.

Дія цього принципу невід'ємно пов'язана з положеннями ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо забезпечення єдності та сталості судової практики. На нашу думку, саме цей принцип відіграє ключову роль у можливості передбачити судові рішення та у підвищенні рівня довіри населення до Верховного Суду та судової влади.

Принцип доступності за загальним правилом ототожнюється з доступністю правосуддя для населення. Вважаємо, що цей принцип має два аспекти: доступність до Верховного Суду, як реалізація загальної засади доступності до правосуддя, та доступність роз'яснень правових позицій Верховного Суду для ознайомлення. Розглянемо окремо кожен із них.

Досліджуючи проблематику доступності Верховного Суду до населення, варто звернути увагу на точку зору Л. Москвич, яка до елементів принципу доступності зараховує: компетентність складу суду; належне забезпечення судів матеріально-технічною базою; раціональну організацію роботи апарату суду; зрозумілу публічну процедуру судового розгляду; спрощення процедури по нескладних справах; територіальну наближеність судів до населення; еко-

¹³¹ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

номічну доступність суду (розумність судових витрат і створення процесуального механізму відстрочення або часткового чи повного звільнення від оплати судових витрат на користь держави; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах вразливим верствам населення тощо)¹³².

Проте вважаємо, що такі елементи, як територіальна наближеність судів до населення та економічна доступність, можуть не враховуватися у діяльності Верховного Суду. Щодо першого елементу, слід сказати, що Верховний Суд відповідно до свого правового статусу є найвищим судом, він є єдиним у державі, а тому проблема щодо його доступності не може бути вирішена з об'єктивних причин. Стосовно другого елементу, на нашу думку, встановлення високого судового збору може бути використано для відсіву справ, що не потребують розгляду судом такого рівня.

Під доступністю правових позицій розуміється, що, надані Верховним Судом, вони мають бути вільними для ознайомлення не лише суддям, але й науковцям, прокурорам, адвокатам тощо. Найпростішим шляхом гарантування реалізації цього принципу є публікація рішень Верховного Суду у друкованому виданні, наприклад, спеціалізованому Віснику (колишньому Віснику Верховного Суду України). Відповідають ці ідеї точці зору спеціалістів КРЕС, які вважають, що звіти щодо судової практики можуть мати офіційний, напівофіційний або приватний характер, у паперовому або електронному варіанті¹³³.

Процесуальною новелою, яка має суттєве значення для цього принципу, є те, що ухвала про відкриття Верховним Судом провадження у зразковій справі має публікуватися на офіційному веб-порталі судової влади України, а також в одному із загальнодержавних друкованих засобів масової інформації.

¹³² Москвич Л. Принципи ефективної судової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 110.

¹³³ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. С. 15. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.06.2019).

Позитивне значення у сучасних умовах має поширення доступу населення до інтернет-ресурсів та, як наслідок, можливість ознайомлення з рішеннями Верховного Суду в інтернеті, уникаючи необхідності передплати друкованих видань.

Природно, що і сам Верховний Суд зацікавлений у тому, щоб його акти використовувалися.

Принцип гласності тісно пов'язаний із попереднім, але у цьому разі мається на увазі можливість не ознайомлення з існуючою правовою позицією, а можливість бути присутнім при її формуванні у суді під час судового засідання.

Принцип гласності закріплено у багатьох міжнародних документах, серед яких Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у національному законодавстві, відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

На національному рівні він набув своє втілення у ст. 11. «Гласність і відкритість судового процесу» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Законодавець закріпив, що ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення у порядку, встановленому законом. Деталізовано цей принцип у процесуальному законодавстві.

Слід погодитися з точкою зору О. Кузьменко та Н. Дроздович щодо того, що саме цей принцип має особливе значення для формування правової культури населення. На думку І. Фойницького, гласність судового розгляду – одна з найкращих гарантій правильності судового провадження. Діючи на очах усіх, суд має сильну мо-

тивацію поставитися до справи з найбільшою увагою та вчинити так, щоб не було докорів суспільства¹³⁴, тобто можна зробити висновок, що формуючи судову практику, Верховний Суд підвищує свій авторитет серед населення, що сприяє повазі та довіри до суддів.

Принцип обґрунтованості передбачає, що правова позиція Верховного Суду має базуватися не лише на нормах чинного законодавства, але й бути сформованою з урахуванням усіх існуючих обставин по справі. Суддя Верховного Суду має якісно та всебічно досліджувати наявні матеріали, знаходити індивідуальний підхід до розгляду справи та приймати рішення лише за результатами комплексного дослідження питань правового характеру.

Особливе значення цей принцип набуває в умовах наявності у справах подібних обставин, коли суддя має уважно та, можливо, навіть прискіпливо досліджувати усі наявні у нього матеріали. Видається, ця проблематика знайшла вирішення у високих професійних вимогах до кандидата на посаду судді Верховного Суду (наприклад, наявності стажу роботи на посаді судді не менше десяти років або наукового ступеня у сфері права та стажу наукової роботи у сфері права щонайменше десять років тощо).

Розглянувши принципи забезпечення єдності судової практики, можна зробити висновок, що вони тісно пов'язані між собою та посилюють дію один одного. Діяльність Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики може відбуватися лише з урахуванням кожного із вищезазначених принципів.

Враховуючи наведене, вважаємо за можливе запропонувати класифікації принципів забезпечення єдності судової практики Верховним Судом.

Серед науковців ґрунтовне дослідження класифікації принципів було зроблено Н. Бакаяною. Незважаючи на те, що в її дослідженні принципи розглядалися з точки зору функціональних та організаційних аспектів основ адвокатури, вважаємо за доцільне підтримати їх

¹³⁴ Кузьменко Т.О. Дроздович Н.Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. № 10(182). 2015. С. 32-33.

класифікації залежно від способу закріплення (принципи, що прямо закріплені у законодавстві, та ті, що випливають із законодавства) та залежно від джерела закріплення (принципи, закріплені у Конституції України, та принципи, закріплені у іншому законодавстві)¹³⁵.

На підставі вищевикладеного, залежно від способу закріплення, до принципів забезпечення єдності судової практики Верховним Судом, прямо закріплених у законодавстві, належать: верховенство права, законність, обґрунтованість, незалежність суду (суддів), інстанційність, гласність, доступність. До принципів, які випливають із законодавства, належать: оперативність, актуальність, узгодженість.

До принципів, закріплених у Конституції України, належать верховенство права, законність, незалежність суду (суддів), інстанційність, гласність. До принципів, що закріплені в іншому законодавстві: обґрунтованість, доступність.

На нашу думку, сформульовані принципи забезпечення єдності судової практики мають важливе як теоретичне, так і практичне значення. З метою детальнішого їх вивчення пропонуємо виокремити функції забезпечення єдності судової практики.

За загальним правилом під функцією розуміються призначення, роль чого-небудь¹³⁶. Функції забезпечення єдності судової практики реалізуються шляхом впливу на діяльність суддів Верховного Суду. До них належать:

- усунення прогалин у законодавстві про судоустрій і статус суддів та процесуальному законодавстві щодо діяльності Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики;
- дотримання належної якості розгляду справ Верховним Судом;
- підвищення довіри та поваги до Верховного Суду, його суддів, та, як наслідок, до системи судоустрою у державі в цілому;

¹³⁵ Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти: монографія. НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 113.

¹³⁶ Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).

- ознайомлення суддівської спільноти і громадськості з процесом формування судової практики та здійснення правосуддя;
- сприяння зміцненню поваги до права та професії судді з боку суддів;
- гармонізація законодавства шляхом усунення помилок під час застосування або тлумачення норм права.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що виокремлення принципів та функцій забезпечення єдності судової практики допоможе краще розуміти механізми, якими керується Верховний Суд при виконанні завдання із забезпечення єдності судової практики.

1.4. Механізми забезпечення єдності судової практики

У сучасних умовах розбалансованості судової практики, незважаючи на створення нового Верховного Суду, для забезпечення її єдності знадобиться тривалий період часу. Однією з можливих перешкод у цьому процесові є значна кількість справ, що залишилися на розгляд Верховного Суду від попередників, на матеріально-технічній базі яких його утворено.

Відповідно до статистичних даних, Верховний Суд станом на лютий 2018 р. розглянув майже 8 тис. справ. Цікавим є той факт, що біля 75 тис. справ залишилося від попереднього Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів. Найбільше навантаження припадало на Касаційний адміністративний і Касаційний цивільний суди. Їм необхідно було розглянути 39 і 28 тисяч справ відповідно¹³⁷. Відтак, у сучасних умовах організаційно-правові заходи щодо забезпечення єдності судової практики є ефективними, але потребують удосконалення.

При цьому потрібно враховувати такі об'єктивні чинники, як ступінь нормативного регулювання суспільних відносин в окремих

¹³⁷ Як живеться новому Верховному Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/el_vidan/451851_8DVP41 (дата звернення: 15.05.2018).

сферах суспільного життя, досконалість та несуперечливість законів у сфері судочинства, удосконалення кадрового складу судів.

Проте і в сучасних складних умовах стану судової системи можуть вживатися заходи, спрямовані на забезпечення законності у сферах судоустрою і судочинства, особливо заходи, які може і здатен вжити Верховний Суд для підтвердження свого статусу найвищого судового органу. У зв'язку із цим актуальним є і питання щодо ефективності механізмів, які використовує Верховний Суд для забезпечення єдності судової практики.

Російській вчений В. Жуйков виокремив два аспекти забезпечення єдності судової практики:

- забезпечення єдності судової практики у кожній із підсистем судів;
- забезпечення єдності застосування законодавства в цілому у судовій системі, оскільки усіма судами застосовуються ті самі норми права¹³⁸.

Вважаємо запропонований поділ неприйнятним для України через особливості судового устрою Російської Федерації, до якої належать дві незалежні підсистеми судів загальної юрисдикції та арбітражних судів, які очолюють відповідно Верховний Суд РФ та Вищий Арбітражний Суд РФ. В Україні єдність системи судоустрою та гарантії її забезпечення передбачені ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Європейський досвід спеціалістів КРЕС свідчить про поділ механізмів забезпечення єдності судової практики на формальні, напівформальні та неформальні.

Формальні механізми пов'язані із здійсненням проваджень у суді. У верховних судах провадження можуть бути пов'язані із:

- розглядом індивідуальних скарг, наприклад, остаточних скарг щодо питань права, касаційних скарг;
- розглядом спеціальних скарг, наданих державним прокурором (або подібним державним органом) до верховного суду (у ци-

¹³⁸ Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике: Междунар. коллект. монография. 2-е изд., перераб. Москва: Статут, 2010. С. 274.

вільних справах) стосовно важливих юридичних питань з метою забезпечення єдиного застосування закону чи розвитку права через судову практику;

- наданням офіційного тлумачення (наприклад, висновків, рішень щодо єдності застосування закону) стосовно суто абстрактного характеру, без прив'язки до скарг, поданих щодо окремої справи;

- ухваленням попередніх постанов щодо справ, які перебувають на розгляді, стосовно вузько визначеного правового питання, на запит суду нижчої інстанції.

Напівформальні механізми передбачають регулярні заплановані зустрічі суддів певного суду або різних судів одного рівня із суддями суду вищої інстанції. Зустрічі можуть мати як неформальний характер, так і бути інституціоналізованими.

Неформальні механізми пов'язані із забезпеченням правової освіти, проведенням тренінгів для суддів, неформальних консультацій суддів з метою встановлення консенсусу з різних питань процесуального та матеріального права, у випадках наявності розбіжностей у судовій практиці¹³⁹.

Незважаючи на те, що, як видається, здійснена класифікація механізмів із забезпечення єдності судової практики є вдалою, підтримаємо уже встановлену в науковій літературі ідею поділу механізмів із забезпечення єдності судової практики на процесуальні та позапроцесуальні. Вважаємо за можливе називати їх первинними та вторинними, що обумовлюється характером та сутністю повноважень Верховного Суду.

Процесуальні (первинні) механізми пов'язані зі здійсненням Верховним Судом правосуддя у передбаченому законом процесуальному порядку для охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб та інтересів суспільства і держави. Вважаємо процесуальні повноваження первинними

¹³⁹ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. С.6-7. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.06.2019).

через статус Верховного Суду, який є судовим органом, головним призначенням якого, передусім, є здійснення правосуддя.

Згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» у Верховному Суді правосуддя здійснюють судові палати касаційних судів та Велика Палата Верховного Суду. Верховний Суд є судом касаційної інстанції, а у випадках, передбачених законом, – судом першої або апеляційної інстанції.

Велика Палата або Судові палати касаційного суду, значною мірою беруть участь у формуванні судової практики. Шляхом перегляду рішень судів нижчих інстанцій, вони виправляють помилки, що вплинули на результати розгляду справ, усувають їх та виносять свої рішення, чим сприяють однаковому застосуванню норм права. Усі помилки, допущені нижчестоящими судами, мають бути проаналізованими, щоб стати базою для судової статистики та для узагальнення висновків щодо суперечливості судової практики.

Іншою ситуація була за радянських часів. Як свідчить спілкування з ветеранами судів та адвокатури, до судової системи висувалася вимога «стабільності судових рішень», хоча спроби обмеження випадків перегляду судових рішень судами вищої інстанції для «підтвердження поваги до суду» призводили до протилежних наслідків.

Порядок здійснення правосуддя, передбачений відповідними процесуальними кодексами, потребує на окрему увагу, адже 15.12.2017 р. набрали чинності їх нові редакції. У світлі останніх змін та положень ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка встановлює обов'язковість рішень Верховного Суду, необхідним є дослідження на прикладі одного з процесуальних кодексів порядку і умов відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.

Сучасні підстави та порядок розгляду справ у Верховному Суді суттєво відрізняються від положень попередньої редакції. Так, у ГПК України законодавець закріпив, що не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах, за виключенням, якщо касаційна скарга стосується питання права, яке має

фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики, та якщо справа становить значний суспільний інтерес, або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, або якщо суд першої інстанції зарахував справу до категорії малозначних помилково.

Касаційна скарга може бути визнана необґрунтованою, якщо:

- Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання правильного застосування норми права, порушеного у касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку;

- суд відмовляє у відкритті касаційного провадження з перегляду ухвали про повернення заяви позивачеві (заявникові), про розгляд скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця, якщо рішення касаційного суду за наслідками розгляду такої скарги не має значення для формування єдиної правозастосовчої практики¹⁴⁰.

Закріплення цих підстав, видається, спрямовано на зменшення навантаження на Верховний Суд. Проте можуть виникнути сумніви щодо спроби обмеження конституційного права особи на оскарження рішення. Суддя Касаційного цивільного суду Верховного Суду А. Лесько однозначно відповіла на це запитання: наявність підстав для відмови у відкритті касаційного провадження є загальноприйнятою європейською практикою, що не суперечить принципам верховенства права¹⁴¹. На нашу думку, не можна повністю погодитись із А. Лесько, тому що склад верховних (вищих) судів більшості європейських держав є набагато меншим порівняно з Верховним Судом в Україні. Отже, встановлення обмежень є об'єктивною умовою для нормальної роботи вищого судового органу, на розгляд якого потрапляють лише найзначніші справи.

¹⁴⁰ Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06.11.1991 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁴¹ Лесько А. Забезпечення права на справедливий суд при винесенні ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження. URL: <https://goo.gl/gbRTgb> (дата звернення: 15.05.2018).

На думку спеціалістів КРЕС, введення таких критеріїв є показником того, що значення рішення верховного суду виходить за рамки окремої справи, і у майбутньому рішення може бути використано судами нижчих інстанцій як керівне. Така ситуація підтверджуватиме тезу щодо того, що верховні суди розглядатимуть справи, які мають прецедентну цінність¹⁴². Вищезазначена точка зору базується на Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 07.02.1995 р., відповідно до якої апеляції до суду третьої інстанції, тобто касаційної інстанції, мають передусім подаватися відносно тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Вони також можуть бути обмежені апеляціями по тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу. Від особи, яка подає апеляцію, слід вимагати обґрунтування причин, з яких її справа сприятиме досягненню таких цілей¹⁴³.

Суд, який розглядає справу у касаційному порядку у складі колегії суддів, має передати справу на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів із цієї ж палати або у складі такої палати.

Справа може бути передана на розгляд об'єднаної палати, якщо колегія або палата, що розглядають справу, вважатимуть за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати.

Суд, який розглядає справу у касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати передає справу на розгляд

¹⁴² Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. С. 8-9. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁴³ Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_153 (дата звернення: 15.06.2019).

Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду або дійде висновку щодо необхідності відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у раніше ухваленому рішенні Великої Палати.

Суд, який розглядає справу у касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача є необхідною для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Після передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду, визначений у ній суддя-доповідач у разі необхідності звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді стосовно підготовки наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми у подібних правовідносинах був раніше отриманий Верховним Судом.

У нових редакціях процесуальних кодексів закріплено, що вказівки, які містяться у постанові суду касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи. Проте постанова суду касаційної інстанції не може містити вказівок для суду першої або апеляційної інстанції про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права має бути застосованою і яке рішення має бути прийнято за результатами нового розгляду справи¹⁴⁴.

Перехідні положення ГПК України передбачають порядок відступу від висновку Верховного Суду України щодо застосування

¹⁴⁴ Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06.11.1991 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.06.2019).

норми права стосовно подібних правовідносин. У цьому випадку суд, який розглядає справу у касаційному порядку (колегія суддів, палата, об'єднана палата), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду. Прикладом такої ситуації буде розгляд справи № 235/3619/15-ц, в якій підставою для скасування рішення є формальні міркування щодо того, яка ціна предмета іпотеки має зазначатися у резолютивній частині рішення суду. Попередник Верховного Суду висловив спірні позиції щодо цього питання.

Необхідність відступити від правової позиції Верховного Суду України обґрунтовувалася тим, що правильне по суті і справедливе судове рішення не має скасовуватися лише заради правового пуризму (ця вимога відповідає ще одній новелі ГПК України, а саме ст. 309, яка передбачає, що не може бути скасоване правильне по суті і законне рішення з одних лише формальних міркувань)¹⁴⁵.

Щодо положень цих статей у цілому, відзначимо певні труднощі у їх сприйнятті через накопичення однакових та великих за обсягом повторів. Варто також звернути увагу на те, що передача розгляду справ (колегія – палата – об'єднана палата – Велика Палата Верховного Суду) створює існування інстанційності (підінстанційності) у рамках Верховного Суду, що підтверджує викладену раніше тезу про наявність підінстанційності в рамках Верховного Суду, та може призвести до затягування розгляду справ. Тому це питання потребує подальшого дослідження та, можливо, удосконалення, але з урахуванням практики застосування.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на відсутність єдиного понятійного апарату щодо рішень Верховного Суду. Процесуальні кодекси містять поняття «вказівки, що містяться у постанові суду касаційної інстанції», а Закон України «Про судоустрій і статус суддів» – поняття «висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду» (ст. 13), «правові позиції Верховного Суду» (ст. 46). Вважаємо, що подібна ситуація може призвести

¹⁴⁵ Велика Палата ВС перегляне правову позицію Верховного Суду України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/435682> (дата звернення: 15.06.2019).

до плутанини. У зв'язку із цим пропонуємо статті, які передбачають обов'язковість вказівок, що містяться у постанові суду касаційної інстанції, доповнити визначенням: вказівки, що містяться у постанові Верховного Суду – правова позиція Верховного Суду щодо тлумачення або застосування норми матеріального або процесуального права, яка склалася під час розгляду справи. Надане визначення допоможе об'єднати усі три поняття.

Цікавим є той факт, що відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та у спосіб, визначені процесуальним законом. До внесення змін до процесуального законодавства порядок реалізації цих повноважень у певному сенсі залишався відкритим, а забезпечення єдності судової практики «зводилося» лише до відправлення правосуддя. Проте, із внесенням змін Верховний Суд отримав можливість ухвалювати зразкові рішення по справах. Ця новела існує поки що у КАС України. Відповідно до законодавства, зразкова адміністративна справа – це типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення.

КАС України чітко визначив умови, коли справа може бути розглянутою Верховним Судом як зразкова, а саме: якщо у провадженні одного або декількох адміністративних судів перебуватимуть типові адміністративні справи, якщо їх кількість визначає доцільність ухвалення зразкового рішення, суд, який розглядає одну чи більше таких справ, може звернутися до Верховного Суду з поданням про розгляд однієї з них Верховним Судом як судом першої інстанції.

Важливим для формування єдиної судової практики є той факт, що ухвала про відкриття Верховним Судом провадження у зразковій справі має публікуватися на офіційному веб-порталі судової влади України, а також в одному із загальнодержавних друкованих засобів масової інформації не пізніше ніж за десять днів до дати судового засідання для розгляду зразкової справи. Це положення закону ще

раз підтверджує актуальність принципу доступності у забезпеченні єдності судової практики Верховним Судом¹⁴⁶.

Так, 15.02.2018 р. Верховний Суд ухвалив рішення у першій зразковій справі щодо перерахунку пенсії колишньому співробітнику МВС з урахуванням грошового забезпечення поліцейських, а станом на 16.05.2019 р. Верховним Судом усього прийнято десять рішень у зразкових справах.

До причини запровадження інституту зразкових справ зараховують накопичення однакових справ за участі одних і тих самих суб'єктів владних повноважень, тотожності предмета спору, регулювання одними і тими самими нормами права¹⁴⁷.

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що введення інституту зразкових справ має позитивний характер, спрямоване на прискорення вирішення аналогічних справ, зменшення навантаження на суди нижчої інстанції, уникнення допущення ними помилок при прийнятті рішення та підвищення довіри та поваги до суддів Верховного Суду, які прийматимуть зразкові рішення. Важливим, виявляється, також закріплення можливості оскарження рішення у зразковій справі до Великої палати Верховного Суду.

Перелік позапроцесуальних (вторинних) механізмів, які безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя, є набагато різноманітнішим.

По-перше, зараховуємо до них повноваження Пленуму Верховного Суду, яке він отримав на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 4-6)». Так, з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ Пленум Верховного Суду узагальнює практику застосування матеріального і процесуального

¹⁴⁶ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁴⁷ Оксюта А. Рішення під копірку. URL: http://zib.com.ua/ua/132357-zrazkovi_spravi_mozhut_obernutis_yak_zmenshennyam_navantazhe.html (дата звернення: 15.05.2018).

законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких їх було сформульовано.

Слід зазначити, що попередня редакція Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. не містила таких повноважень Пленуму Верховного Суду. Дослідження норми закону свідчить, що предметом аналізу може бути не лише застосування положень Основного Закону (Конституції України) та законів України, але й підзаконних актів, які використовуються у сфері правового регулювання, у тому числі відомчих і регіональних.

Відповідно до п. 10-2 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ.

Уявляється, існує потреба в установленні чіткого порядку звернень до Верховного Суду про надання відповідних роз'яснень щодо забезпечення єдності судової практики.

Ініціатором таких звернень можуть бути:

- голови судів і судді різних спеціалізацій;
- прокурори – публічні обвинувачі;
- адвокати та їх об'єднання;
- співробітники юридичних наукових установ і юридичних навчальних закладів.

Відповідні запити мають містити:

- короткий виклад суті справ, які були або є предметом розгляду або являють професійний інтерес;
- порівняльні дані з іншими судовими рішеннями із цих питань;
- прохання роз'яснити позицію Верховного Суду, якщо вона не співпадає з позицією суб'єкта звернення.

Відповідь на запит може містити посилання на опубліковану практику Верховного Суду, яка залишилася поза увагою заявника, або неопубліковану.

При вирішенні цих питань можна використовувати відомості, що містяться в Реєстрі судових рішень, матеріали узагальнень судової практики, які з тих чи інших причин залишилися поза увагою авторів звернень, публікації в наукових та інших юридичних виданнях.

Доцільно також використовувати:

- рекомендації і роз'яснення Європейської комісії «За демократію через право» з питань судоустрою та судочинства;
- прецедентну практику Європейського суду з прав людини, що стосується як України, так і інших держав.

У зв'язку із цим виникає питання щодо юридичної сили роз'яснень Пленуму Верховного Суду.

Очевидно, найприйнятнішим можна вважати використання терміна «роз'яснення» як чогось середнього між вказівкою (керівна настанова або порада), порадою (пропозиція, вказівка, як діяти в яких-небудь обставинах) і консультацією (порада фахівця з якого-небудь питання). Авторитет, а відтак і ступінь обов'язковості такого роз'яснення, тісно пов'язані зі змістом конкретних судових справ, що не може залишатися без уваги.

Так, можна зробити висновок, що термін «вказівка» є значно категоричнішим ніж «порада», оскільки до поради можна і не прислухуватись, а вказівку потрібно виконувати, до того термін «вказівка» широко використовувався за радянських часів, тому природно, що для сучасного законодавства і практики термін «вказівки» є неприйнятним для вживання. Щодо терміна «порада», вважаємо неможливим його використання стосовно найвищої судової установи держави. До того, безпосередньо в законодавстві закріплено, що роз'яснення Пленуму мають рекомендаційний характер, тому вважаємо термін «роз'яснення» найбільш вдалим.

Із роботою Пленуму Верховного Суду тісно пов'язана діяльність самостійних підрозділів у структурі Апарату суду – Відділу опрацювання правових позицій касаційних судів та Великої Палати, Відділу аналізу судової статистики Верховного Суду, Відділу систематизації практики Європейського суду з прав людини та підготовки запитів. У суді передбачено наявність відділів аналізу судової статис-

тики з кожного типу юрисдикції: адміністративної, господарської, кримінальної та цивільної.

Ці структурні підрозділи мають самостійний шлях розвитку. Протягом тривалого часу вивчення та узагальнення судової практики було покладено на суддів Верховного Суду. Через великий обсяг, складність та важливість цієї роботи та, як наслідок, значне навантаження на суддів було прийнято рішення створити в 1986 р. в апараті Верховного Суду УРСР спеціалізований структурний підрозділ, до функцій якого було зараховано роботу з організації вивчення та узагальнення судової практики для сприяння Пленуму, Президії, судовим колегіям та суддям.

Із розширенням сфери аналітичної діяльності цей підрозділ із часом перетворився на Управління вивчення та узагальнення судової практики, що містив окремі відділи (з узагальнення судової практики, з аналізу судової статистики, з вивчення стану організації роботи суддів). В Управлінні зосереджувався та аналізувався увесь комплекс даних щодо здійснення судочинства та здійснювалось інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Верховного Суду України¹⁴⁸. У складі Верховного Суду України цей структурний елемент мав назву Відділ аналізу судової статистики та узагальнення судової практики (надалі – відділ). Саму назву відділу було обумовлено тим, що аналіз судової статистики нерозривно пов'язаний з аналізом судової практики та передбачає аналіз не лише кількісних, але й якісних показників.

Уся інформація такого роду використовувалася суддями судових інстанцій нижчого рівня, у тому числі першої інстанції. Порушення судами норм матеріального та процесуального права значною мірою обумовлювалося неоднозначністю інтерпретації актів Верховного Суду або їх ігноруванням.

У результаті дослідження та узагальнення застосування суддями законодавства у справах різних категорій виявлялися проблемні

¹⁴⁸ Бейцун І.В. Управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України та його роль у забезпеченні єдності судової практики. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2008. № 1. С. 32.

питання у застосуванні норм матеріального та процесуального права. Відділ вносив пропозиції щодо удосконалення законодавства і практики його використання, на підставі яких готувалися правові висновки Верховного Суду. Ці висновки і пропозиції були орієнтиром для суддів та спрямовували їх у русло єдиного правозастосування, вказували напрямки, в яких слід здійснювати пошук правових норм, роз'яснювали специфіку норм у практичному аспекті, але одночасно не нав'язували суддям результати вирішення конкретних справ без урахування особливостей цих справ.

Робота відділу була доволі напруженою, адже розгляд матеріалів судової практики мав відбуватися безперервно, охоплювати усі категорії справ. До того ж, варто пам'ятати, що судді, зокрема, місцевих судів постійно зверталися до відділу за консультаціями у роз'ясненні положень законодавства. Своєчасний розгляд таких звернень сприяв підвищенню якості розгляду справ, усуненню тяганини та підвищенню довіри населення до суду.

Надання Верховним Судом методичної допомоги судам нижчої інстанції. На нашу думку, ця діяльність Верховного Суду має превентивний характер для розбалансування судової практики. У зв'язку із цим слід погодитися з точкою зору щодо того, що головним обов'язком Верховного Суду як суду найвищої ланки, є не просто правильне вирішення якоїсь однієї справи, а забезпечення уніфікації судової практики у межах держави. Тому є важливим, щоб цей суд мав змогу не лише виправляти судові помилки, але, перш за все, запобігати таким помилкам шляхом спрямування поточної судової практики в єдине русло¹⁴⁹.

Прикладами методичної допомоги із цих питань є організація та проведення конференцій, круглих столів, читання лекцій, на яких обговорювалися б актуальні питання реформування системи судострою та перегляд положень законодавства, які можуть викликати труднощі у правозастосуванні.

¹⁴⁹ Романюк Я. Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на XIV позачерговому з'їзді суддів України. URL: <https://goo.gl/4eQkVK> (дата звернення: 15.05.2018).

Вважаємо, що проведення подібних заходів не суперечить статусу Верховного Суду та спрямовано перш за все на діяльність місцевих судів, на яких припадає найбільше навантаження із кількості розглянутих справ порівняно з іншими інстанціями. За даними судової статистики у 2017 р. на розгляді місцевих загальних судів перебувало понад 2 млн 383 тис. справ і матеріалів (із них надійшло у звітному періоді майже 2 млн). Розглянуто за цей самий період майже 1 млн 865 тис. справ і матеріалів. Для прикладу, у провадженні апеляційних судів перебувало лише 277,3 тис. справ і матеріалів (із них надійшло у 2017 р. 253,7 тис., а розглянуто 245,9 тис. справ і матеріалів)¹⁵⁰.

Наступним вторинним механізмом забезпечення єдності судової практики вважаємо аналіз судової статистики, яка є різновидом правової статистики. О. Кальман та І. Христич ототожнюють статистику з барометром соціального життя країни. На їхню думку, показники правової статистики завжди характеризують тенденції і характер законодавчої, правоохоронної та правозастовної діяльності державних органів, а тому вона має як наукове, так і практичне значення¹⁵¹.

Судова статистика, безперечно, є галуззю державної статистики, предметом якої є вивчення кількісних показників розгляду справ, що стали об'єктом розгляду в суді, органах прокуратури, розслідування, арбітражу й нотаріату та облік заходів щодо боротьби з відповідними порушеннями¹⁵².

Уявляється, судова статистика – це галузь державної статистики, присвячена вивченню кількісних та якісних показників розгляду судами різних категорій справ, надання відомостей, що можуть бути використаними при аналізові судової практики для її удосконалення.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ рішенням від 24.06.2011 р. затвердив Положен-

¹⁵⁰ Інформація про розгляд місцевими та апеляційними судами судових справ і матеріалів (січень-вересень 2017 р.). Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/9_micaciv_2017 (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁵¹ Кальман О.Г., Христич І. Правова статистика: підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти. Харків: Право, 2004. 304 с.

¹⁵² Український юридичний термінологічний словник URL: <http://goo.gl/IrJw5E> (дата звернення: 15.06.2019).

ня про організацію і методику узагальнення судової практики, згідно з якою судова статистика, що має прикладний характер, дозволяє виявити закономірності та тенденції, які складаються у діяльності судів щодо вирішення по суті справ певної категорії. У Положенні зазначається, що при опрацюванні статистичних даних за певний період доцільно порівнювати його зі статистичними даними за аналогічний період минулих років (інформацію бажано наводити у вигляді порівняльних таблиць)¹⁵³.

Формуючи статистичні дані щодо динаміки розгляду справ, необхідно досліджувати відомості про помилки, допущені при їх розгляді та/або виявлені при перегляді судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, при ознайомленні з роботою суддів на місцях, при розгляді заяв і скарг громадян, що свідчать про недоліки судової практики.

Досліджуючи судову статистику, Велика палата чи Судова палата касаційного суду аналізують допущені помилки судами нижчих інстанцій, виявляють труднощі у тлумаченні норм права та причини, які призводять до них, обмірковують пропозиції щодо усунення цих труднощів.

Матеріали судової статистики, з яких вбачається непослідовність значної кількості судових рішень, є, безумовно, приводом для з'ясування причин такого становища Верховним Судом, що у першу чергу сприяє узагальненню судової практики. Масовий перегляд судових рішень можна розглядати як тривожний сигнал щодо якості судочинства у справах певних категорій. Водночас, норма закона, за якою Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), є дещо оптимістичною. До того, потріб-

¹⁵³ Положення про організацію і методику узагальнення судової практики: затверджено рішенням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: рішення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.06.2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11> (дата звернення: 15.06.2019).

но мати на увазі, що суперечності застосування правових актів судами різних спеціалізацій мають здебільшого об'єктивний характер, враховуючи докорінну відмінність у характерові правовідносин, що виникають у різних сферах життя, наприклад, коли йдеться про застосування норм кримінального закону і законодавства, що регулює питання інтелектуальної власності та інші питання суто цивільно-правового характеру, зокрема ті, які не стосуються загальних питань судоустрою і судочинства.

Значущість судової статистики особливо підвищується в епоху значних змін у законодавстві, коли виникають цілком нові правові норми, які набрали чинності без належної юридичної експертизи і обговорення у суддівському середовищі.

Особливо багато змін було внесено до законодавства про судоустрій і до процесуальних кодексів. Поступово стає очевидним, що кількість цих нововведень не сприяє юридичній науці і практиці. Пізніше Верховному Суду доведеться коригувати застосування цих законів.

Порівнюючи співвідношення судової статистики та судової практики, можна зробити висновок, що вони знаходяться у нерозривній єдності, оскільки:

- по-перше, судова практика відображується у кількісних показниках судової статистики;
- по-друге, висновки аналізу судової статистики впливають на судову практику.

Важливу роль у забезпеченні єдності судової практики відіграє доступність судових рішень, яка забезпечується Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р. Метою цього закону є визначення порядку доступу до судових рішень для забезпечення відкритості діяльності судів, прогнозованості рішень та сприяння однакового застосуванню законодавства¹⁵⁴.

Так, для забезпечення доступу до судових рішень та можливості ознайомлення з ними функціонує Єдиний державний реєстр судових

¹⁵⁴ Про доступ до судових рішень: Закон від 22.12.2005 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (дата звернення: 15.06.2019).

рішень – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень, що діє на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 р. № 740 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень»¹⁵⁵.

Варто також звернути увагу на те, що доступ до судових рішень знаходить своє втілення у тому, що: 1) рішення суду проголошуються прилюдно, вони є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі, а у разі, якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюються з виключенням інформації, яка підлягає захистові від розголошення; 2) доступ до реєстру є безоплатним та цілодобовим.

Варто звернути увагу на те, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов’язковими для всіх суб’єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правові акти. Щодо цього питання Я. Романюк зазначив, що ситуація відступу від правової позиції Верховного Суду має бути скоріше винятком, ніж правилом, оскільки якщо судді відходять від правової позиції Верховного Суду, то вони мають якісно це обґрунтувати. Очевидно, доцільніше попередньо узгодити можливість відступу, встановивши для цього відповідну процедуру (порядок). Більше того, відступ від правової позиції Верховного Суду з явно незрозумілих причин, який має безпідставний характер, може бути підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Представники КРЄС пропонують, що у разі відступу від існуючої судової практики, суддя має відзначити у судовому рішенні про такий відхід від уже сформованої позиції суду. Таким чином, суддя підтверджує свою обізнаність, щодо існування судової практики, що у подальшому допомагатиме зробити висновок, чи був відхід від існуючої судової практики свідомим, законним та обґрунтованим, чи

¹⁵⁵ Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>. (дата звернення: 15.06.2019).

суддя зневажливо ставився до існуючої судової практики, чи взагалі не знав про її існування¹⁵⁶.

На думку О. Петришина, Верховний Суд в Україні відіграє визначну роль у забезпеченні єдності судової практики, яка фактично стає джерелом права України. Рациональність такого підходу полягає у тому, що найвищий орган судової влади є суб'єктом нормотворчості через призму «добудови права». Судова система докладає зусиль до розвитку права, оскільки суди вирішують спори, які виникають у різних сферах суспільного життя, і формується тенденція щодо вимушеного доповнення норм закону, свого роду – добудова права¹⁵⁷.

Прийняття чинної редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» призвело до появи деяких дискусійних моментів у забезпеченні єдності судової практики.

По-перше, у процесуальних кодексах необхідно зберегти статус постанов Верховного Суду України у конкретних справах для можливості їх подальшого застосування усіма новими судами, у тому числі й Великою Палатою Верховного Суду. Важливо також залишити можливість застосування у цьому процесові рішення колишніх вищих спеціалізованих судів поряд із рішеннями новостворених касаційних судів, які діятимуть у складі Верховного Суду¹⁵⁸. У протилежному випадку системі судоустрою необхідно буде напрацьовувати нову власну судову практику, що потребує значного часу і до того ж загрожує втратити раніше досягнуті позиції.

По-друге, Верховний Суд та кожен із колишніх вищих спеціалізованих судів мали свої власні друковані органи, в яких наводилися приклади вирішення тих чи інших спірних норм матеріального чи процесуального права. У зв'язку з ліквідацією вищезазначених су-

¹⁵⁶ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: <https://goo.gl/8DVP41B> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁵⁷ Верховний Суд України є орієнтиром у процесі забезпечення єдності судової практики в Україні. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/C2FFD69AEF4F0BC3C2258075005563E3e](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/C2FFD69AEF4F0BC3C2258075005563E3e) (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁵⁸ Хомяк П. Новая судебная эпоха. Что будет с судебной практикой и юристами? Юрлига. Правовое информационное поле для бизнеса и юристов. URL: <https://goo.gl/GeHLac> (дата звернення: 15.06.2019).

дових органів виникає запитання, яким чином будуть доводитися до відома судів нижчого рівня та громадськості правові позиції Верховного Суду.

Отже, питання забезпечення єдності судової практики у сучасних умовах є, беззаперечно, актуальним, адже при існуванні механізмів її забезпечення зменшується необхідність у прийнятті нових нормативно-правових актів та внесенні змін до існуючих, підвищується передбачуваність судових рішень та прискорюється процес розгляду справ. Та якщо раніше виникали сумніви у тому, чи є суддя «простим обчислювальним або логічним механізмом» у процесі застосування права, та чи має він за будь-яких умов бути лише тлумачем і застосовувачем закону, чи йому має бути надана більш самостійна і творча роль, у тому числі і в царині правотворчості, якщо закон залишає неясності і проблеми у правовій системі законодавства, то нині на це запитання існує однозначна відповідь.

1.5. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом в окремих видах провадження

Судова практика у певному сенсі є орієнтиром при розгляді конкретних справ, узагальненим досвідом, який дає змогу визначити основні напрями її розвитку з того чи іншого питання, динаміку процесів застосування конкретних норм права, а також «придатність» цієї норми у правовій реальності¹⁵⁹.

Результати аналізу статистики свідчать, що кожного року судді Верховного Суду проводять складну роботу з перегляду рішень судів нижчих інстанцій, а тому узагальнення судової практики в окремих типах проваджень є кропітким та тривалим процесом. Досліджуючи те чи інше питання, Пленум Верховного Суду може надавати роз'яснення з ключових понять судочинства, з урахуванням статистичних та аналітичних даних щодо кількості справ певної категорії,

¹⁵⁹ Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 12 (196). С. 12.

що надходять до судів (в аспекті областей), та найхарактерніші приклади із судової практики.

Аналізуючи правові позиції Верховного Суду, вважаємо за доцільне навести можливі варіанти їх класифікації.

У зв'язку з останніми змінами до процесуального законодавства пропонуємо виокремити залежно від категорії справ:

- рішення по зразкових справах (станом на 05.06.2019 р. Касаційний адміністративний суд прийняв рішення у десяти справах);
- рішення по всіх інших справах, які перебували на розгляді Верховного Суду.

Залежно від характеру втілення правової позиції Верховного Суду можна виділити:

- правові позиції Верховного Суду, що набувають втілення у постановках;
- правові позиції Верховного Суду, що набувають втілення в ухвалях.

До першого типу, наприклад, можна зарахувати постанову колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 922/5740/15 від 03.03.2018 р., якою касаційну скаргу було залишено без задоволення, а постанову суду апеляційної інстанції без змін¹⁶⁰.

До другого типу, наприклад, можна зарахувати ухвалу колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.03.2018 р., якою було відмовлено у відкритті касаційного провадження у справі № 916/2085/17 за касаційною скаргою на постанову суду¹⁶¹.

Вважаємо за можливе залежно від результату розгляду справи Верховним Судом поділити правові позиції на такі, що:

- підтверджують правові позиції судів нижчого рівня;
- визнають хибними правові позиції судів нижчого рівня.

¹⁶⁰ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.03.2018 р. у справі № 922/5740/15 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72551107> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁶¹ Ухвали Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.03.2018 р. № 916/2085/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72551326> (дата звернення: 15.06.2019).

Наступним критерієм для класифікації правових позицій Верховного Суду можна вважати вид судочинства, якого стосується справа. Таким чином, можна виокремити правові позиції у кримінальному процесі, цивільному процесі, господарському процесі, адміністративному процесі, процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Вважаємо за доцільне виокремлювати класифікації в різних юрисдикційних процесах. Наприклад, щодо помилкового застосування норм права у цивільному процесі, залежно від характеру спірних правовідносин можна виокремити правові позиції у сферах житлових відносин, земельних відносин, сімейних відносин, трудових відносин, цивільно-правових відносин тощо.

У кримінальному процесі залежно від місця закріплення норми, що роз'яснюється, виокремити правові позиції, що стосуються норм Загальної або Особливої частини КК України.

Щодо господарського процесу, у зв'язку з тим, що його метою є врегулювання спорів між суб'єктами господарювання, залежно від стадії діяльності суб'єкта господарювання, правові позиції Верховного Суду умовно можна поділити на висловлені щодо спорів, що виникли на стадіях:

- заснування суб'єкта господарювання;
- здійснення господарської діяльності;
- ліквідації суб'єкта господарювання;
- зокрема, через вимоги, що висувуються після припинення діяльності підприємства.

Щодо адміністративного судочинства, правові позиції Верховного Суду залежно від суб'єктного складу можуть стосуватися:

- справ за участю органів державної влади, їх посадових та службових осіб;
- справ за участю органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

У зв'язку з тим, що Верховний Суд було утворено на матеріально-технічній базі Верховного Суду України та трьох вищих спеціалізованих судів, вважаємо за необхідне звернути увагу на класифі-

кацію постанов Пленуму Верховного Суду України, ухвал судових палат цього суду та, в цілому, на результати узагальнення судової практики.

Підставами класифікації для уніфікації будуть обрані ті самі критерії, що і для правових позицій Верховного Суду.

Так, прикладом постанови Пленуму Верховного Суду України щодо застосування норм Загальної частини КК України можна навести Постанову Пленуму № 7 від 24.10.2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання, в якій роз'яснено, що встановлення пом'якшуючих обставин має значення для правильного призначення покарання, і судді повинні всебічно досліджувати матеріали справи щодо наявності таких обставин та наводити у вироку обґрунтування прийнятого рішення. Як додаткові обставини, що пом'якшують покарання, Пленум навів такі: вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин чи неправильної поведінки потерпілого, відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди. А якщо якась із обставин, закріплена у ст. 66 КК України, передбачена у статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд при призначенні покарання не може ще раз враховувати її як обставину, що пом'якшує покарання.

Пленум Верховного Суду України наголосив на значенні такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням. Судді, які досліджують кримінальне провадження з такою обставиною, повинні перевірити наявність зізнання особи шляхом встановлення, чи була подана до органів розслідування, інших державних органів заява, або чи було зроблено добровільне повідомлення посадовій особі про злочин (у будь-якій формі) і чи не пов'язано це з тим, що особу уже було затримано як підозрювану і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину. Якщо у кримінальному провадженні не встановлено, хто вчинив злочин, добровільна заява або повідомлення особи про вчинення нею злочину мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, при-

тягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого злочину, про який не було відомо органам розслідування¹⁶².

Верховний Суд України відзначив поширеність плутанини у застосуванні зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі. Відповідно до ст. 5 КК України, Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або в інший спосіб поліпшує становище особи, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Навпаки, Закон, який посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії у часі.

Аналіз судової практики свідчить, що деякі суди неоднаково застосовували ст. 5 КК України і відповідні процесуальні норми КПК України та керувалися різними підставами, закриваючи кримінальні провадження.

Роз'яснення щодо розмежування цих понять Пленум Верховного Суду України надав у Постанові від 23.12.2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», зокрема, у зв'язку зі змінами обстановки¹⁶³. Досліджуючи ці питання, Пленум зазначив, що необхідно розрізняти зміну обстановки в широкому розумінні, тобто зміну соціальних, економічних, політичних, духовних, міжнаціональних, воєнних, міжнародних, природних, організаційних, виробничих та інших процесів у масштабах країни, регіону, області, міста, району, підприємства, установи або організації, та у вузькому, тобто об'єктивних (зовнішніх) умов життя, в яких перебувала особа на час

¹⁶² Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. №7 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03/print1481549036964323> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁶³ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 15.06.2019).

вчинення злочину та які значною мірою позначалися на її суспільній небезпечності.

Пленум підкреслив, що для застосування ст. 48 КК України необхідно встановити, що після вчинення певного злочину обстановка змінилася настільки, що вчинене діяння уже не є суспільно небезпечним. Особу можна визнати такою, що перестала бути небезпечною для суспільства, у разі, якщо вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України є правом, а не обов'язком суду, який вирішує це питання. Прикладами зміни обстановки є призов особи до Збройних Сил України або звільнення з армії, влаштування на роботу або звільнення з роботи, тяжке захворювання, переїзд в інше місце проживання, поміщення неповнолітнього до інтернату, усунення тяжких особистих обставин, під впливом яких було вчинено злочин, розрив зв'язків з особами, які примусили вчинити злочин¹⁶⁴.

Як приклад постанови, щодо застосування норм особливої частини КК України, на нашу думку, можна навести Постанову Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності»¹⁶⁵.

Пленум роз'яснив, що викрадення вважається таємним, якщо воно вчиняється у разі відсутності особи, у власності чи під охороною якої знаходилося майно, або в присутності такої особи, але непомітно для неї, а також у присутності сторонніх осіб, які не усвідомлюють факту викрадення майна і не можуть надати йому належної оцінки (психічно хворі, малолітні). Викрадення також є таємним, якщо воно вчиняється у присутності особи, якій доручено це майно, але вона перебуває у стані, що виключає можливість усвідомлювати значення того, що відбувається (наприклад, сон, непритомність,

¹⁶⁴ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Л.М. Кривоченко; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. С. 312.

¹⁶⁵ Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду № 10 від 06.11.2009 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 15.06.2019).

сильне сп'яніння тощо). Пленум Верховного Суду зазначив, що судді судів нижчих інстанцій допускали помилки у кваліфікації викрадення при змішаному способі вчинення злочину, тобто коли злочин було розпочато таємно, а продовжено у відкритий спосіб.

Іншими випадками, коли викрадення може кваліфікуватися як таємне, є викрадення у присутності осіб, які усвідомлюють, що вчиняється крадіжка, але суб'єкт знає, що ці особи не будуть йому перешкоджати, а також коли дії особи фактично помічені іншою особою, але суб'єкт цього не усвідомлює і вважає дії таємними. Як підкреслює Пленум Верховного Суду України, суди помилково кваліфікували як грабіж за ст.186 КК України дії осіб, які, вважаючи свої дії таємними, вчиняли викрадення чужого майна, не усвідомлюючи, що їхні дії помічені іншими особами.

Щодо цивільного процесу, як було зазначено вище, то залежно від характеру спірних правовідносин можна виокремити правові позиції Пленуму Верховного Суду України у сферах:

- житлових відносин (Постанова «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України» від 12.04.1985 р.¹⁶⁶);
- земельних відносин (Постанова «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16.04.2004 р.¹⁶⁷);
- сімейних відносин (Постанова «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21.12.2007 р., причиною видання якої було прийняття Сімейного Кодексу України та внесення суттєвих змін до норм матеріального права, які регулюють правовідносини щодо укладен-

¹⁶⁶ Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України: Постанова Пленуму Верховного Суду № 2 від 12.04.1985 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-85> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁶⁷ Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04> (дата звернення: 15.06.2019).

ня, припинення шлюбу, визнання його недійсним та майнових прав подружжя¹⁶⁸);

- трудових відносин (Постанова «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 06.11.1992 р.¹⁶⁹).

- цивільно-правових відносин тощо.

На нашу думку, однією з найгрунтовніших правових позицій Верховного Суду України було роз'яснення з питань страхування¹⁷⁰. Судом було звернено увагу на те, що учасники страхових правовідносин нерідко не розрізняють поняття «страхова виплата» і «страхове відшкодування», проте закон їх не ототожнює. Страхова виплата – це грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку, а страхове відшкодування – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

Виникають труднощі у вирішенні справ у зв'язку з відмовою страховика від страхової виплати за договорами страхування (рішення про відмову у здійсненні страхової виплати може бути оскаржено в судовому порядку). На підставі узагальнення Пленум Верховного Суду України звернув увагу на перелік передбачених законом умов, коли страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати, якими мають керуватися, але не завжди керуються суди.

Надано роз'яснення щодо наслідків неповідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, передбачений договором, і створення таким чином перешкод для визначення обставин, характеру та розміру збитків.

¹⁶⁸ Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁶⁹ Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. URL: <https://goo.gl/9muJzt> (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁷⁰ Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/647151BD4CCE00-E7C2257B7C004A8B79](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/647151BD4CCE00-E7C2257B7C004A8B79) (дата звернення: 15.05.2018)

Як зазначив Верховний Суд України, страховик може відмовитися від виплати у разі одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала. У разі, якщо суд уже вирішив питання щодо відшкодування шкоди, завданої винуватцем ДТП, то під час розгляду справи про відшкодування такої шкоди за рахунок страховика суд має з'ясувати, чи виконане таке рішення, тобто чи одержав потерпілий відшкодування збитків від винної особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 991 ЦК України договором страхування можуть бути додатково передбачені інші підстави для відмови здійснити страхову виплату, якщо це не суперечить закону. Виходячи зі змісту цих норм, Верховний Суд України дійшов висновку, що коли виникає страховий випадок, страховик зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, а інші умови договору є підставою для відмови лише у разі, якщо таке порушення положень договору страхувальником перешкодило страховику переконатися, що ця подія є страховим випадком, і має оцінюватись окремо у кожному разі.

Слід також враховувати, що закон пов'язує обов'язок страховика здійснити відшкодування саме зі страховим випадком, а не з наданням певних доказів страхувальником. Зокрема, відсутність довідки ДАІ не є підставою для часткового відшкодування чи відмови у ньому¹⁷¹.

У Постанові Верховного Суду України від 20.01.2016 р. № 6-2808цс15¹⁷² зазначено, що сторонами договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів є страхувальник та страховик, а договір укладається з метою забезпечення прав третіх осіб (потерпілих) на відшкодування шкоди, завданої цим третім особам унаслідок дорожньо-транспортної пригоди за участі забезпеченого транспортного засобу.

¹⁷¹ Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/647151BD-4CCE00E7C2257B7C004A8B79](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/647151BD-4CCE00E7C2257B7C004A8B79) (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁷² Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 січня 2016 року № 6-2808цс15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/4ABBDFB94A8702DAC2257F45002B0717](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/4ABBDFB94A8702DAC2257F45002B0717) (дата звернення: 15.05.2018).

Верховний Суд України виокремив два види зобов'язань у разі завдання потерпілому шкоди особою, а саме деліктне та договірне. У першому виді зобов'язання праву потерпілого (кредитора) вимагати відшкодування завданої шкоди у повному обсязі кореспондується відповідний обов'язок боржника. У другому – потерпілий так само має право вимоги до боржника, але яким уже є страховик.

Верховний Суд України зазначив, що обидва види зобов'язань не виключають одне одного, але наголосив, що деліктне зобов'язання є первинним, основним зобов'язанням, в якому діє загальний принцип відшкодування шкоди у повному обсязі, а підставою його виникнення є завдання шкоди. Страхове ж відшкодування здійснюється страховиком відповідно до умов договору виключно у межах страхової суми та у разі, якщо подія, в результаті якої завдано шкоди, буде кваліфікована як страховий випадок. Одержання потерпілим страхового відшкодування за договором не обов'язково припиняє деліктне зобов'язання, оскільки страхового відшкодування може бути недостатньо для повного покриття шкоди, й особа, яка завдала шкоди, залишається зобов'язаною. При цьому, потерпілий стороною договору страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів не є, але наділяється правами за договором: на його, третьої особи, користь страховик зобов'язаний виконати обов'язок зі здійснення страхового відшкодування¹⁷³.

Щодо господарського процесу, варто звернути увагу на узагальнення Верховним Судом України судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств. Так, виявлено наявність спорів про визнання недійсними установчих документів та скасування державної реєстрації. На особливу увагу потребує застосування ст. 4 «Установчі документи товариства» та

¹⁷³ Карпов С. 50 відтінків ОСЦПВ. ВС оголив проблему рівноваги майнових інтересів потерпілого та винуватця ДТП. *Закон і бізнес*. 2016. № 10 (1256). URL: http://zib.com.ua/ua/print/122120-verhovniy_sud_ogoliv_problemu_rivnovagi_maynovih_interesiv_p.html (дата звернення: 15.05.2018).

ст. 37 «Зміст статуту акціонерного товариства» Закону України «Про господарські товариства»¹⁷⁴.

Верховним Судом України було зазначено, що господарські суди при вирішенні спорів в основному правильно застосовують положення цих статей і за наявності підстав визнають недійсними установчі документи, якщо вони не відповідають вимогам, встановленим у зазначених статтях Закону і скасовують державну реєстрацію товариств.

Але бувають випадки, коли господарські суди вважають, що відсутність в установчих документах деяких обов'язкових відомостей не є підставою для визнання установчих документів недійсними. Прикладом може бути постанова Вищого господарського суду України від 06.11.2002 р. у справі № 4901/4-11 за позовом ТОВ Готель «Асторія» до ЗАТ «Асторія-Холдинг». У постанові зазначено, що, оскільки зобов'язання засновників щодо викупу акцій виконані належним чином, то відсутність у статуті відомостей про наслідки невиконання зазначеного зобов'язання не може бути підставою для визнання статуту недійсним. Але у цьому разі відсутність в установчих документах акціонерного товариства відомостей, передбачених ст. 4 та ст. 37 Закону України «Про господарські товариства», є підставою для відмови у державній реєстрації товариства, а також може бути підставою для визнання установчих документів товариства недійсними та скасування державної реєстрації¹⁷⁵. ЦК України передбачає, що учасниками цивільно-правових відносин є фізичні та юридичні особи. Фізична особа-підприємець самотійно, ініціатив-

¹⁷⁴ Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств: Судова палата у господарських справах Верховного Суду України від 01.01.2004 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v3_62600-05/print1481549036964323 (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁷⁵ Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств: Судова палата у господарських справах Верховного Суду України від 01.01.2004 р. URL: <http://ua-info.biz/legal/baseae/ua-amembe/index.htm> (дата звернення: 15.05.2018).

но, систематично та на власний ризик здійснює господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку¹⁷⁶. Проте на теперішній час за статистичними даними 2017 р. загальна кількість ФОП зменшилася на 128 402. Масове закриття ФОПів відбувається у кожній області України (у Київській (17176), Харківській (12390) та Дніпропетровській (11196) області)¹⁷⁷. Ця ситуація впливає на збільшення кількості спорів, що пов'язані з припиненням їх діяльності та задоволенням вимог кредиторів до таких суб'єктів.

Щодо адміністративного судочинства, то Пленум Верховного Суду України з метою забезпечення однакового і правильного застосування законодавства при вирішенні адміністративних позовів до органів суддівського самоврядування роз'яснив, що у контексті КАС України органи суддівського самоврядування (збори суддів, конференції суддів, з'їзд суддів України, ради суддів), їх уповноважені особи [головуючі на зборах, конференціях суддів, з'їзді суддів України, їх члени (делегати), голови, їх заступники, члени рад суддів] при здійсненні ними дій (бездіяльності) чи прийнятті рішень, пов'язаних з реалізацією функцій суддівського самоврядування, не є суб'єктами владних повноважень та не можуть бути відповідачами у відповідних адміністративних справах, а компетенція адміністративних судів відповідно до ст. 17 КАС України на розгляд таких спорів не поширюється. Скарги на рішення вищезазначених суб'єктів мають розглядатися самими органами суддівського самоврядування відповідно до чинного законодавства про судоустрій та внутрішніми актами, що регулюють їх діяльність¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Статус фізичної особи – підприємця: проблеми застосування законодавства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.01.2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-11> (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁷⁷ Кількість зареєстрованих приватних підприємців в Україні впала більше ніж на 120 тисяч. ТСН. URL: tsn.ua/groshi/kilkist-zareyestrovanih-privatnih-pidpriyemciv-v-ukrayini-vpala-bilshe-nizh-na-120-tisyach-859183.html (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁷⁸ Про деякі питання, що виникають у судовій практиці щодо позовів до органів суддівського самоврядування. *Вісник Верховного Суду України*. № 1 (101). 2009. С. 2–3.

Важливою складовою будь-якого процесу є встановлені законом або судом строки, у межах яких вчиняються процесуальні дії. Їх вплив призводить до настання певних наслідків, наприклад, неможливості вчинення процесуальної дії або неприйняття документів. Проблема пропущення встановленого законом строку є однією із найпоширеніших.

Прикладом вирішення подібної спірної ситуації є постанова Верховного Суду України від 09.06.2015 р., винесена по справі за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Самсунг Електронікс Україна Компані» до Центрального офісу з обслуговування великих платників податків Окружної державної податкової служби про визнання недійсним та скасування податкового повідомлення.

Предметом спору було вирішення питання щодо перебігу десятиденного строку для сплати податкового зобов'язання з ПДВ. Заявник, не погоджуючись з ухвалою суду касаційної інстанції, і посиляючись на неоднакове застосування Вищим адміністративним судом України норм ПК, просив ухвалу Вищого адміністративного суду України скасувати та ухвалити Верховним Судом України нове рішення.

За результатами розгляду справи Верховний Суд України дійшов висновку, що ПК України покладає на платників податків обов'язок самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого Кодексом для подання податкової декларації, крім випадків, передбачених законом.

Водночас вказана норма не встановлює строків подання податкової декларації, а містить лише загальне поняття граничного строку, передбачене ПК України для подання податкової декларації. Проте закріплено, що у разі, якщо останній день строку подання податкової декларації припадає на вихідний або святковий день, то останнім днем вважається операційний (банківський) день, що настає за вихідним або святковим днем.

У вказаному положенні ПК України немає поняття «переноситься», а вжито термін «вважається», що не допускає жодних двозначних трактувань.

Верховний Суд України відзначив у своїй постанові, що у разі, якщо норма ПК України чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або коли норми одного і того ж нормативно-правового акта суперечать між собою та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків.

Для використання європейського досвіду колегія суддів Судової палати в адміністративних справах посилалася на Європейську конвенцію про обчислення строків (ETS № 76) від 16.09.1972 р., яка застосовується до обчислення строків у цивільних, комерційних та адміністративних справах. У ст. 5 Конвенції закріплено, що при обчисленні строку суботи, неділі та офіційні свята враховуються. Проте, якщо «diesadquem» (для цілей цієї Конвенції термін «diesadquem» означає день, в який строк спливає) строку, до спливу якого має бути здійснена та чи інша дія, припадає на суботу, неділю, офіційне свято чи день, який вважається офіційним святом, встановлений строк продовжується на перший робочий день, який настає після них.

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України у конкретній справі дійшла висновку, що у разі, якщо останній день строку подання податкової декларації, передбачений ПК України, припадає на вихідний або святковий день, граничним строком подання такої декларації є перший після цієї дати. Оскільки останній день строку подання податкової декларації припав на вихідний день (20 жовтня 2012 року – субота), граничним строком подання такої декларації є операційний (банківський) день, що настав за вихідним днем – 22 жовтня 2012 року (понеділок), і

саме від цієї дати розпочинається відлік десятиденного строку сплати узгодженого зобов'язання відповідним платником¹⁷⁹.

Щодо забезпечення єдності судової практики у справах щодо адміністративних правопорушень, як приклад можна навести Постанову Пленуму № 14 від 23.12.2005 р. У конкретній справі Суд конкретизував, що ст. 130 КпАП передбачає відповідальність за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що для притягнення особи до відповідальності за це правопорушення не має значення, протягом якого часу особа, яка перебуває у стані сп'яніння чи під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, керувала транспортним засобом. Пленум висловив думку, що правопорушення вважається закінченим з моменту, коли він почав рухатися на транспортному засобі, якщо сам факт і рівень сп'яніння підтверджено у встановленому порядку.

У цій постанові Верховний Суд України роз'яснив також перелік осіб, які можуть бути суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КпАП «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна». До них зараховують будь-яких осіб, які безпосередньо беруть участь у процесі руху на дорозі і як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин. При цьому пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна має бути наслідком порушення Правил дорожнього руху¹⁸⁰.

¹⁷⁹ 10 визначальних рішень Верховного Суду України у податкових спорах у 2015 році URL: http://protokol.com.ua/ru/10_viznachalnih_rishen_verhovnogo_sudu_ukraini_u_podatkovih_sporah_u_2015_rotsi/ (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁸⁰ Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду

Отже, на підставі викладеного можна зробити висновок, що Верховний Суд при вивченні практики розгляду судами окремих категорій справ:

- по-перше, звертає увагу на помилки і неточності при застосуванні окремих законодавчих норм;
- по-друге, надає конкретний приклад щодо правильного, на його думку, тлумачення і застосування законодавчих норм.

Проте, варто пам'ятати, що навіть досвідчені судді найвищої судової установи можуть припуститися помилок при вирішенні справ. Так, судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановою від 19.10.2016 р. у справі № 903/623/13 скасувала постанову ВГСУ, ухвалену за результатами касаційного перегляду судових рішень першої та апеляційної інстанції у справі щодо визнання недійсними результатів аукціонів з продажу майна підприємства-банкрута. Підставою для звернення до Верховного Суду України було неоднакове застосування судом касаційної інстанції положень ст. 8 та ст. 115 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», внаслідок чого, на думку позивача, було ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах, та мала місце невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку, викладеному у постанові Верховного Суду України, щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

Погодившись із цим, Верховний Суд України скасував постанову ВГСУ з процесуальних підстав, а саме, неправильного, на думку суддів, застосування ст. 8 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що «суд касаційної інстанції, переглядаючи судові рішення у частині визнання недійсними результатів аукціону з продажу майна банкрута, діяв не як суд, встановлений законом. Відтак, постанова Вищого господарського суду України від 6 липня

України № 14 від 23.12.2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (дата звернення: 15.06.2019).

2016 р. (про визнання недійсними результатів аукціону) у справі, що розглядається, підлягає скасуванню із залишенням у силі постанови суду апеляційної інстанції». Обґрунтовуючи «незаконність» дій ВГСУ, Верховний Суд не роз'яснив, чому аукціон не можна вважати правочином, і якою є тоді його правова природа.

До речі, указана позиція по справі Судової палати у господарських справах суперечила позиції Цивільної палати Верховного Суду України щодо визначення правової природи аукціону як правочину, що була висловлена у раніше прийнятих постановах.

Слід сказати, що при цьому Судова палата у господарських справах відійшла від своєї правової позиції, висловленої по справі № 903/623/13, зазначивши у постанові від 14.12.2016 р. у справі № 904/9284/14, що «...особливості процесу, передбачені законодавством щодо проведення аукціону, полягають у сукупності дій його учасників, спрямованих на досягнення певного результату, тобто є обставиною, із настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин, а тому є правочином».

ВГСУ протягом періоду існування помилкової позиції Палати Верховного Суду України продовжував приймати та розглядати касаційні скарги на судові рішення про визнання результатів аукціонів із продажу майна банкрутів недійсними, визнавши законним та необхідним відійти від позиції Верховного Суду, про що і зазначалося в ухвалах¹⁸¹.

Існували також приклади розбіжностей у позиціях Судових палат Верховного Суду України, наприклад, у Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України.

Стосовно юрисдикційної належності спорів із приводу рішень, дій чи бездіяльності у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, якщо ці спори поєднані із спором про право власності третіх осіб на таке майно. В одних рішеннях Верховний Суд України орієнтував, що такі спори до адміністративної юрисдикції належать (постанова від 21 січня 2009 р. в ЄДРСР за № 3111514; по-

¹⁸¹ Удовиченко О. Судова практика: чи є аукціон правочином? URL: <http://bankruptcy-ua.com/articles/6111> (дата звернення: 15.05.2018).

станови від 27 квітня 2010 р. в ЄДРСР за № 9667509), а в інших – належать (постанова від 27 лютого 2008 р. в ЄДРСР за № 3384494; постанова від 15 травня 2007 р. в ЄДРСР за № 722205)¹⁸².

У зв'язку з вищевикладеним, погоджуємося з точкою зору фахівців КРЕС, що наявність суперечливих рішень національних судів вищої інстанції може створювати умови для порушення вимог п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо права на справедливий суд. У зв'язку із цим спеціалісти КРЕС вважають за необхідне проаналізувати: 1) глибинність та тривалість розбіжностей, які наявні у судовій практиці; 2) чи пропонує національне право заходи з подолання таких розбіжностей; 3) чи ці заходи застосовуються; 4) наслідки застосування таких заходів¹⁸³.

Наведений приклад ще раз підтверджує тезу, що досягти абсолютної єдності судової практики неможливо, проте необхідно вживати заходів щодо наближення до неї. За результатами дослідження можна також дійти висновку про велике навантаження на суддів Верховного Суду. Класифікація його правових позицій допоможе систематизувати та впорядкувати значний за обсягом масив інформації, що буде корисним не лише суддям судів нижчої інстанції, але й науковцям та практикам.

¹⁸² Колізії між адміністративною та господарською юрисдикцією: шляхи їх подолання. URL: http://sc.gov.ua/ua/publikaciji_za_ii_pivrichchja_2011_roku_/koliziji_mizh_administrativnoju_ta_gospodarskoju_jurisdikcijeju_shljahi_jih_po_dolannja.html (дата звернення: 15.05.2018).

¹⁸³ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.06.2019).

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВИЩИМИ ОРГАНАМИ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

3.1. Роль верховних (вищих) судів зарубіжних країн у забезпеченні єдності судової практики

Сучасний європейський вектор реформування системи судоустрою надає особливої актуальності вивченню і запровадженню досвіду функціонування судових органів, що забезпечують єдність судової практики у зарубіжних країнах. На актуальність цієї теми також впливають процеси наближення романо-германської правової сім'ї, до якої належить Україна, та англосаксонської, через що можна говорити про тенденції взаємного впливу та запозичення рис.

За загальним правилом забезпечення єдності судової практики покладається на вищий або верховний суд країни, який відповідає за однакове застосування матеріального та процесуального права, перегляд судових рішень нижчестоящих судів (як правило, шляхом касаційного провадження).

У зв'язку з тим, що протягом тривалого часу обговорюється питання щодо надання рішенням Верховного Суду прецедентного характеру, вважаємо за доцільне звернути увагу на досвід Сполучених Штатів Америки та Великої Британії щодо використання прецеденту.

Як зазначають науковці, протягом 230 років, із часу прийняття Конституції США в 1787 р., основи судоустрою цієї держави майже не змінювалися. Суддя Федерального окружного суду округу Невада Філ М. Про наголосив, що серед суттєвих змін у державі за час її існування можна відзначити лише скасування рабства, надання права голосу жінкам і покращання пересування та комунікацій¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 4 (152). С. 5.

Слід підкреслити, що судова влада у США має унікальний характер, адже американські суди не створюють єдиної системи судоустрою, а тому доцільно говорити про наявність декількох різних систем, незалежних одна від одної¹⁸⁵. До складу США належать п'ятдесят штатів, кожен з яких має свою власну судову систему, яка може бути як дворівневою, так і трирівневою. На чолі кожної з них знаходиться Верховний Суд штату.

Незважаючи на наявність такої значної кількості судових систем, у США діє єдиний Верховний Суд – судовий орган, покликаний очолити розгалужені судові органи. Верховний Суд США запроваджено на підставі Закону про судоустрій від 24.09.1789 р. і створено 02.02.1790 р. До його повноважень належить: розгляд справ по першій інстанції; апеляційний перегляд справ; здійснення конституційного контролю; тлумачення Конституції США та федеральних законів (на відміну від української системи судоустрою, в якій право тлумачити Конституцію України має лише Конституційний Суд України, право тлумачити Конституцію в США мають також суди штатів та федеральні суди¹⁸⁶).

Зазначимо, що з тисячі справ на розгляд до Верховного Суду потрапляють лише одиниці. За рік Верховним Судом США розглядається приблизно 150–160 справ (Верховний суд США складається з дев'яти суддів). Переважна кількість справ надходить до цього суду відповідно до процедур сертиорари, тобто витребування судом справи (до 90 %), із них позитивні рішення приймаються лише у 7–8 %¹⁸⁷. Порівнюючи цей показник із показником України, варто зазначити, що за перші дев'ять місяців 2017 р. до Верховного Суду України надійшло на розгляд 5 529 справ і матеріалів, що навіть з урахуванням кількості суддів Верховного Суду України на той час (48 суддів) є завеликим обсягом роботи.

¹⁸⁵ Шишкін В.І. Судові системи країн світу: навч. посіб: 3 кн. Кн. 1 Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 90

¹⁸⁶ Пильгун Н.В. Верховний Суд США в політико-правовій системі США. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 119.

¹⁸⁷ Бибило В.Н. Судебные системы зарубежных государств : учеб.-метод. пособ. для студ. юрид. спец. БГУ. Минск: БГУ, 2012. С. 35.

У доборі справ для розгляду беруть участь судді або помічники суддів, надаючи перевагу справам, в яких однією із сторін є федеральний уряд, та справам із федеральних судів. Суттєвою відмінною рисою є те, що кожен суддя має власні критерії для допуску справи до Верховного Суду, та, як зазначає Н. Пильгун, цей добір має часто не технічний, а політичний характер¹⁸⁸. Видається, фактичне існування такого порядку суперечить ознакам демократичної держави та негативно впливає на якість формування судової практики.

Щодо здійснення конституційного контролю цим судом, слід відзначити, що у США відсутній окремий Конституційний суд, як, наприклад, в Українській державі. Здійснення цієї функції було започатковано Верховним Судом США у 1803 р. у справі «Марбері проти Медісона»¹⁸⁹ та, видається, також спрямовано на забезпечення єдності судової практики.

Реалізуючи функцію конституційного контролю, Верховний Суд США порівнює законодавчий акт із положеннями Конституції. У разі визнання закону неконституційним, як зазначив Д. Філд у справі «Нортон проти Шебі Каунті», такий закон вважається недійсним із часу його прийняття. Верховний Суд у майбутньому може переглянути своє рішення, у результаті чого закон знову отримає силу.

Вирішуючи питання щодо неконституційності, суд бере до уваги такі доктрини:

- суворої необхідності, тобто під час тлумачення закону судді повинні уникати виникнення питання щодо його неконституційності (в Україні, навпаки, у подібних випадках передусім мають з'ясувати відповідність рішень чи дій Конституції);
- явної помилки, тобто закон мають визнати неконституційним, якщо дійдуть висновку, що законодавець помилився настільки, що порушення Конституції не викликає жодних сумнівів;

¹⁸⁸ Пильгун Н.В. Верховний Суд США в політико-правовій системі США. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 119.

¹⁸⁹ Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 4 (152). С. 6

— неправових критеріїв, тобто судді не мають брати до уваги мотиви прийняття закону, його доцільність або відповідність духу Конституції, лише відповідність саме положенням Конституції;

— подільності закону, тобто визнання неконституційної частини закону не тягне визнання його недійсним у цілому.

Окрім тлумачення Конституції, Суд бере участь у тлумаченні законодавчих актів. Для відображення значної ролі суддів у тлумаченні законів вдалою є теза американського юриста Д. Грея: «Стверджують, що право складається з двох частин: права, створеного законодавцем, та права, створеного суддями, але фактично все право створено суддями»¹⁹⁰.

Головною причиною такого значення суддівського тлумачення законів є неоднозначність та нечіткість положень законодавчих актів. У зв'язку із цим суддя Ф. Франкфуртер зазначив: «Коли воля законодавця оповита туманом, тоді те, що називається судовим тлумаченням, з неминучістю містить елемент суддівського творення»¹⁹¹.

У зв'язку із цим цікавою є точка зору колишнього голови Верховного Суду США Е. Уоррен, який, підкреслюючи значущість рішень суду, зазначив: «Суд створює право. Правотворча діяльність суду – це не основна його мета і функція. Суд творить право у процесі своєї основної судової діяльності. Він не замінює Конгрес і не має жодних намірів узурпувати владу Конгресу. Але ми (судді) створюємо право, інакше бути не може»¹⁹².

Рішення Верховного Суду США мають характер правових норм, проте в юридичній літературі стосовно них поширено терміни «прецедент» або «судова практика». Перший походить від лат. «precedens», що означає «йде попереду». Оксфордський словник

¹⁹⁰ Жидков О.А. Верховный суд США: право и политика. отв. ред.: Мишин А.А. Москва: Наука, 1985. С. 133.

¹⁹¹ Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: в 4 т. Т. 4. Часть Особенная: страны Америки и Азии; отв. ред. проф. Б.А. Страшун. Изд-во. Норма (Изд-во. группа НОРМА—ИНФРА. М), 2001. С. 134.

¹⁹² Остапенко В.Д. Щодо проблем судової правотворчості при здійсненні конституційного контролю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 51.

тлумачить прецедент як попередню справу або правове рішення, які можуть бути використані (або мають бути використані) у подібних за обставинами справах¹⁹³.

У найзагальнішому сенсі прецедент – це те, що сталося у певній ситуації раніше та що використовується як зразок, що допомагає вирішити, як варто вчинити у подібній ситуації, якщо вона виникає.

Судовий прецедент – рішення суду у конкретній справі, що набуває обов’язковості при вирішенні аналогічних справ у майбутньому цим судом або нижчестоящими судами, а також спосіб вираження і закріплення правил поведінки, які встановлюються компетентними органами держави для врегулювання конкретних життєвих ситуацій¹⁹⁴.

Відзначимо, що *Ratio decidendi* (з лат. – підстава для вирішення) – частина рішення, в якій міститься норма або принцип права, на підставі якої/якого було вирішено справу. Ця частина є обов’язковою для вирішення наступних аналогічних справ. *Obiter dictum* (з лат. – сказане між іншим) – частина рішення, що містить зауваження суду з питань, які безпосередньо не належать до предмета судового рішення. Вона має додатковий, необов’язковий характер¹⁹⁵.

Верховний Суд США, на відміну від верховних (вищих) судів більшості інших держав, не пов’язаний своїми попередніми власними рішеннями. Суддя Л. Брендіс зазначав: «Пов’язаність суддів їх попередніми рішеннями є звичайним та мудрим правилом дії, але не є загальною та неухильною вимогою». У 1910 р. у справі «Герц проти Вудман» Верховний Суд США зазначав, що, незважаючи на те, що правило «*stare decisis*» (з лат. – стояти на вирішеному) спрямовано на забезпечення одноманітності рішень, воно не є твердим. Суд

¹⁹³ English Oxford Living Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/precedent> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁹⁴ Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення: 15.06.2019).

¹⁹⁵ Романова А.К. Правовая система Англии: учеб. пособ. 2-е изд., испр. Москва: Дело, 2002. С. 165.

сам вирішує, чи дотримуватися попередніх рішень, чи відхилятися від них¹⁹⁶.

Досліджуючи правило прецедента, М. Нікіфорова зазначила, що у США правило прецеденту ніколи не вважалося абсолютною вимогою, а інтерпретувалося скоріше як презумпція, від якої можна легко відійти¹⁹⁷. Прикладом є рішення Верховного Суду США у 1896 р. у справі «Плессі проти Фергюссона», в якому суд визнав законною сегрегацію (розділення послуг, установ, шкіл за расовою ознакою). Через п'ятдесят вісім років, у 1954 р. Верховний Суд США прийняв рішення у справі «Браун проти освітянської ради міста Топеки», в якому визнав сегрегацію у школі неконституційною і такою, що підлягає скасуванню¹⁹⁸.

На нашу думку, можливість Верховного Суду США відійти від попереднього рішення, обумовлена федеративним устроєм країни, є необхідним для зменшення кількості розбіжностей між правом федеративних штатів США та, головне, дозволяє судовим рішенням відповідати сучасним економічним, політичним та соціальним умовам розвитку держави, що позитивно впливає і на весь масив судової практики.

З урахуванням вищенаведеного, слід сказати, що можливість відступити від свого попереднього рішення має позитивний характер також тому, що:

- по-перше, незважаючи на те, що судді є досвідченими професіоналами у галузі права, вони також можуть припускатися помилок. Можливість відійти від попередньої правової позиції, викладеної у рішенні, зменшує вірогідність прийняття у подальшому незаконних рішень;
- по-друге, навіть у тотожних із першого погляду справах можуть існувати певні суттєві відмінності, що будуть вимагати прийняття іншого рішення.

¹⁹⁶ Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2003. С. 177.

¹⁹⁷ Бондаренко Є.І. Особливості прецедентного права США. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 66.

¹⁹⁸ Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-е вид. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. С. 238.

Одним із шляхів пристосування старих прецедентів до сучасних умов є практика диференціювання прецеденту. У цьому випадку суд наголошує на певних розбіжностях нової справи порівняно з прецедентом. Цей метод дозволяє зробити прецедентне право гнучкішим та здатним пристосовуватися до нових умов.

Одним із недоліків, що може стати перешкодою на шляху єдності судової практики, є те, що рішення Верховного Суду є складними за своєю юридичною мовою, у результаті чого вони є незрозумілими для більшої частини населення.

Правова система США багато в чому походить від правової системи Великої Британії, тому засади діяльності судових систем цих двох держав мають багато спільних рис, але й суттєві відмінності. Судова система США є більш гнучкою та більш придатною до змін, ніж консервативна англійська.

Судоустрій Великої Британії складається із судових систем Англії та Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії, які об'єднані Верховним Судом Сполученого Королівства. Останній є вищою судовою інстанцією щодо них. Цей орган було створено на підставі ч. 3 Акта Конституційної Реформи 2005 р., і він почав діяти з 01.10.2009 р. Йому було передано повноваження Апеляційного комітету Палати лордів, що здійснював діяльність від імені Палати лордів та Судового комітету Таємної ради¹⁹⁹.

Цей суд:

- розглядає питання права, що мають велике суспільне значення;
- є вищою апеляційною інстанцією щодо рішень судів Англії, Уельсу та Північної Ірландії у цивільних і кримінальних справах;
- здійснює юрисдикцію судового комітету Таємної ради у справах, які передаються на його розгляд відповідно до спеціальних законів Шотландії, Північної Ірландії та закону Уельсу від 2006 р.

¹⁹⁹ Шередеко Е. В. Судебный прецедент в Великобритании в начале XXI века. Государство и право: теория и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2014 г.). Чита: Изд. «Молодой ученый», 2014. С. 110.

На нашу думку, важливим для формування судової практики є той факт, що юрисдикція цього суду поширюється на всю територію країни, але на його розгляд можуть потрапити не всі справи, а лише ті, які мають важливе загальносуспільне значення. Перегляд судових рішень здійснюється лише з питань права. Рішення Верховного Суду Сполученого Королівства утворюють судову практику, обов'язкову для застосування усіма судами нижчого рівня, і навіть не тільки судами, але й усіма суб'єктами права, оскільки мають силу закону²⁰⁰.

Система судоустрою Англії також є складною та розгалуженою. Вона складається із судів графств, судів магістратів, Суду королівської лави Високого суду правосуддя, Суду права справедливості Високого суду правосуддя, Суду у справах сім'ї Високого суду правосуддя, Судів Корони, Центрального Кримінального суду: Олд Бейлі, Апеляційного суду та Палати лордів, яка є вищою судовою інстанцією Англії. Але, незважаючи на те, що саме цей орган має забезпечувати єдність судової практики, на практиці переважна кількість судових прецедентів формується Апеляційними судами²⁰¹.

Головна роль у забезпеченні єдності судової практики як у судовій системі Великої Британії, так і окремо в Англії, належить судовому прецеденту. Р. Давид писав: «англійські юристи розглядають своє право головним чином як право судової практики, судовий прецедент – головна форма загального права та права справедливості»²⁰².

Загальне право (англ. Common law) є частиною прецедентного права Англії. Друга гілка прецедентного права – право справедливості, що склалося на підставі судових прецедентів Канцлерського суду за рішеннями, прийнятими лордом-канцлером²⁰³.

²⁰⁰ Назаров І. Завдання та повноваження Вищого судового органу (на прикладі європейських країн). *Право України*. 2012. № 11-12. С. 76.

²⁰¹ Майданик Р. Англійський судовий прецедент як джерело права. *Юридична Україна: питання розвитку приватного права*. №1. 2013. С. 56.

²⁰² Шередеко Е. В. Судебный прецедент в Великобритании в начале XXI века. Государство и право: теория и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2014 г.). Чита: Изд. «Молодой ученый», 2014. С. 107.

²⁰³ Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/legal> (дата звернення: 15.06.2019).

Прецедентне право Англії є самостійним та повноцінним джерелом права, яке безпосередньо регулює діяльність багатьох інститутів, зокрема, договірних, зобов'язального права. Прецеденти тісно пов'язані із застосуванням законодавства, адже в Англії саме суди мають тлумачити, уточнювати та сприяти розвитку положень статутного права.

Доктрина судового прецеденту, як обов'язкового джерела права, отримала розвиток в Англії у другій половині XVIII ст. До цього ідея того, що судді можуть своїми рішеннями створювати норми права, вважалася неприйнятною, а їх рішення мали декларативний характер. У рішенні *Fisher v. Prince* від 1762 р. лорд Мэнс Філд підкреслив: «Розумні доводи та дух судової справи, а не літера окремого судового рішення створюють право». Але вже в 1833 р. у справі *Mirehouse v. Rennell* суддя Парк висловив протилежну думку: прецеденти повинні братися до уваги такими, якими вони є, судді не можуть відкидати їх або у цілому відмовлятися від аналогії²⁰⁴.

Так, значущість та обов'язковість судового прецеденту в Англії залежить від двох критеріїв: від того, який саме суд прийняв рішення, та стосовно якого суду оцінюється дія прецеденту. Так, рішення Верховного Суду Великої Британії є обов'язковими прецедентами для цього суду й усіх судів нижчої інстанції. Рішення, що приймаються Апеляційним судом, є обов'язковими для всіх судів, окрім Верховного суду Великої Британії. Рішення Високого суду правосуддя є обов'язковими для всіх судів окрім Верховного Суду Великої Британії та Апеляційного суду. Рішення магістратських судів і судів графств не є обов'язковими ні для цих, ні для інших судів, проте ці суди мають дотримуватися прецедентів судів вищої інстанції²⁰⁵.

Слід зазначити, що не всі рішення вищих судових органів набувають статусу прецеденту. Головною вимогою є прийняття рішення більшістю голосів у суді. Якщо судді мають різні погляди на вирі-

²⁰⁴ Романова А.К. Правовая система Англии: учеб. пособ. 2-е изд., испр. Москва: Дело, 2002. С. 160.

²⁰⁵ Майданик Р. Англіїський судовий прецедент як джерело права. *Юридична Україна: питання розвитку приватного права*. №1. 2013. С. 55.

шення справи, то їх позиція має бути оформлена окремо та не матиме характеру прецеденту. Але у практиці існували випадки, коли окрема позиція судді по справі у майбутньому ставала точкою зору більшості. Зазначимо, що в Україні вимога щодо прийняття рішення більшістю голосів є відсутньою.

Рішення може втратити силу прецеденту у випадках судового подолання та відхилення від прецеденту. Перша ситуація пов'язана із заміною попереднього прецеденту новим рішенням суду вищої інстанції або того самого суду, друга – із втратою чинності норми акта Парламенту, відповідно до якої було сформовано прецедент. Із цього питання А. Романов наголосив: «Судді надають перевагу не скасування прецеденту, а їх подоланню. У разі необхідності цей механізм дозволяє повернути будь який «сплячий» прецедент».

Відхилення прецеденту має місце за наявності суттєвих відмінностей між обставинами справи, на підставі якої створено прецедент, та справи, що розглядається. У цьому випадку суд не зобов'язаний дотримуватися прецеденту.

Судовий прецедент підлягає обов'язковому оприлюдненню для надання йому офіційного характеру та загальнодоступності у використанні. Найавторитетнішим є видання Інкорпорованої ради судових звітів Англії та Уельсу. Цей орган протягом року публікує чотири збірника серії «Судові звіти», в якому набувають відображення рішення апеляційних інстанцій, відділу королівської лави, відділу із сімейних справ та канцлерського відділення Високого суду. Із розвитком інформаційних технологій було уможливлено публікацію рішень на електронних ресурсах. З 1996 р. почали публікуватися в Інтернеті усі рішення Палати лордів, а у 2014 р. Верховний суд Великої Британії став першим у світі вищим судовим органом держави, який почав публікувати свої новини у Твіттері. Це дозволило оперативно та просто інформувати читачів про діяльність суду²⁰⁶.

²⁰⁶ Шередеко Е. В. Судебный прецедент в Великобритании в начале XXI века. Государство и право: теория и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2014 г.). Чита: Изд. «Молодой ученый», 2014. С. 109.

Інститут прецеденту у Великій Британії перебуває у розвитку, але, як зазначив сучасний дослідник Р. Кросс, він завжди зберігає такі риси: повагу до окремо взятого рішення одного із вищих судів; визнання рішення такого суду переконливим прецедентом для судів, які стоять вище за нього в ієрархії; окреме рішення розглядається завжди як обов'язковий прецедент для нижчих судів²⁰⁷.

Як було зазначено, США та Велика Британія є двома найяскравішими прикладами застосування судового прецеденту. За результатом дослідження досвіду цих країн виникає питання щодо доцільності та можливості надання рішенням Верховного Суду також характеру прецеденту. Це питання неодноразово поставало серед наукової спільноти та знаходить як своїх прихильників, так і супротивників.

Впровадження інституту судового прецеденту до судової системи України досліджували вітчизняні науковці: І. Бейцун, Л. Луць, В. Кухнюк, Я. Романюк, Р. Майданик, В. Протасов, В. Сердюк, Д. Шишкін та ін.

До прихильників цієї ідеї можна віднести Л. Луць, яка наполягала на необхідності запровадження судового прецеденту як джерела права в Україні. До причин, що обґрунтовують її точку зору, науковець зараховувала неякісну систему нормативно-правових актів (наявність прогалин, дублювань, колізій) та необхідність збереження сутності судової гілки влади, яка покликана не тільки забезпечити розгляд справ по справедливості, захист інтересів особи, але й створити цілісну, ефективну судову систему. До того ж вона наголосила на необхідності визнання нормативних функцій не лише Верховного Суду, але й Конституційного Суду України.

До ознак судового прецеденту Л. Луць зараховує:

- формальну обов'язковість волевиявлення правозастосовчого суб'єкта (судового органу), яке водночас може здійснювати і нормотворчі функції;
- містить норми чи принципи права;

²⁰⁷ Мідзяновська В. Судовий прецедент: структура, види. *Право України*: Респ.юрид. журнал. 2006. № 6. С. 119.

- має письмову та юридичну зовнішню форму вираження, властиву актам суб'єкта нормотворення;
- виникає за відсутності нормативно-правової регламентації (наявності прогалин);
- застосовується при розгляді аналогічних справ;
- забезпечується державою (державами);
- поширює дію лише на суб'єктів та відносини в аналогічних справах;
- має обов'язковий характер, як правило, для суб'єктів застосування права²⁰⁸.

Позитивно ставиться до надання прецедентного характеру рішенням Верховного Суду і С. Шевчук, який наголошує, що постанови Пленуму Верховного Суду мають риси правотворчості, оскільки вони мають загальний характер. Такі акти С. Шевчук вважає необхідно називати актами «квазіпрецедентного» права.

Серед причин, що підтверджують необхідність надання рішенням Верховного Суду характеру прецеденту, він наводить такі:

- зміцнення незалежності судової влади від законодавчої та виконавчої (завдяки прецедентному характерові рішень суддя більше не буде виконувати роль механічного виконавця волі «політичних гілок влади»);
- надання конституційним нормам, зокрема конституційним нормам принципам та нормам про права людини та основні свободи, прямої дії, їх безпосереднє застосування у судах незалежно від наявності або відсутності відповідного «конкретизуючого» законодавства, що потребує нової, творчої ролі суддів;
- подолання у ході здійснення судочинства проблем, пов'язаних із колізійністю та суперечливістю законодавства, наявності у ньому прогалин та нечітких положень тощо;
- європейська інтеграція України, що передбачає сприйняття та застосування на рівні судової влади практики Європейського Суду з прав людини, практики Європейського суду справедливості (Суду

²⁰⁸ Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 10.

ЄС), інших джерел європейського права, а також відповідної доктрини та якісно іншого розуміння права, ніж воно склалось історично в Україні за радянських часів;

- перевантаженість української правової системи, зокрема зростання кількості касаційних справ, що потребують розгляду, суперечливість практики застосування законодавства судами України (наприклад, коли один апеляційний суд за аналогічних фактичних обставин приймає протилежне рішення, ніж інший апеляційний суд)²⁰⁹.

О. Святоцький, навпроти, наголошує, що в Україні уже існує декілька видів прецедентів:

- висновки Верховного Суду України, яким він надає характеру «квазіпрецедентів» (префікс «квазі» вказує на уявний, несправжній характер іменника, що йде за ним, тому, на нашу думку, «квазіпрецедент» – судові рішення, що містять варіант вирішення спірної ситуації та варіант тлумачення норми права, але не є обов'язковими для наслідування іншими судами, як, наприклад, у США);

- рішення Європейського суду з прав людини, що є класичним різновидом прецеденту;

- рішення Конституційного суду України, що є прецедентами тлумачення.

Цікавою є точка зору В. Сердюка, який обґрунтовує ефективність дії судового прецедента у трьох аспектах: заповнення прогалин законодавства, усунення суперечностей у нормах чинного законодавства, припинення знецінення у правовому розумінні підзаконних актів (за умови неповноти, неточностей законодавчих актів)²¹⁰.

На думку Я. Романюка, правовий висновок попередника Верховного Суду мав надзвичайну вагу. Проте у класичному розумінні він не був судовим прецедентом, який сформувався в англосаксонській

²⁰⁹ Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні). С. 17-18. URL: http://www.judges.org.ua/article/Vesnik_6.pdf.

²¹⁰ Сердюк В.В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. С.77.

правовій сім'ї. Верховний Суд України не створював й не міг створювати правової норми чи змінювати її. Суд на прикладі конкретного випадку роз'яснював зміст правової норми: як її слід розуміти за наявності тих чи інших обставин, як вона реалізується на практиці, які наслідки можуть настати²¹¹.

Негативно до впровадження судового прецеденту ставиться і О. Кохановська, яка стверджує, що Україна ще не готова до запровадження судового прецеденту²¹².

Неоднозначно щодо запровадження судового прецеденту ставиться Н. Кузнецова, яка вважає, що повноваження Верховного Суду мають унікальний характер: «Через визначення позиції у конкретній справі надаються тлумачення тим нормам права, які спричиняють судову помилку, оскільки умовою розгляду справи у Верховному Суді є необхідність застосування різними судами однієї і тієї ж норми права по-різному». На її думку, проблематика запровадження судового прецеденту є дискусійною та потребує подальших сучасних обґрунтованих та системних досліджень у сфері розвитку актів судової правотворчості²¹³.

На думку А. Селіванова, «...судова практика є дуже суперечливою, розвивається без належного спрямування, оскільки роз'яснення Верховного Суду мають рекомендаційний характер, а тлумачення, яке дає Пленум Верховного Суду щодо вирішення певної категорії справ, часто не є правилом для всіх судів і тому виникає проблема зниження якості судових рішень, появи умов для порушення принципу єдиної законності»²¹⁴.

²¹¹ Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р., м. Київ). С.12.

²¹² Судовий прецедент є досить ефективним способом забезпечення єдності судової практики. URL: <http://goo.gl/hfnLK4> (дата звернення: 15.05.2018).

²¹³ Кузнецова Н. Правова природа рішення Верховного Суду України. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016р., м. Київ). С. 65 (дата звернення: 15.05.2018).

²¹⁴ Пошва Б.М. Судовий прецедент: проблеми запровадження в Україні. URL: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/3a27628b5abab870c22575d0004d48e7?OpenDocument (дата звернення: 15.05.2018).

На підставі вищевикладеного, офіційне надання рішенням Верховного Суду прецедентного характеру сприяло би підвищенню його ролі та значення у забезпеченні єдності судової практики в Україні. Це сприяло би підвищенню рівня категоричності роз'яснень Верховного Суду і реальній відповідальності суддів за їх невиконання як через необізнаність, недостатню фахову підготовку, так і через свідоме ігнорування правових позицій Верховного Суду за результатами судової практики. З урахуванням останніх змін у законодавстві та запровадження інституту зразкової справи, можна зробити висновок, що правові позиції уже мають прецедентний характер.

Варто зазначити, що вплив тенденцій з наближення англо-американської та романо-германської правових сімей можна прослідкувати і на практиці інших держав, наприклад, досвіді Федеративної Республіки Німеччина (надалі – ФРН), яка має розгалужену систему судів на чолі якої діє свій вищий орган: Федеральна Судова Палата, Федеральний Адміністративний Суд, Федеральний Трудовий Суд, Федеральний Соціальний Суд та Федеральна Фінансова Палата. Головним завданням цих судових органів є забезпечення єдності судової практики, проте іноді виникають певні суперечності у застосуванні норм права судами різної юрисдикції. З метою їх усунення створено Об'єднаний сенат вищих судів Федерації, який діє на підставі Закону ФРН «Про забезпечення єдності судової практики верховних судових палат Федерації» від 19.06.1968 р. Цей орган не є постійно діючим, а утворюється у разі, коли одна верховна федеральна установа має намір у певному правовому питанні відхилитися від уже прийнятого рішення іншої федеральної установи або Спільного Сенату.

Єдності судової практики сприяє опублікування судами результатів своїх рішень у збірниках судових актів. Важливим для формування судової практики є той факт, що суддя нижчого рівня може відхилитися у своєму рішенні від правової позиції, наприклад, Федеральної Судової палати. У такому разі суддя зобов'язаний відкрито заявити про відхилення від судової практики вищестоящої інстанції та обґрунтувати свою позицію і роз'яснити стороні, яка про-

грала справу, про право оскарження рішення й у разі потреби дійти до Федеральної Судової Палати²¹⁵. Відзначимо, що ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка раніше передбачала можливість відхилення від правової позиції Верховного Суду, у новій редакції не міститься такої можливості.

Прецедентний характер рішень Федерального Верховного суду ФРН підтверджують положення законодавства: «коли один склад судової колегії у кримінальних справах (Великого сенату з кримінальних справ) Федеральної судової палати у кримінальних справах під час розгляду справи вважає, що вона повинна бути вирішеною інакше, ніж та, яка попередньо розглядалася усім складом Великого сенату з кримінальних справ або спільно об'єднаними великими сенатами з кримінальних і цивільних справ, то справа повинна розглядатися усім складом Великого сенату з кримінальних справ, спільно об'єднаними великими сенатами або усім складом Федеральної судової палати у кримінальних справах» і положення Закону про те, що «якщо суд визнав звернення до нього в межах судового порядку розгляду справи допустимим, то всі інші суди зв'язані таким рішенням».

Як уже зазначалося, ФРН як держава належить до романо-германської правової сім'ї, в якій використання судового прецеденту не є характерним та використовується як виняток. Погоджуємося із точкою зору С. Шевчука, який вважає підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї поштовхом для процесу зближення англосаксонської та романо-германської систем права²¹⁶.

Як уже було зазначено, у зарубіжних країнах не існує єдиної моделі функціонування найвищої судової інстанції, тому для об'єктивності та всебічності дослідження вважаємо за доцільне дослідити досвід функціонування цих судів та їх повноваження щодо забезпе-

²¹⁵ Байер Д. Забезпечення єдності судової практики на рівні Федеральних судів у Німеччині. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 155,177.

²¹⁶ Пошва Б.М. Судовий прецедент: проблеми запровадження в Україні. URL: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/3a27628b5abab870c22575d0004d48e7?OpenDocument (дата звернення: 15.05.2018).

чення єдності судової практики у судоустрою Франції, Італії, Нідерландів та Словенії.

У Франції суди загальної юрисдикції містять суди першої інстанції, апеляційні суди та Касаційний суд.

Касаційний суд Франції, який існує з 1970 р., є найвищою судовою інстанцією серед судів загальної юрисдикції, його повноваження поширюються на територію та заморські території Франції. Підставами для розгляду справи Касаційним Судом є:

- явні порушення закону, помилки у його трактуванні;
- вихід за межі компетенції суду, який виніс рішення (підвідомчість або підсудність);
- перевищення влади або суперечливість рішення.

До повноважень цього суду належить розгляд скарг на постанови апеляційних судів, які переглядають вироки і рішення, постановлені судами першої інстанції з питань факту й права, а також на остаточні рішення судів першого рівня у цивільних, адміністративно-торговельних, соціальних конфліктах і кримінальних справах. Але його роль не зводиться лише до перегляду усіх рішень судів нижчого рівня – головним його завданням є забезпечення уніфікації судової практики з метою забезпечення однакового тлумачення правових норм на всій території держави. А тому цей суд має право інтерпретувати закон, надавати рекомендації усім державним органам про застосування аналогії закону або аналогії права, якщо стосунки між суб'єктами не врегульовано законом.

Касаційний перегляд стосується тільки питань права та покликаний тлумачити закон, незалежно від правил, що стосуються суті справи, або його процесуальних форм. У забезпеченні єдності судової практики важливу роль відіграють висновки Касаційного суду Франції, які надають можливість ознайомитися з позицією суду щодо тлумачення нових законів і спробувати передбачити позицію суду стосовно певної правової норми, застосування якої на практиці може викликати труднощі. При цьому Касаційний суд Франції заборонив нижчим судам обґрунтовувати свої рішення, лише посиляючись на попередню практику. Нижчі суди не мають також обов'язку

наслідувати практику вищих судів, але якщо суддя такого суду після детального вивчення попередньої практики переконується, що обґрунтування, викладене у попередньому рішенні, є переконливим, він може застосувати його у відповідній справі. Протилежна ситуація склалася в Українській державі. Висновки Верховного Суду щодо застосування норм права, викладені у його постановках, мають враховуватися іншими судами при застосуванні таких норм права.

Цікавою для дослідження є практика існування змішаних зборів, що об'єднують першого голову Касаційного суду чи його заступника та чотирьох суддів від кожної палати, яка належить до складу зборів. Зважаючи на те, що до складу увійдуть судді трьох палат Касаційного суду, загальна кількість становитиме тринадцять членів. Рішення щодо передачі скарги на розгляд змішаних зборів має прийматися, коли спір по справі стосується компетенцій одразу декількох палат Касаційного суду чи тоді, коли він був або був здатний стати приводом для винесення протилежних рішень у різних палатах. Воно має прийматися також у разі, якщо голоси суддів у палаті, яка розглядала справу раніше, розділилися. Передача скарги до змішаних зборів є також правомірною, коли генеральний прокурор витребує таку перед початком обговорень. Головна перевага змішаних зборів полягає, переважно, в усуненні протиріч у судовій практиці різних палат Касаційного суду²¹⁷.

Інститут Змішаних зборів, на нашу думку, є подібним до Великої палати Верховного Суду, яка є постійно діючим колегіальним органом, до складу якого належить двадцять один суддя, які обираються зборами суддів відповідних касаційних судів (по п'ять суддів) із числа суддів таких касаційних судів.

В Італії судову систему загальних судів очолює Верховний касаційний суд. До його повноважень належить забезпечення:

- однакового тлумачення норм законів, а відтак і точного їх застосування;
- єдності національного об'єктивного права;

²¹⁷ Сайт Касаційного суду Франції. URL: <https://www.courdecassation.fr> (дата звернення: 15.05.2018).

- дотримання компетенції судів різних юрисдикцій;
- розгляду суперечок щодо поділу компетенції між судами.

У кінцевому підсумку виконання цих завдань сприяє забезпеченню єдності судової практики під час розгляду справ окремих категорій.

Відповідно до п. 68 Уложення «Про судоустрій» 1941 р. у структурі цього суду діє управління із формування максимаріїв, функціями якого є аналіз касаційних скарг щодо можливості застосування до них прецедентних рішень Касаційного суду, а також виокремлення з усієї судової практики касаційного суду прецедентних рішень або так званих максим (від слова – максимум).

Так, Н. Попов зазначив, що максими – це цитати із судових рішень, що містять у собі правовий принцип. А на думку італійського вченого І. Б'янки, у максимаріях повинні зазначатися та конкретизуватися норми діючого законодавства, проте насправді в них часто викладається така специфічна інтерпретація норм судом, яка може як заповнювати прогалину в законі, так і значною мірою розбігтися із точним значенням нормативного матеріалу²¹⁸.

Судова система Нідерландів складається з окружних судів, апеляційних судів та Верховного Суду, найважливішою функцією якого є забезпечення єдності застосування права. Процесуальний закон цієї держави не передбачає можливості судді викласти окрему позицію по справі, якщо його висновки не збігаються із прийнятим більшістю суддів рішенням. Відтак усі зусилля спрямовуються на те, щоб усі судді, які розглядають справи, досягли єдиних висновків. Додатково з метою запобігання розбіжностей судової практики на рівні різних палат Верховного Суду практикується постійна або тимчасова участь одного із членів певної палати в засіданнях іншої палати, а також ознайомлення суддів різних палат із проектами судових рішень, підготовлених в одній палаті²¹⁹.

²¹⁸ Стецик Н. Судова правотворчість у континентальному праві: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2010. Вип. 51. С. 15–19.

²¹⁹ Делегація Верховного Суду України відвідала Королівство Нідерланди з ознайомчим візитом. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України URL: <https://goo.gl/sNyXrg> (дата звернення: 15.05.2018).

У Республіці Словенія найвищим судовим органом держави є також Верховний Суд, який забезпечує формування єдиної судової практики. Для цього він веде облік судових рішень, яких приймають у державі, й аналізує судову практику міжнародних установ. Питання щодо значення правових позицій Верховного Суду у цій країні тривалий час залишалося невизначеним. Проте, у своєму рішенні у 2001 р. Верховний Суд встановив, що у рамках вітчизняної правової системи рішення суду не є джерелом права, а тому цитування тексту рішення у подібній справі не є вирішальним для ухвалення остаточного рішення. Винятком є практика, вироблена на пленарному засіданні Верховного Суду у формі принципових правових позицій і правових позицій. Сутність правової позиції відрізняється від принципової правової позиції тим, що вона не має на меті універсалізацію тлумачення правової норми, а лише містить тлумачення правової норми у кожному окремому випадку на підставі прецеденту *de facto*.

У 2002 р. Конституційний Суд Словенії також висловив точку зору щодо сили правових позицій, ухвалених на пленарному засіданні Верховного Суду. У рішенні було зазначено, що правові позиції не мають тлумачитися як нормативні акти та інші абстрактні норми, а їх тлумачення у кожному окремому випадку має бути погоджене з фактичними обставинами судового рішення, тобто потреба в однаковому ухваленні рішень в однакових випадках виникає із конституційного принципу однакового застосування закону²²⁰.

На нашу думку, зміна характеру правових рішень Верховного Суду Словенії є у певному сенсі показником зближення романо-германської та англоамериканської правових сімей.

Отже, зарубіжний досвід свідчить про чисельні розбіжності у моделях вищих судових органів, що забезпечує єдність судової практики, а саме у (в):

— назвах (верховний суд, касаційний суд, верховний касаційний суд);

²²⁰ Бететто Н. Підтримка цілісності судової практики Верховним Судом Республіки Словенія – прецедентний характер його рішень. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 189,191.

- переліку повноважень щодо здійснення правосуддя;
- підходів до винесення рішення, підстав для розгляду справи;
- обов’язковості правової позиції вищих судів для виконання судами нижчої юрисдикції.

Проте, можна зазначити, що у принципі, обов’язок забезпечення єдності судової практики залишається для цих судових органів незмінним і має типовий характер для забезпечення правосуддя відповідно до сучасних міжнародних і європейських стандартів.

Досліджуючи розбіжності у моделях функціонування вищих судових органів зарубіжних країн та Верховного Суду в Україні, можна зробити висновок щодо того, що всі вони є історично обумовленими. Так, назва найвищої судової інстанції на території України переважно завжди мала словосполучення «верховний суд», наприклад, Верховний Суд УРСР, Верховний Суд УСРР. Щодо переліку повноважень із здійснення правосуддя, підходів до винесення рішення, підстав для розгляду справи, обов’язковості правової позиції вищих судів для виконання судами нижчої юрисдикції, можна зазначити, що вони змінювалися поступово з метою пристосування до потреб держави і суспільства у певний проміжок часу.

Видається, внесення змін до чинного законодавства України щодо правосуддя є показником спроб рівняння України на європейських сусідів, у тому числі і щодо забезпечення єдності судової практики Верховним Судом.

2.2. Аналіз рекомендацій інститутів світової та європейської співдружності щодо статусу Верховного Суду як органу, покликаного забезпечувати єдність судової практики

Встановлення міжнародних зв’язків і запозичення досвіду інших країн є одним із напрямків розвитку кожної держави. Проте, необхідно пам’ятати, що будь-який іноземний досвід не повинен бути сліпим наслідуванням, а має враховувати історично сформовані особливості країни.

В Україні значна увага приділяється міжнародному співробітництву у сферах правового регулювання судоустрою, статусу суддів та судочинства. Для цього Українська держава тісно співпрацює з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Радою Європи, USAID, Консультативною радою європейських суддів та Європейським судом з прав людини.

За часи свого існування Венеціанська Комісія набула надзвичайно великого значення та поваги. Незважаючи на те, що згідно зі своїм статутом вона є консультативним органом, її рекомендації зазвичай приймаються до виконання. Україна, як член Венеціанської Комісії, систематично використовує допомогу цього органу для впровадження у нормативно-правових актах принципу верховенства права. На нашу думку, важливим є те, що експерти комісії приділяють увагу не лише законам, але й проектам законів України. Від України до розгляду Європейської комісії за демократію через право були надані Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 10.10.2010 р., Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р., Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р., в якому було викладено редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та ін. Одним із головних акцентів був статус Верховного Суду, тому рекомендації Венеціанської Комісії неодноразово містили зауваження щодо звуження повноважень Верховного Суду і врешті-решт це мало певний вплив.

У результаті дослідження повноважень Верховного Суду, механізмів забезпечення єдності судової практики було зроблено висновок, що правовий статус Верховного Суду на теперішній час значною мірою є зміцненим. На нашу думку, важливу роль у цьому відіграли саме рекомендації Венеціанської комісії.

Із прийняттям 15.06.2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів», заступник Міністра юстиції України Ю. Притика звернувся до Венеціанської комісії з проханням надати висновок щодо проекту цього Закону.

Як наслідок, 30 червня 2010 р. Комісія надала попередні коментарі. Експертами комісії були відзначені позитивні риси цього Зако-

ну, а саме: запровадження системи автоматизованого документообігу та розподілу справ; обрання суддів після випробувального терміну безстроково; передання державної судової адміністрації під судовий контроль; ліквідацію військових судів, які на той час розглядалися як залишки колишньої радянської системи.

Проте були відзначені й негативні риси Закону, однією з яких було значне звуження повноважень Верховного Суду України. Комісія акцентувала увагу на тому, що Верховний Суд України втратив свою юрисдикцію у цивільних та кримінальних справах на користь нового спеціалізованого суду – Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, який доповнив існуючі два вищі суди з розгляду господарських та адміністративних справ. На думку фахівців, така ситуація могла призвести до значних юрисдикційних колізій. Цю проблему можна було б вирішити шляхом утворення спеціального суду – суду «колізій» або його роль міг би виконувати Верховний Суд України. Проте, положення наданого до розгляду європейських експертів Закону не передбачали таких повноважень Верховного Суду України.

Наступним негативним моментом, на думку фахівців, було наділення спеціалізованих судів правом надання методичної допомоги і роз'яснень рекомендаційного характеру судам нижчого рівня з питань застосування права при вирішенні справ, що підпадають під їх юрисдикцію. Згідно з Законом 2010 р. компетенція Верховного Суду України з надання роз'яснень також стосувалася лише питань матеріального права. Експерти комісії зазначили, що не існує підстав відмовляти Верховному Суду України у повноваженнях стосовно роз'яснення питань процесуального права у зв'язку з тим, що найбільша кількість спірних ситуацій щодо справедливого судочинства пов'язана саме із процесуальними питаннями. Було також піддано критиці новий порядок подання касаційних скарг, коли касаційний суд, який виніс рішення, що оскаржується, сам вирішував питання щодо прийняття скарги до розгляду або відмови у прийнятті. Лише прийняті до розгляду скарги направлялися на розгляд до Верховного Суду України. Європейська комісія ж рекомендувала надати Верхов-

ному Суду України право самостійно вирішувати питання про прийняття скарги або відмови у прийнятті. Вона ж зазначила, що новий порядок на практиці поставив вищі спеціалізовані суди вище за Верховний Суд України²²¹.

Протягом тривалого часу перелік повноважень Верховного Суду України залишався незмінним, але нова хвиля змін внесла до нього істотні корективи. 12.02.2015 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», яким було внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Господарського процесуального кодексу України та інших, але найзначущим був виклад у новій редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Аналізуючи ці зміни, відзначимо положення ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка закріпила, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду України, враховуються іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких самих норм права. Суд мав право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Підтримуємо точку зору експертів Комісії, що це стало вірним рішенням у системі, в якій не існує доктрини обов'язковості прецеденту, проте намагається забезпечити послідовний підхід до правового тлумачення. Європейські експерти зазначили, що чіткого поділу між процесуальним і матеріальним правом у питанні компетенції Верховного Суду України щодо перегляду рішень уже не існує.

Так, 21.07.2015 р. Венеціанська комісія дійшла висновку, що Верховний Суд України зберіг свій статус як найвищий суд у системі судоустрою України, але, незважаючи на це, збереглася і система

²²¹ Joint opinion on the law on the judicial system and the status of judges of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Co-operation within the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe adopted by the Venice Commission at its 84th Plenary Session (Venice, 15-16 October 2010) URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)026-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)026-e) (дата звернення: 15.05.2017).

спеціалізованих судів із їх відповідними вищими судами. Хоча Комісія неодноразово наголошувала на необхідності уніфікації системи судів загальної юрисдикції і трансформуванні вищих спеціалізованих судів у підрозділи Верховного Суду (як виняток вона виокремила лише Вищий адміністративний суд), визнавши таке рішення української влади.

Фахівці Комісії дійшли висновку, що запропоновані зміни до Конституції і законодавства у цілому були позитивними і заслуговують на підтримку. Їх прийняття стало важливим кроком на шляху до створення справді незалежної судової системи в Україні. Венеціанська комісія висловила готовність надати українській владі подальшу допомогу, якщо та звернеться з відповідним проханням²²².

Аналізуючи зміни, які відбулися з Верховним Судом, можна однозначно стверджувати, що більшість пропозицій Венеціанської комісії щодо діяльності Верховного Суду було прийнято законодавцем до уваги. У результаті цього роль Верховного Суду в системі судустрою зміцнилась, а його повноваження із забезпечення єдності судової практики посилилися.

КРЕС створена у 2000 р. для зміцнення судових систем Європи, забезпечення взаємної поваги між законодавчою, виконавчою і судовою владами та підвищення рівня довіри до суду серед європейських громадян. Цей орган є першою структурою серед міжнародних організацій, діяльність якого зосереджена виключно на суддях.

За загальним правилом, держави – члени Ради Європи звертаються до КРЕС для з'ясування їх думки щодо статусу суддів та роз'яснення пов'язаних із цим спірних ситуацій. За потреби представники цього органу відвідують окремі країни для поліпшення існуючої ситуації шляхом внесення пропозицій щодо змін до законодавства, удосконалення організаційних структур і судової практики.

Незважаючи на те, що переважно висновки цього органу спрямовано на розвиток, удосконалення системи судустрою та право-

²²² Попередній висновок Європейської комісії за демократію через право щодо запропонованих змін до Конституції України у частині правосуддя URL: <http://constitution.gov.ua/news/item/id/959> (дата звернення: 15.05.2018).

суддя у цілому²²³, окремі стосуються Верховного Суду та забезпечення єдності судової практики.

Так, висновок № 7 (2005) КРЕС до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільства» зазначає, що важливим аспектом доступності права, що втілюється у судових рішеннях, є їх доступність для громадськості. Для досягнення цієї мети КРЕС рекомендує, щоб принаймні усі рішення Верховного Суду та інші важливі судові рішення були доступними на Інтернет-сайтах безоплатно, а також надавалися у друкованому вигляді з оплатою лише вартості копіювання. Слід вжити належних заходів при поширенні судових рішень для захисту приватності зацікавлених осіб, особливо сторін та свідків²²⁴.

У Висновку № 19 від 10.11.2016 р. «Про роль голів судів» експерти КРЕС зазначають, що голови найвищих судових інстанцій мають особливий статус та повноваження, вони є персоніфікацією усієї судової системи, особливо в державах, де існує лише один Верховний Суд²²⁵.

Особливу увагу спеціалісти КРЕС акцентують на тому, що голови судів відіграють значну роль у забезпеченні якості, узгодженості й послідовності судових рішень і, як наслідок, впливають на всю судову практику. Їх діяльність є значущою не лише для забезпечення постійного професійного зростання та налагодження контактів з іншими суддями на підставі принципу *primus inter pares* (перший серед рівних), але й для найефективнішого здійснення їхньої організаційної ролі через пряме вирішення питань, що виникають у судовій практиці.

²²³ Офіційний сайт Ради Європи. URL: http://www.coe.int/t/DGHL/cooperation/ccje/default_en.asp (дата звернення: 15.05.2018).

²²⁴ Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство». URL: <https://googl/71ukmv> (дата звернення: 15.05.2018).

²²⁵ Про роль голів судів: Висновок КРЕС №19 від 10.11.2016 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 15.05.2018).

Голови судів мають заохочувати послідовність у використанні та тлумаченні судових рішень самого суду (з обов'язком збереженням принципу суддівської незалежності). Способами заохочення можуть бути освітні та навчальні заходи, наприклад, семінари й зустрічі; забезпечення доступу до необхідних баз даних, а також заохочуючі діалоги та обмін інформацією між різними судовими інстанціями. Відзначимо, що забезпечення єдності судової практики прямо передбачено у статтях Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присвячених повноваженням Голови касаційного суду, а саме, що він інформує збори суддів касаційного суду про практику вирішення окремих категорій справ, організовує ведення та аналіз судової статистики у касаційному суді, вивчення судової практики. Заслугує на увагу те, що стаття щодо повноважень Голови Верховного Суду не містить подібних норм, проте можна зробити висновок, що наявність такої ситуації обумовлена тим, що вищеназваний закон надає не вичерпний перелік повноважень голови.

У Висновку № 11 (2008) КРЕС до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень, рада звернула увагу, на те, що практика вищих судів має бути чіткою, послідовною і сталою, та «...визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності. Адже юридична визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високій якості судочинства. Пам'ятаючи про цю мету, судді застосовуватимуть принципи тлумачення, прийняті як у національному, так і в міжнародному праві. У країнах загального права їхнім орієнтиром є будь-який доречний прецедент. У країнах континентального права їхнім орієнтиром має бути судова практика, особливо практика найвищих судів, завданням яких є забезпечення єдності судової практики. Судді зобов'язалися в цілому послідовно застосовувати закон. Проте коли суд вирішує відійти від попередньої практики, це слід чітко вказати в його рішенні. За виняткових обставин є доречним, щоб суд

зазначив, що таке нове тлумачення застосовуватиметься лише з дня ухвалення цього рішення або з дня, вказаного у рішенні»²²⁶.

Окремої уваги варто приділити Висновку № 20 (2017) «Про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону», в якому фахівці КРЕС підкреслюють, що розв'язання суперечностей у судовій практиці є передусім повноваженням Верховного Суду, в результаті чого усувається непослідовність у застосуванні закону, підтримується громадська довіра до судової системи. На думку фахівців, доцільним є встановлення переліку критеріїв добору справ для розгляду Верховним Судом таким чином, щоб на його розгляд потрапляли лише ті справи, що мають прецедентне значення²²⁷. Аналіз діючого процесуального законодавства дозволяє дійти висновку щодо врахування цієї рекомендації та втілення її у процесуальному законодавстві, наприклад, у положенні, що не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у справах незначної складності.

Спеціалісти КРЕС також рекомендують заохочувати суддів до використання стандартних моделей суддівських практик в управлінні справами, проведення консультативних зустрічей суддів між собою, видання керівними органами судової системи збірників практики, які дістали схвалення, щоб допомогти суддям у підготовці рішень.

Європейський суд з прав людини – міжнародний суд, заснований в 1959 р., розглядає індивідуальні скарги осіб, групи осіб, компаній або неурядових організацій про порушення їх прав і заяви одних держав проти інших. Суд приймає лише ті заяви, які подані проти держави або держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Заяви проти інших країн або приватних осіб не розглядаються.

На жаль, Україна займає одне з провідних місць за кількістю скарг поданих до цього суду. У 2014 р. їх обсяг склав 19,5 % від

²²⁶ Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: http://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 21.11.2017).

²²⁷ Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. URL: <https://goo.gl/8DVP41> (дата звернення: 15.05.2018).

загальної кількості скарг, в 2015 р. – 21,4 %, таким чином Україна обійшла Російську Федерацію (14,2 %), Туреччину (13,0 %) та Італію (11,6 %). У 2018 р. від України перебувало на розгляді 13,4% скарг, посівши третє місце, тоді як на першому знаходяться Росія (19,5%) та Румунія (14,9%)²²⁸.

Україна ратифікувала цю Конвенцію в 1997 р., і тому рішення Суду є обов'язковими до виконання. Це положення закріплено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Проблеми, пов'язані з виконанням цих рішень, вимагають окремого дослідження²²⁹.

Отже, зменшення кількості звернень до ЄСПЛ можна розглядати як непряме підтвердження підвищення довіри населення до судової влади, удосконалення якості правосуддя та, як наслідок, існування єдиної судової практики.

Видається, необхідно також звернути увагу на правову природу рішень цього суду в Україні. Так, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (погоджуємося із Ю. Фідрею, що прийняття цього закону є одним із важливих етапів процесу євроінтеграційного розвитку України²³⁰) закріплює, що українські суди мають застосовувати при розгляді справ практику Європейського Суду з прав людини як джерело права. Також Ю. Фідря наголосила увагу, що у зв'язку із цим М. Маргело зазначила, що під «практикою Суду» розуміється практика Європейського суду з прав людини не лише у справах проти України, а весь масив практики щодо змісту та обсягу прав і свобод. Зазначене нормативне положення також закріплено у ч. 2 ст. 6 КАС України, відповідно до якої суд застосовує принцип верховенства

²²⁸ European Court of Human Rights – Analysis of statistics URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=> (дата звернення: 15.06.2019).

²²⁹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон від 23.02.2006 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 15.06.2019).

²³⁰ Фідря Ю. Право на оскарження судових рішень у кримінальних справах у світлі норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 178.

права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини²³¹, а тому постає питання щодо прецедентного характеру рішень цього суду.

На думку А. Марченка, для більшості країн Європи практика Європейського Суду з прав людини є лише тлумаченням норм, виокремленням суті положень Конвенції, що полегшує її безпосереднє застосування, тобто рішення цього суду не мають характеру прецеденту, але є єдиним джерелом динамічного тлумачення Конвенції. Він також зазначив, що рішення ЄСПЛ – новий вид джерела права, який не входить до звичної класифікації джерел права на прецедент та кодифіковану норму²³².

У результаті своїх досліджень К. Ісмаїлов дійшов висновку, що найпоширенішими позиціями щодо правової природи рішень ЄСПЛ є їх розуміння як інтерпретаційних актів і судових прецедентів.

У свою чергу, Ю. Попова зазначає, що прецедентну практику ЄСПЛ, хоча б і багаторазово підтверджену, важко зарахувати до установленої судової практики за доктриною континентального прецеденту *jurisprudence consiante*, оскільки практика ЄСПЛ не є практикою судів національної судової системи, його рішення мають силу так званого переконливого прецеденту²³³.

Не надаючи спеціальних рекомендацій по конкретних справах, цей суд своїми рішеннями може суттєво впливати на якість роботи Верховного Суду та стан судової практики у державі у цілому, наприклад, шляхом звернення уваги на непослідовність правових позицій вищого судового органу держави.

Так, розглядаючи справу «Серков проти України» від 07.07.2011 р. (заява № 39766/05), Європейський суд зазначив непо-

²³¹ Маргело М. Прецедент, який зобов'язує: деякі аспекти сутності рішень Європейського Суду з прав людини в правовій системі континентального права. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 63.

²³² Марченко А.А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 24.

²³³ Маргело М. Прецедент, який зобов'язує: деякі аспекти сутності рішень Європейського Суду з прав людини в правовій системі континентального права. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 62.

слідовність правових позицій Верховного Суду України. Було встановлено, що 15.01.2003 р. Верховний Суд України ухвалив постанову, що допускала застосування звільнення від сплати податку на додану вартість до операцій з імпорту, які здійснювалися платником єдиного (уніфікованого) податку. Надалі ж, 23.12.2003 р., Верховний Суд України застосував протилежний підхід, встановивши, що звільнення від сплати ПДВ не може застосовуватися до операцій з імпорту, що здійснювалося такими платниками податку. На думку Європейського Суду, відсутність прозорості негативно впливає на довіру суспільства та віру в закон, а також на передбачуваність судових рішень. Суд також зазначив, що можливість різних тлумачень одних і тих самих положень законодавства головним чином була спричинена прогалинами в національному законодавстві із цього питання, про що свідчить низка рішень ЄСПЛ.

У рішенні по справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20.07.2006 р., (заяви № 29458/04 та № 29465/04) ЄСПЛ вважає, що, перевищивши свої повноваження, яких було чітко викладено у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції стосовно оскаржуваного провадження. Це обумовило практику рішень ЄС у деяких справах²³⁴.

На нашу думку, забезпеченню єдності судової практики ЄСПЛ сприяє і за допомоги позапроцесуальних механізмів. Так, Європейський суд з прав людини систематично видає посібники з правильного застосування статей Конвенції, наприклад, ст. 4 «Заборона рабства», ст. 5 «Право на свободу», та окремі огляди судової практики Суду з того чи іншого питання.

Щодо питання можливої співпраці Європейського суду і Верховного Суду, поділяємо точку зору С. Шевчука, який звернув увагу на необхідність погодження судової практики між цим судом та судами національної системи, у тому числі Верховним Судом. На думку

²³⁴ Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. С. 16-17, 40.

вченого, ЄСПЛ не оцінює правильність застосування внутрішнього законодавства та не відіграє ролі найвищої судової інстанції, а лише втручається, коли держави «недопрацьовують» на національному рівні та не припиняють порушення прав та свобод²³⁵.

На окрему увагу заслуговує діяльність Ради Європи, провідної організації із захисту прав людини, та USAID – органу, метою якого є ліквідація глобальних злиднів та сприяння демократичним суспільствам в реалізації свого потенціалу. Аналізуючи вплив цих органів на діяльність Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики, можна дійти висновку, що вона має неформальний характер.

Так, допомога реалізується шляхом проведення «круглих столів», видання посібників тощо. На особливу увагу заслуговує, видається, видання за підтримкою USAID посібника із написання судових рішень, окремий підрозділ якого присвячено судовій практиці, як сукупності певних правових позицій, висновків, принципів, якими керуються судові органи, та які дістають відображення у їхніх рішеннях.

Зазначається також, що в Україні судді досі остерігаються посилатися у мотивуванні своїх рішень на судову практику, вважаючи, що це можливим є лише у країнах загального (прецедентного) права. Але ці побоювання є помилковими, оскільки посилення на рішення судів, особливо вищого рівня, для вмотивування позиції суду у країнах континентального права є нормальною і звичною практикою, і це додатково сприяє підвищенню авторитету судів вищої інстанції²³⁶.

Отже, враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що рекомендації та висновки міжнародних організацій позитивно впливають на реформування судочинства, яке відбувається в Українській державі. Вони сприяють удосконаленню судової системи, підвищенню якості розгляду справ та забезпеченню верховенства права та мо-

²³⁵ Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. *Право України*. 2011. № 7. С. 91.

²³⁶ Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. Київ: «Дрім Арт», 2013. 224 с. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/106527?download=true> (дата звернення: 15.06.2019).

жуть бути корисними при обранні напрямку подальшого розвитку держави.

Дослідивши приклади співпраці України з європейськими та міжнародними співтовариствами щодо статусу Верховного Суду як органу, закликано забезпечувати єдність судової практики, можна зробити такі висновки: втілення пропозицій у життя потребувало значного часу, внесення змін до законодавства та його узгодження; більшість рекомендації мають загальний характер, проте ті, що стосувалися України, зроблені з урахуванням особливостей судоустрою Української держави; подальша співпраця є однією з умов майбутньої євроінтеграції України.

2.3. Шляхи удосконалення забезпечення єдності судової практики Верховним Судом

Шляхи удосконалення забезпечення єдності судової практики Верховним Судом умовно можна поділити на дві групи: ті, що спрямовані на встановлення та виправлення уже допущених помилок, та ті, що мають на меті їх попередження. Підтримуємо точку зору, що використання механізмів із запобігання помилок є набагато продуктивнішим як для суддів, так і для громадян, що вимагають та очікують справедливих та законних судових рішень²³⁷.

У зв'язку із вищевикладеним пропонуємо до першої групи шляхів з удосконалення забезпечення єдності судової практики зарахувати запровадження інституту зразкових справ до інших типів судочинства, окрім адміністративного. Серед науковців існує точка зору щодо можливості запровадження цього інституту до господарського судочинства через накопичення значної кількості типових справ у банківських (кредитних) спорах чи у спорах із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

²³⁷ У Верховному Суді України відбувся круглий стіл «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7) (дата звернення: 15.05.2018).

Проте вважаємо за неможливе запровадження такого інституту у кримінальному провадженні через морально-етичний аспект кримінального злочину, неможливості наперед передбачити типовий суб'єктний склад, розмір та характер завданої шкоди, спричинених моральних страждань тощо.

На нашу думку, перелік заходів, що спрямовані на попередження помилок, є набагато різноманітнішим. Досліджуючи це питання, І. Марочкін звертає увагу на заходи з опублікування усіх рішень Верховного Суду у відомчих збірниках, видання спеціальних журналів з усіх правових сфер, створення та забезпечення реального доступу до баз даних судових рішень, видання коментарів законодавчих актів, проведення семінарів, круглих столів, інших засобів з підвищення та обміну досвідом, надання методичної допомоги. Варто погодитися із точкою зору І. Марочкіна, але вважаємо за необхідне приділити увагу й іншим заходам, які варто розглянути детальніше²³⁸.

1. Можливість зворотного зв'язку від представників юридичної та наукової спільноти щодо сформованої судової практики. Як вдало зазначає Голова Верховного Суду В. Данішевська така інформація є дуже потрібною, оскільки завдяки їй можна побачити реакцію суспільства на дії Верховного Суду. Крім того, Голова Верховного Суду звертає окрему увагу на діяльність адвокатів, які, на її думку, мають можливість переконати суддю в тому, що бачення чи уявлення щодо змісту тієї чи іншої норми є застарілим, і що сучасні умови життя вимагають іншого розуміння²³⁹.

2. Участь суддів Верховного Суду в діяльності Національної школи суддів України, що є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність. Ця співпраця може мати хоча і непрямий, але значний вплив на формування судової практики, адже ця установа

²³⁸ Марочкін І.Є., Москвич Л.М., Назаров І.В., Овчаренко О.М. Судова влада: монографія. Харків: Право, 2015. С. 127.

²³⁹ Офіційна сторінка Верховного Суду в Фейсбук. URL: <https://goo.gl/5wdhwN> (дата звернення: 15.05.2019).

відповідальна за спеціальну підготовку кандидатів на посаду судді, вивчення міжнародного досвіду щодо організації та діяльності судів, дискусійних питань судової практики.

Крім того, варто приділяти більше уваги питанням підвищення кваліфікації суддів місцевих і апеляційних судів, що передбачатиме надання суддям цих судів можливість поставити запитання суддям Верховного Суду щодо змісту правових позицій, що дозволить запобігати розбіжностям у їх застосуванні.

3. Підготовка науково-практичних фахових статей у юридичних виданнях. Звісно, робота суддів Верховного Суду є напруженою та потребує багато часу, але аналіз проблем у застосуванні законодавства особами, які повсякденно зустрічаються із цими проблемами, буде вкрай корисним для інших суддів, науковців та юристів-практиків.

Сучасне українське законодавство містить численні нечіткі або суперечливі норми, а це призводить до значної кількості судових помилок. Підвищенням уваги до вищенаведених заходів можна було б вирішити проблему застосування відповідних правових норм ще на рівні судів першої інстанції, що, у свою чергу, забезпечило би єдність судової практики.

Одним із механізмів, ідея впровадження якого в систему судоустрою України протягом тривалого часу розглядалась та викликала багато дискусій, є інститут преюдиційного або консультативного запиту. Дослідженням його змісту, переваг та недоліків у своїх працях займалися О. Андрійчук, М. Баришніков, К. Вишняков, Р. Гурбанов, С. Кашкін, О. Попов, Є. Пушечніков, В. Селезньов, Д. Симонон, М. Ентін, Т. Хартлі та ін.

Інститут преюдиційного запиту знайшов широке використання у країнах ЄС. Так, на думку О. Андрійчука, преюдиційним запитом вважається офіційне звернення суду держави-члена ЄС (далі держави-члена) до Суду Європейських Співтовариств із клопотанням про надання тлумачення або роз'яснення норм європейського права, щодо застосування або розуміння яких у даного суду виникли сумніви при вирішенні конкретного спору у межах його юрисдикції (в

українській науці європейського права існує кілька пропозицій перекладу поняття «preliminary ruling». Окрім вищенаведеного перекладу, зустрічаються такі варіанти: «попередній запит», «інтерпеляційний запит», «побічна процедура», «попереднє запитання» тощо)²⁴⁰.

Відповідно до законодавства ЄС, Суд має юрисдикцію виносити попередні думки стосовно тлумачення: зазначеного Договору, чинності та тлумачення актів інституцій Спільноти та Європейського Центрального Банку, установчих документів органів, які засновано актом Ради, якщо установчі документи обумовлюють це.

Досвід ЄС вказує на ефективність інституту преюдиційного запиту, проте ставлення до нього серед науковців не є однаковим. Так, Т. Хартлі негативно оцінив преюдиційну процедуру, зазначивши, що вона є результатом недостатньої авторитетності повноважень Суду ЄС. На думку вченого поява цього інституту викликана тим, що, на відміну від вищої судової установи, в державах із федеральною формою устрою, Суд ЄС не має права переглядати рішення держав-членів ЄС, тобто ієрархія у системі судової влади є відсутньою, а наявність преюдиційної процедури допомагає вийти із складної ситуації.

Французький дослідник Д. Симон, навпаки, позитивно оцінив інститут преюдиційного запиту. На його думку, в ньому набуває конкретного вияву і закріплення одне з найважливіших положень, що визначає саму суть і спрямованість інтеграційних процесів, а саме – забезпечення співпраці Суду ЄС і національних судових установ держав-членів у сфері захисту прав і свобод людини. На думку вченого, пряма ієрархічна система судових органів ЄС і держав-членів не відповідала би духу і засадам інтеграції. Це означало б не просто передачу тих або інших повноважень державами-членами ЄС самому інтеграційному об'єднанню, але практично втрату найважливішої суверенної прерогативи, якою є незалежна судова влада. У цих умовах преюдиційна процедура – важливий засіб забезпечення співпраці

²⁴⁰ Андрійчук О. Процедура преюдиційного запиту за ст. 234 договору про ЄС як квін-тесенція права Європейської Унії. *Юридичний журнал*. 2005. № 8. С. 21.

і взаємодії Суду ЄС і національних судових установ, яка не приносить в жертву незалежну національну судову владу²⁴¹.

Преюдиційний запит використовується й у внутрішньому законодавстві Франції та Молдови²⁴².

Так, у Франції преюдиційні запити надходять до Касаційного Суду Франції як вищої судової інстанції держави. Головними вимогами для звернення до цього суду із преюдиційним запитом є новизна правового питання, його складність та непоодинокі випадки виникнення у практиці цього правового питання. Упродовж року Касаційний Суд Франції розглядає близько дванадцяти запитів, як у цивільному, так і в кримінальному процесі.

У Молдові інститут консультаційного запиту використовується лише у цивільному процесі. Але, окрім цього, застосовується інститут рекомендацій, які не є обов'язковими для виконання, а лише допомагають сторонам передбачити характер майбутнього судового рішення.

Варто зазначити, що у Литві від цього інституту відмовилися. Суддя Верховного Суду цієї країни Р. Норкус зазначив, що єдину судову практику формує Верховний Суд, а з 2007 р. законодавчо встановлено, що судовий прецедент є джерелом права²⁴³.

Цікавим є той факт, що для законодавства України він не є абсолютною новелою, оскільки спроби його запровадження уже мали місце. Так, у 2013 р. було зареєстровано проекти законів № 3356-1 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України» (ініціатор – народний депутат

²⁴¹ Микієвич М. Преюдиційний запит як ефективний інструмент забезпечення єдності судової практики судом європейського союзу: приклад для України. III судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: Європейський вектор» (м. Київ, 19–20 березня 2015 року). С. 26.

²⁴² Рекомендації круглого столу «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти» (м. Київ, 20–21 листопада 2014 р.). URL: <https://goo.gl/gieFeX> (дата звернення: 15.05.2018).

²⁴³ У Верховному Суді України відбувся круглий стіл «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7) (дата звернення: 15.05.2018).

України О. Махницький)²⁴⁴ та № 3356-2 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції» (ініціатори – народні депутати А. Яценюк, В. Кличко, Н. Агафонова та П. Петренко²⁴⁵). Обидві спроби запровадження цього інституту були невдалими: перший проект закону було відкликано 17.03.2014 р., а другий – відхилено 06.05.2014 р.

На нашу думку, запровадження інституту преюдиційного запиту в сучасних умовах є недоцільним через те, що судова реформа 2016-2017 р. суттєво зміцнила правовий статус Верховного Суду та його повноваження із забезпечення єдності судової практики (закріплення обов'язкового характеру висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, запровадження інституту зразкових справ в адміністративному судочинстві, розширення повноважень Пленуму Верховного Суду із забезпечення єдності судової практики). Запровадження ж цього інституту на теперішній час, призведе до необхідності:

- чергової хвилі змін до законодавства для його узгодження з метою уникнення колізій (наприклад, до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», процесуальних кодексів України);
- забезпечення додержання принципу незалежності суду (відповідно до ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними від будь-якого незаконного впливу, здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права, тобто суддя, у цілому, має самостійно тлумачити закон, що має бути застосовано); забезпечення дотримання строків розгляду справи (подання запиту до Верховного

²⁴⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України: проект Закону України № 3356-1 від 24.10.2013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48777 (дата звернення: 15.05.2017).

²⁴⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції: проект закону України № 3356-2 від 24.10.2013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48798 (дата звернення: 15.05.2017).

Суду призведе до зупинення судового розгляду справи до моменту отримання висновку та, як наслідок, затягування розгляду справи).

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що наведені заходи з удосконалення процесів забезпечення єдності судової практики Верховним Судом переважно спрямовані на попередження помилок при вирішенні справ, підвищення рівня обізнаності щодо правових позицій Верховного Суду та професійної підготовки суддів. Вони сприятимуть формуванню єдності судової практики з одночасним зменшенням навантаження на Верховний Суд, що є особливо актуальним у сучасних умовах.

ВИСНОВКИ

1. Розвиток Верховного Суду мав тривалий та іноді непослідовний характер, перелік його повноважень, місце у системі судоустрою держави неодноразово змінювалися. У результаті аналізу розвитку повноважень Верховного Суду на території України із забезпечення єдності судової практики запропоновано спрощену та ускладнену періодизації.

Досліджуючи проміжок з 1917 р. до теперішнього часу, у спрощеному виді можна виокремити періоди, коли забезпечення єдності судової практики було покладено на орган виконавчої влади (НКЮ УСРР, де було створено IX відділ – Верховний судовий контроль і X відділ – Верховний касаційний суд) та на судові органи (Генеральний Суд, Верховний Суд УРСР та ін.).

Щодо ускладненої періодизації, можна виокремити такі періоди з відповідними етапами: 1) дорадянський період (02.12.1917 р. – 03.01.1918 р.); 2) радянський період, який містить п'ять етапів 3) період незалежної України, який охоплює чотири етапи.

2. «Єдність судової практики» – однаковий підхід судів відповідної юрисдикції до застосування норм матеріального та процесуального права при розгляді конкретних судових справ з урахуванням попереднього розгляду аналогічних за характером справ.

Ознаками фактичного забезпечення єдності судової практики є узгодженість у застосуванні норм права судами при вирішенні судових справ; послідовність у застосуванні норм права; однаковість у вирішенні подібних судових справ; високий рівень довіри та поваги судів нижчої інстанції до судів вищої інстанції, особливо Верховного Суду, які формують судову практику; незначна кількість оскаржених рішень до вищестоящих інстанцій через неоднакове застосування норм матеріального або процесуального права; високий рівень довіри населення до судової влади, особливо до Верховного Суду.

4. Забезпечення єдності судової практики є складною комплексною діяльністю, яка базується на певних принципах, що спрямо-

вують та коригують її. До принципів забезпечення єдності судової практики належать: верховенство права, законність, незалежність суду (суддів), оперативність, актуальність, інстанційність, узгодженість, доступність, гласність та обґрунтованість.

Принципи забезпечення єдності судової практики є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та взаємозалежними один від одного. Слабкість одного з них у разі розвинутості інших не може призвести до значних перешкод у забезпеченні єдності судової практики, але всі вони є однаково важливими та кожному з них має приділятися окрема увага.

5. Принципи забезпечення єдності судової практики Верховним Судом можливо класифікувати: 1) залежно від способу закріплення – на ті, яких прямо закріплено у законодавстві (верховенство права, законність, обґрунтованість, незалежність суду (суддів), інстанційність, гласність, доступність) та ті, які випливають із законодавства (оперативність, актуальність, узгодженість); залежно від джерела закріплення – на принципи, які закріплено у Конституції України (верховенство права, законність, незалежність суду (суддів), інстанційність, гласність) та принципи, що закріплені в іншому законодавстві (обґрунтованість, доступність).

6. Факторами, що впливають на забезпечення єдності судової практики, є: політичний (пануюча у державі ідеологія, обрані правлячою верхівкою напрямки розвитку держави у цілому, рівень та плідність співпраці з міжнародними установами), економічний фактор (спроможність держави втілювати та реалізовувати провідні ідеї організації судоустрою і судочинства), рівень правової обізнаності (рівень правової освіченості суддів у діючому законодавстві, у тому числі щодо наявності у ньому спірних або двозначних положень, освіченості щодо наявності судової практики, якої вже було сформовано суддями, із того чи іншого правового питання), можливість застосування дисциплінарної відповідальності як запорука гарантування додержання суддями присяги; додержання засад суддівської етики.

7. Функціями забезпечення єдності судової практики є: 1) усунення прогалин у законодавстві про судоустрій і статус суддів та

процесуальному законодавстві щодо діяльності Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики; 2) дотримання належної якості розгляду справ Верховним Судом; 3) підвищення довіри та поваги до Верховного Суду, його суддів, та, як наслідок, до системи судоустрою у державі у цілому; 4) ознайомлення суддівської спільноти і громадськості з процесом формування судової практики та здійснення правосуддя; 5) сприяння зміцненню поваги до права та професії судді з боку суддів; 6) гармонізація законодавства шляхом усунення помилок під час застосування або тлумачення норм права.

9. На підставі аналізу наявних наукових позицій щодо поділу механізмів із забезпечення єдності судової практики Верховним Судом запропоновано поділяти їх на первинні (пов'язані із здійсненням правосуддя) та вторинні (прямо не пов'язані із здійсненням правосуддя), що обумовлено статусом Верховного Суду як судового органу, головним призначенням якого є здійснення правосуддя у порядку та у спосіб, передбачені процесуальним законом.

Вторинними механізмами є повноваження Пленуму Верховного Суду з (із): узагальнення практики застосування матеріального і процесуального законів; систематизації та забезпечення оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких їх було сформульовано; надання роз'яснень рекомендаційного характеру щодо питань застосування законодавства при вирішенні судових справ, надання методичної допомоги. Вторинними механізмами також є діяльність самостійних підрозділів у структурі Апарату Верховного Суду, аналіз судової статистики та доступність судових рішень.

10. Правові позиції Верховного Суду диференціюються: 1) залежно від категорії справ – на ті, яких сформовано у рішеннях у зразкових справах, та ті, яких сформовано в усіх інших справах, що перебували на розгляді Верховного Суду; 2) залежно від характеру втілення правової позиції Верховного Суду – на правові позиції, що знаходять втілення у постановах, та ті, що знаходять втілення в ухвалах; 3) залежно від результату розгляду справи – на ті, що підтверджують правові позиції судів нижчого рівня та ті, що визнають

хибними правові позиції судів нижчого рівня; 4) залежно від виду судочинства – на правові позиції у кримінальному процесі, цивільному процесі, господарському процесі, адміністративному процесі, при розгляді справ про адміністративні правопорушення. У кримінальному процесі правові позиції диференціюються залежно від місця закріплення норми, що роз'яснюється (правові позиції, що стосуються норм Загальної або Особливої частини КК України), у господарському – залежно від стадії діяльності суб'єкта господарювання (заснування суб'єкта господарювання, здійснення господарської діяльності, ліквідація суб'єкта господарювання, після припинення діяльності підприємства), в адміністративному процесі залежно від суб'єктного складу (справи за участю органів державної влади, їх посадових та службових осіб, справи за участю органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб).

11. Наявні чисельні розбіжності у моделях вищих судових органів, які забезпечують єдність судової практики, а саме у: назвах (верховний суд, касаційний суд, верховний касаційний суд); переліку повноважень щодо здійснення правосуддя; підходах до винесення рішення; підставах для розгляду справи, обов'язковості правової позиції вищих судів для виконання судами нижчої юрисдикції.

Досліджено вплив процесу наближення романо-германської правової сім'ї до англосаксонської, що підтверджується і на прикладі ФРН. Так, у наслідок цих процесів висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, набули обов'язкового характеру (подібний до прецеденту), а положення щодо можливості відступу від правової позиції Верховного Суду іншим судам з наведенням відповідних мотивів вилучено із ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Встановлено, що повноваження із забезпечення єдності судової практики для верховних (вищих) судів залишається незмінним, що підтверджується на прикладі США, Великої Британії, ФРН, Франції, Італії, Республіки Словенії та Нідерландів.

12. Надання прецедентного характеру рішенням Верховного Суду сприятиме підвищенню його ролі та значенню у забезпеченні

єдності судової практики в Україні, підвищенню рівня категоричності роз'яснень Верховного Суду і реальній відповідальності суддів за їх невиконання як через необізнаність, недостатню фахову підготовку, так і через свідоме ігнорування правових позицій Верховного Суду за результатами судової практики. З урахуванням останніх змін у законодавстві та запровадженні інституту зразкової справи, можна зробити висновок, що правові позиції уже мають прецедентний характер.

13. Удосконалення шляхів забезпечення єдності судової практики має здійснюватися у двох напрямках: 1) виправлення допущених помилок; 2) попередження суддівських помилок. До першого напрямку належить можливість запровадження інституту зразкових справ до господарського судочинства та неможливість запровадження інституту зразкових справ до кримінального провадження через морально-етичний аспект. До другого напрямку належить наявність зворотного зв'язку від представників юридичної та наукової спільноти щодо сформованої судової практики, участь суддів Верховного Суду в діяльності Національної школи суддів України, підготовка науково-практичних фахових статей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 визначальних рішень Верховного Суду України у податкових спорах у 2015 році URL: http://protokol.com.ua/ru/10_viznachalnih_rishen_verhovnogo_sudu_ukraini_u_podatkovih_sporah_u_2015_rotsi (дата звернення: 15.05.2018).
2. A justice you can trust? URL: <https://clck.ru/9bnQF> (дата звернення: 15.06.2019).
3. English Oxford Living Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/precedent> (дата звернення: 15.06.2019).
4. European Court of Human Rights – Analysis of statistics URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=> (дата звернення: 15.06.2018).
5. Joint opinion on the law on the judicial system and the status of judges of Ukraine by the Venice Commission and the Directorate of Co-operation within the Directorate General of Human Rights and Legal Affairs of the Council of Europe adopted by the Venice Commission at its 84th Plenary Session (Venice, 15-16 October 2010) URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)026-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)026-e) (дата звернення: 15.05.2017).
6. Андрійчук О. Процедура преюдиційного запиту за ст. 234 договору про ЄС як квінтесенція права Європейської Унії. *Юридичний журнал*. 2005. № 8. С. 21–26.
7. Байєр Д. Забезпечення єдності судової практики на рівні Федеральних судів у Німеччині. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 162–180.
8. Бакаянова Н.М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти: монографія. НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 360 с.
9. Бейцун І.В. Управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України та його роль у забезпеченні єдності судової практики. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2008. № 1. С. 32-36.

10. Бететто Н. Підтримка цілісності судової практики Верховним Судом Республіки Словенія – прецедентний характер його рішень. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 189–194.
11. Бибило В.Н. Судебные системы зарубежных государств: учеб.-метод. пособ. для студ. юрид. спец. БГУ. Минск: БГУ, 2012. 93 с.
12. Боковня В.М. Суд і юстиція УРСР у 1953–1964рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. (Серія «Юриспруденція»). 2014. № 7. С. 5–8.
13. Большой энциклопедический словарь. URL: http://slovononline.ru/slovar_ctc/b-16/id-46265/periodizatsiya.html (дата звернення: 15.06.2019).
14. Бондаренко Є.І. Особливості прецедентного права США. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 64–68.
15. Братусь С.Н. Судебная практика в советской правовой системе. Москва: Юрид. лит., 1975. 327 с.
16. Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? *Право України*. 2012. № 11-12. С. 137–143.
17. Васильєв С.В. Судова практика: поняття, значення і види. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1082, вип. 16. С. 191–195.
18. Велика Палата ВС перегляне правову позицію Верховного Суду України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/435682/> (дата звернення: 15.06.2019).
19. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов. 3-е изд. Москва: Юриспруденция, 2000. 319 с.
20. Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике: Междунар. коллект. монография. 2-е изд., перераб. Москва: Статут, 2010. 432 с.
21. Верховенство права: доповідь, схвалена Венеціанською Комісією на 86му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). URL: <https://goo.gl/W39xe6> (дата звернення: 15.06.2019).
22. Верховний Суд України є орієнтиром у процесі забезпечення єдності судової практики в Україні. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/C2FFD69AEF4F0BC3C2258075005563E3e](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/C2FFD69AEF4F0BC3C2258075005563E3e) (дата звернення: 15.06.2019).
23. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 4 (152). С. 2–6.

24. Вильдхабер Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека. *Государство и право*. 2001. № 12. С. 5–17.
25. Вильнянский С.И. Лекции по советскому гражданскому праву. Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1958. 339 с.
26. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів. URL: <https://goo.gl/QsAmWE> (дата звернення: 15.06.2019).
27. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: http://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 21.11.2017).
28. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство». URL: <https://goo.gl/71ukmv> (дата звернення: 15.05.2018).
29. Висновок Венеціанської комісії стосовно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 25.10.2010 р. URL: <http://pravo.ua/news.php?id=23556#ct414> (дата звернення: 15.05.2018).
30. Висновок Консультативної ради європейських суддів № 20 про роль судів у забезпеченні єдності застосування закону. С. 10. URL: <https://goo.gl/8DVP4> (дата звернення: 15.06.2019).
31. Висновок ОБСЄ/БДПЛ щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 30.06.2017 р. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/335431?download=true> (дата звернення: 15.06.2019).
32. Всеукраїнське опитування громадян щодо демократичних змін у політичних та суспільних сферах, судової реформи та процесу очищення влади в Україні. URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/FAIR_LustrSurvey_Summary_2016_UKR.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
33. Гончаренко О.В. Основні принципи добору кандидатів на посаду судді. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 1 (9). С. 21–32. URL: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik09_02.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
34. Городовенко В.В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 14. С. 1–9.

35. Господарський процесуальний кодекс України: Закон від 06.11.1991 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 15.06.2019).
36. Гражданский процесс. Учебник; под. ред. М.К. Треушникова. Москва: Городец-издат, 2003. 716 с.
37. Гуцалюк І. Судова система української центральної ради. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/972/1/Inna%20Gutsalyuk_Zhitomyr.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
38. Делегація Верховного Суду України відвідала Королівство Нідерланди з ознайомчим візитом. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України URL: <https://goo.gl/sNyXpg> (дата звернення: 15.05.2018).
39. Деменчук М.О. Переваги зміни порядку подання заяви про перегляд судових рішень верховним судом України. *Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми: матеріали 2-ї Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої 5-річчю створення кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури Київського національного університету ім. Тараса Шевченка* (м. Київ, 25–26 берез. 2016 р.). 347 с. С. 276–277.
40. Довіра українців до судів зросла з 5 до 16% – USAID URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2578137-usaid-hto-stikavsadoviraut-sudam-vdvici-bilse-za-spozivaciv-novin.html> (дата звернення: 15.06.2019).
41. Дрішлюк А.І. До питання про класифікації видів судової практики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 161–164.
42. Жернаков М. Чия вина в низькій довірі до суду? URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/zhernakov/5a1717caf2996> (дата звернення: 15.05.2018).
43. Жидков О.А. Верховный суд США: право и политика. отв. ред.: Мишин А.А. Москва: Наука, 1985. 221 с.
44. Забезпечення єдності судової практики – основна місія Верховного Суду України. *Юридичний Вісник України*. 2008. № 1–2. URL: <https://goo.gl/yf5Spk> (дата звернення: 15.05.2018).
45. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. Київ Юрінком Інтер, 2006 URL: <http://www>.

- ebk.net.ua/Book/ law/zaychuk_tdp/part3/2801.htm (дата звернення: 15.06.2019).
46. Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 1989 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/8303-11?nreg=8303-11&find> (дата звернення: 15.06.2019).
 47. Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 1990р. URL: <https://goo.gl/MZqHdJ> (дата звернення: 15.06.2019).
 48. Закон «Про судоустрій Української РСР» від 1981 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/page> (дата звернення: 15.06.2019).
 49. Закон о судоустройстве СССР, союзных и автономных республик от 16 августа 1938 г. URL: <http://istmat.info/node/24226> (дата звернення: 15.06.2019).
 50. Закон про утворення Генерального Суду (2 грудня 1917 р.). URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/994/17/> (дата звернення: 15.06.2019).
 51. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Москва: Госюриздат, 1958. Т. 1. 494 с.
 52. Інформаційно-аналітична діяльність педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів. URL: <https://goo.gl/oeK96w> (дата звернення: 15.05.2018).
 53. Інформація про розгляд місцевими та апеляційними судами судових справ і матеріалів (січень-вересень 2017 р.). Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/9_micaciv_2017 (дата звернення: 15.05.2018).
 54. Історія Верховного Суду України. Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <https://goo.gl/8asyGq> (дата звернення: 15.06.2019).
 55. Кальман О.Г., Христич Правова статистика: підруч. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти. Харків: Право, 2004. 304 с.
 56. Карпов С. 50 відтінків ОСЦПВ. ВС оголив проблему рівноваги майнових інтересів потерпілого та винуватця ДТП. *Закон і бізнес*. 2016. № 10 (1256). URL: http://zib.com.ua/ua/print/122120-verhovniy_sud_ogoliv_problemu_rivnovagi_maynovih_interesiv_p.html (дата звернення: 15.05.2018).

57. Кількість зареєстрованих приватних підприємців в Україні впала більше ніж на 120 тисяч. ТСН. URL: tsn.ua/groshi/kilkist-zareyestrovanih-privatnih-pidpriyemciv-v-ukrayini-vpala-bilshe-nizh-na-120-tisyach-859183.html (дата звернення: 15.05.2018).
58. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
59. Кожевников М.В. История советского суда 1917–1956 годы. Москва: Гос. изд-во юрид. лит. 1957. 384 с.
60. Колізії між адміністративною та господарською юрисдикцією: шляхи їх подолання. URL: http://sc.gov.ua/ua/publikaciji_za_ii_pivrichchja_2011_roku/koliziji_mizh_administrativnoju_ta_gospodarskoju_jurisdikcijeju_shljahi_jih_po_dolannja.html (дата звернення: 15.05.2018).
61. Коляда Т.А. Поняття диференціації правового регулювання праці. *Право і безпека*. 2003. Т. 2 № 3. С. 93–97.
62. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.06.2019).
63. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: в 4 т. Т. 4. Часть Особенная: страны Америки и Азии; отв. ред. проф. Б.А. Страшун. Изд-во. Норма (Издат. группа НОРМА-ИНФРА. М). 2001. 784 с.
64. Конституції УРСР від 1937 р. URL: <https://goo.gl/kJYZFs> (дата звернення: 15.06.2019).
65. Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) окремих положень пунктів; 4, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 20, 22, 23, 25 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-УШ «Про судоустрій і статус суддів» статті 6, частинам першій і другій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій і другій статті 24, частинам першій і другій статті 55, частинам першій, п'ятій і шостій статті 126 Конституції України. URL: <https://goo.gl/WiPB2z> (дата звернення: 15.06.2019).
66. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 1978 р. URL: <https://goo.gl/x1SZjh> (дата звернення: 15.06.2019).

67. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://goo.gl/S3ir3A> (дата звернення: 15.06.2019).
68. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-е вид. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
69. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін, Л.М. Кривоченко; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. С. 312.
70. Кузнєцова Н. Правова природа рішення Верховного Суду України. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17-18 березня 2016р., м. Київ). С. 65. URL: <https://goo.gl/rIE9Lm> (дата звернення: 15.05.2018).
71. Кузьменко Т.О. Дроздович Н.Л. Принцип гласності кримінального судочинства і формування довіри громадян до суду. *Вісник Верховного Суду України*. № 10(182). 2015. С. 31–36.
72. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. Київ: «Дрім Арт», 2013. 224 с.
73. Культурологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/culture/dict/990.html> (дата звернення: 15.06.2019).
74. Курс адміністративного права України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко; за ред. В.В. Коваленка. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
75. Лесько А. Забезпечення права на справедливий суд при винесенні ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження. URL: <https://goo.gl/gbRTgb> (дата звернення: 15.05.2018).
76. Луць Л.А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 9-16. URL: http://www.judges.org.ua/article/Vesnik_6.pdf (дата звернення: 15.05.2018).
77. Луць Л.А. Уніфікація судової практики – важливий засіб забезпечення належного правосуддя. *Право України*. № 11-12. 2012. С. 144–150.
78. Майданик Р. Англійський судовий прецедент як джерело права. *Юридична Україна: питання розвитку приватного права*. №1. 2013. С. 52–61.

79. Малишев Б.В. Судова практика: поняття, ознаки, структура. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 2. С. 22–26.
80. Маргело М. Прецедент, який зобов'язує: деякі аспекти сутності рішень Європейського Суду з прав людини в правовій системі континентального права. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 62–67.
81. Марочкін І.С., Москвич Л.М., Назаров І.В., Овчаренко О.М. Судова влада: монографія. Харків: Право, 2015. 792 с.
82. Марушій О.А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 132–136. URL: <https://goo.gl/Y2VUPv> (дата звернення: 15.05.2018).
83. Марченко А.А. Прецедентний характер рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України. *Митна справа*. 2013. № 6. С. 23–28.
84. Мельник М.І., Хавронюк М.І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі: навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. 511 с.
85. Микієвич М. Преюдиційний запит як ефективний інструмент забезпечення єдності судової практики судом європейського союзу: приклад для України. III судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: Європейський вектор» (м. Київ, 19–20 березня 2015 року). С. 25–30. URL: <https://goo.gl/QKfK4H> (дата звернення: 15.05.2018).
86. Мідзяновська В. Судовий прецедент: структура, види. *Право України: Респ.юрид. журнал*. 2006. № 6. С. 119–123.
87. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 15.05.2018).
88. Міщенко І., Кравець О. Судова практика. До справи. Юрист. URL: http://trustedadvisors.ua/media/userfile/2016/12/26/_-__12_2016.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
89. Моніторинг доступності, ефективності та неупередженості правосуддя в Україні. Спільний Центр суддівських студій та Ради суддів України. URL: <http://www.judges.org.ua/article/visnik16.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).

90. Москвич Л. Концепція оцінки ефективності судової системи. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 190–201.
91. Москвич Л. Принципи ефективної судової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 103–111.
92. Москвич Л. Стратегічне бачення наступних кроків судової реформи. III Судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор» URL: <https://goo.gl/nUq8F5> (дата звернення: 15.06.2019).
93. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. 5-те вид., випр. і допов. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2006. 437 с. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/60889-93-sudova-sistema.html> (дата звернення: 15.06.2019).
94. Назаров І. Завдання та повноваження Вищого судового органу (на прикладі європейських країн). *Право України*. 2012. № 11-12. С. 73–81.
95. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи: монографія. Харків: Вид. «ФІНН», 2009. 144 с.
96. Найбільш корумпованими державними органами є суди – дослідження URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/29/633500> (дата звернення: 15.06.2019).
97. Оксюта А. Рішення під копірку. URL: http://zib.com.ua/ua/132357-zrazkovi_spravi_mozhut_obernutis_yak_zmenshennyam_navantazhe.html (дата звернення: 15.05.2018).
98. Орловский П.Е. Значение судебной практики в развитии советского гражданского права. *Советское государство и право*. 1940. № 8–9. С. 91–97.
99. Основні принципи незалежності судових органів ООН від 13.12.1958 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_201 (дата звернення: 15.06.2019).
100. Остапенко В.Д. Щодо проблем судової правотворчості при здійсненні конституційного контролю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 51–54.
101. Остафійчук Л. А. Законодавче забезпечення та реалізація принципу єдності судової практики. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. статей*. 2014. № 4. С. 98–107. URL: <https://goo.gl/u46JsN> (дата звернення: 15.06.2019).

102. Офіційна сторінка Верховного Суду в Фейсбук. URL: <https://goo.gl/5wdhwN> (дата звернення: 15.05.2019).
103. Офіційний сайт Ради Європи. URL: http://www.coe.int/t/DGHL/cooperation/ccje/default_en.asp (дата звернення: 15.05.2018).
104. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 12 (196) С. 11–14.
105. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 12 (196) С. 11–14. URL: <https://goo.gl/5DEQjo> (дата звернення: 15.06.2019).
106. Пильгун Н.В. Верховний Суд США в політико-правовій системі США. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 119–124.
107. Погребняк С.П., Уварова О.О. Судова практика: поняття та функції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 9. С. 47–59.
108. Положення про організацію і методику узагальнення судової практики: затверджено рішенням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: рішення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.06.2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11> (дата звернення: 15.06.2019).
109. Положення про судовий устрій УСРР (16 грудня 1922 р.). URL: <https://goo.gl/YVh6wS> (дата звернення: 15.06.2019).
110. Положення про судоустрій УРСР: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 23.10.1925 р. URL: <https://goo.gl/1EVwqT> (дата звернення: 15.06.2019).
111. Попередній висновок Європейської комісії за демократію через право щодо запропонованих змін до Конституції України у частині правосуддя URL: <http://constitution.gov.ua/news/item/id/959> (дата звернення: 15.05.2018).
112. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.03.2018 р. у справі № 922/5740/15 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72551107> (дата звернення: 15.06.2019).

113. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 січня 2016 року № 6-2808цс15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/4ABBDFB94A8702DAC2257F45002B0717](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/4ABBDFB94A8702DAC2257F45002B0717) (дата звернення: 15.05.2018).
114. Потильчак Б.О. Верховний Суд Української РСР у 1943–1945 рр.: організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015 – 240 с. URL: <https://goo.gl/vfJwmk> (дата звернення: 15.06.2019).
115. Потильчак О.І. Реалізація принципу верховенства права у рішеннях Верховного Суду України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. Число 2. С. 162–164.
116. Пошва Б.М. Судовий прецедент: проблеми запровадження в Україні. URL: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/3a27628b5abab870c22575d0004d48e7?OpenDocument (дата звернення: 15.05.2018).
117. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон від 23.02.2006 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 15.06.2019).
118. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України: проект Закону України № 3356-1 від 24.10.2013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48777 (дата звернення: 15.05.2017).
119. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції: проект закону України № 3356-2 від 24.10.2013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48798 (дата звернення: 15.05.2017).
120. Про деякі питання, що виникають у судовій практиці щодо позовів до органів суддівського самоврядування. *Вісник Верховного Суду України*. № 1 (101). 2009. С. 2–3.
121. Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України: Постанова Пленуму Верховного Суду № 2 від 12.04.1985 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-85> (дата звернення: 15.06.2019).
122. Про доступ до судових рішень: Закон від 22.12.2005 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (дата звернення: 15.06.2019).

123. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 15.06.2019).
124. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF> (дата звернення: 15.06.2019).
125. Про Конституційний суд України: Закон від 13.07.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 15.06.2019).
126. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. URL: <https://goo.gl/hzhcrX> (дата звернення: 15.06.2019).
127. Про незалежність судової влади: постанова Пленума Верховного Суду України № 8 від 2007 р. URL: <https://goo.gl/H3gtWQ> (дата звернення: 15.05.2018).
128. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 15.06.2019).
129. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04> (дата звернення: 15.06.2019).
130. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05> (дата звернення: 15.06.2019).
131. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 23.12.2005 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05> (дата звернення: 15.06.2019).

132. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03/print1481549036964323> (дата звернення: 15.06.2019).
133. Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. URL: <https://goo.gl/9muJzt> (дата звернення: 15.06.2019).
134. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24.08.1991 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 15.06.2019).
135. Про роль голів судів: Висновок КРЄС №19 від 10.11.2016 р. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 15.05.2018).
136. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду № 10 від 06.11.2009 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 15.06.2019).
137. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3018-14> (дата звернення: 15.06.2019).
138. Радиш Д. Ю. Щодо деяких загальнотеоретичних аспектів поняття судової практики. *Наукові записки НаУКМА* (Серія «Юридичні науки»). 2003. Т. 21. Юридичні науки. С. 24–27.
139. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04.10.2010 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a19 (дата звернення: 15.06.2019).
140. Рекомендації круглого столу «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти» (м. Київ, 20–21 листопада 2014 р.). URL: <https://goo.gl/gieFeX> (дата звернення: 15.05.2018).
141. Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_a38 (дата звернення: 15.06.2019).
142. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонуван-

ня систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_153 (дата звернення: 15.06.2019).

143. Рішення Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 15.06.2019).
144. Розірвана єдність. Закон і Бізнес. URL: <https://goo.gl/5YupQ8> (дата звернення: 15.06.2019).
145. Романова А.К. Правовая система Англии: учеб. пособ. 2-е изд., испр. Москва: Дело, 2002. 344 с.
146. Романюк Я. Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на XIV позачерговому з'їзді суддів України. URL: <https://goo.gl/4eQkVK> (дата звернення: 15.05.2018).
147. Романюк Я. Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом України: реформа потребує продовження. Газета українських юристів «Юридична практика». 2013. С. 5–9.
148. Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р., м. Київ). С. 9-15.
149. Романюк Я.М. Судова реформа в Україні: погляд на ефективність правосуддя через призму соціальних потреб. Матеріали IV судово-правового форуму «Судова реформа: стан та напрями розвитку» (17–18 березня 2016 р., м. Київ). С. 9-15. URL: <https://goo.gl/rIE9Lm>.
150. Романюк Я.С. Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: роль Верховного Суду України. URL: <https://goo.gl/pQYMgS> (дата звернення: 15.05.2018).
151. Сайт Касаційного суду Франції. URL: <https://www.courdecassation.fr> (дата звернення: 15.05.2018).
152. Сердюк В.В. Верховний Суд України і реформування системи правосуддя: організаційно-правовий аспект. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 6. С. 35–41.
153. Сердюк В.В. Верховний Суд України: витоки, сучасність, перспективи: монографія. Київ: Істина, 2008. 304 с.

154. Сердюк В.В. Правовий статус Верховного Суду в системі розподілу функцій влади: монографія. Київ: Істина, 2007. 232 с.
155. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. 525 с.
156. Словник Даля. URL: <http://slovardalja.net/> (дата звернення: 15.06.2019).
157. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 15.06.2019).
158. Словник Ушакова. URL: <http://ushakov-online.ru/> (дата звернення: 15.05.2018).
159. Слотвінська Н.Д. Історико-правові аспекти формування судової практики як джерела права в Україні (X–XVIII ст.). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 38–45.
160. Слотвінська Н.Д. Судова практика як джерело права: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 203 с.
161. Старочук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
162. Статус фізичної особи – підприємця: проблеми застосування законодавства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.01.2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0012323-11> (дата звернення: 15.05.2018).
163. Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення: 15.05.2018) (дата звернення: 15.06.2019).
164. Стецик Н. Судова правотворчість у континентальному праві: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2010. Вип. 51. С. 15–19.
165. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79) (дата звернення: 15.05.2018).
166. Судовий прецедент є досить ефективним способом забезпечення єдності судової практики. URL: <http://goo.gl/hfnLK4> (дата звернення: 15.05.2018).
167. Теорія держави та права : [підручник] / Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний, А.О. Осауленко; за заг. ред. Є.О. Гіди. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.

168. Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2003. 270 с.
169. У Верховному Суді України відбувся круглий стіл «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7) (дата звернення: 15.05.2018).
170. У Верховному Суді України відбувся круглий стіл «Узгодженість судової практики: європейський досвід, практичні та теоретичні аспекти». URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/2F86FD717DF87FCCC2257D97004561A7) (дата звернення: 15.05.2018).
171. У Верховному Суді України обговорили механізми забезпечення єдності судової практики. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://goo.gl/1UdwrK> (дата звернення: 15.05.2018).
172. Удовиченко О. Судова практика: чи є аукціон правочином? URL: <http://bankruptcy-ua.com/articles/6111> (дата звернення: 15.05.2018).
173. Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств: Судова палата у господарських справах Верховного Суду України від 01.01.2004 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v3_62600-05/print1481549036964323 (дата звернення: 15.06.2019).
174. Українці невдоволені рівнем боротьби з корупцією – дослідження Transparency International. URL: <http://ukrainian.voanews.com/a/global-corruption-barometer/3598555.html> (дата звернення: 15.06.2019).
175. Ухвали Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03.03.2018 р. № № 916/2085/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72551326> (дата звернення: 15.06.2019).
176. Фідря Ю. Незалежність суду як основний елемент права на справедливий суд. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 166–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_35 (дата звернення: 15.05.2018).
177. Фідря Ю. Право на оскарження судових рішень у кримінальних справах у світлі норм Конвенції про захист прав людини та осно-

- воположних свобод 1950 р. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 178-183.
178. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 128 с.
 179. Хомяк П. Новая судебная эпоха. Что будет с судебной практикой и юристами? Юрлига. Правовое информационное поле для бизнеса и юристов. URL: <https://goo.gl/GeHLaс> (дата звернення: 15.06.2019).
 180. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.06.2019).
 181. Шайгарданова В.В. Уніфікація норм міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 403–408.
 182. Шаповалова О. Повноваження Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції та їх реалізація у кримінальному судочинстві. *Судова Практика*. 2013. № 9–10. URL: <https://goo.gl/pc44Wp> (дата звернення: 15.06.2019).
 183. Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики. *Право України*. 2011. № 7. С. 88–92.
 184. Шевчук С.В. Рішення Верховного Суду України як джерело права (деякі аспекти дії прецедентного права в Україні). URL: http://www.judges.org.ua/article/Vesnik_6.pdf (дата звернення: 15.06.2019).
 185. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/legal/> (дата звернення: 15.06.2019).
 186. Шередеко Е. В. Судебный прецедент в Великобритании в начале XXI века. Государство и право: теория и практика: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2014 г.). Чита: Изд. «Молодой ученый», 2014. С. 107–111.
 187. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: навч. посіб.: 3 кн. Кн. 1 Київ: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
 188. Як живеться новому Верховному Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/el_vidan/451851 (дата звернення: 15.05.2018).

Наукове видання

Марина Олександрівна ДЕМЕНЧУК

**РОЛЬ ВЕРХОВНОГО СУДУ
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Монографія

Редактор Т.Р. Короткий
Макет В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 10.09.2019 р.
Формат 60х84/16. Ум-друк. арк. 10,23.
Наклад 100 прим. Зам. № 1909-05.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.fenixbooks.com